

ԱՆԱԿԻՏ

ՀԱՆՔԻՍ ԱՄՍԵԱՅ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԳԵՂԱՐՈՒԵՆՍԱԿԱՆ

ժ. ՏԱՐԻ. 1908 ՄԱՅԻՍ—ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ ԹԻՒ 5—12

ԲԱՐԻՉ

« Խօսք » եւ « լոյս » երկու համանուն բառեր են նախնական սրբազան լեզուին մէջ : Եւ առանց պատճառի չէ այդ : Լոյսը կիրառով մը բնութեան խօսքն է : Եւ խօսքն ալ մտքին լոյսն է : Տիեզերքը մտիկ կ'ընէ եւ կը պատասխանէ : Յախտնական խօսակցութիւն մը կ'անցնի բնութեան եւ հոգիին միջեւ : Ե՞նէ հոգին չճարգմանէր, չլուսաւորէր ինչ որ միտքը կ'ըսէ, այդ չհասկցուած մտքին բնութիւնը չեղածի պէս պիտի ըլլար :

ժ. ՄԻՇԼԷ

Անահիսը, 1909էն սկսեալ, պէտք է հրատարակուի կանոնաւորապէս՝ երկու ամիսն անգամ մը՝ 48 էջ:

Իր նպատակը եղած է ցարդ, եւ պիտի ըլլայ միշտ՝ Հայոց մէջ ազգասիրական զգացումը ու գեղարուեստասիրական ձգտումը զօրացնելու նպատակ:

Պիտի շարունակէ հրատարակել մեր նախնեաց գրականութեան անտիպ կամ անծանօթ մնացած էջեր, ուսումնասիրութիւններ հայ գրականութեան, պատմութեան եւ արուեստի մասին, թարգմանութիւններ արեւելեան մեծ գրականութեանց գեղեցիկ էջերու ու եւրոպական մտտեւագրութեան գլուխ-գործոցներու, ուսումնասիրութիւններ ժամանակակից ազգային, գրական, գեղարուեստական, գիտական հարցերու վրայ, գրական ինքնատիպ արտագրութիւններ, եւ այլն եւ այլն:

Ա. 2.

Բ Ա Յ Ո Ւ Ա Մ Է

Ա Ն Ա Ն Ի Տ Ի

ՏԱՍՆՄԷԿԵՐՈՐԴ ՏԱՐԵՇՐՋԱՆԻ

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒՆԸ ՊԷՏԻ Է ԿԱՆԽԻԿ ՎՃԱՐԵՆ

Տ Պ Ա Ր Ա Ն

ԿՐ

ՏՊԱԳՐՈՒԻՆ

ԱՅՅԱՔԱՐՏԵՐ

ՏՈՄՍԱԿՆԵՐ

ՆԱՄԱԿԱԿՂՈՒԹՆԵՐ

ԹԵՐԹԵՐ, ՀԱՆԴԷՄՆԵՐ

և այլն

ՏԻԳՐԱՆ

ՏՕՂՐԱՄԱՃԵԱՆ

Բ Ա Ր Ի Չ

18, Rue des Gobelins, 18, Paris, (13e)

Ամէն տեսակ սպագրութիւն, մամուր, խնամեալ եւ ամանագիրն:

ԱՆԱՏԻՏ

Հ Ա Ն Դ Է Ս Ա Մ Ս Ե Ա Յ

Ազգային, Գրական, Գեղարուեստական

Ժ. ՏԱՐԻ 1908

ՄԱՅԻՍ-ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

ԹԻՒ 5-12

ՀԵԼԵՆ ԲԱՂԱԲԱԿՐԹՈՒԹԻՒՆԸ

ՀԱՅՈՑ ՄԷՋ

նչ աստիճան հելլեն քաղաքակրթութիւնը մեր նախնեաց մէջ տարածուած եւ մեր գրականութեան ու արուեստին վրայ ազդած է . ի՞նչ չափով՝ դարձեալ՝ ան ծանօթ է արդի Հայութեան եւ

ի՞նչքան է եզրած իր ներգործութիւնը մեր ժամանակակից մատենագրութեան վրայ . ահա հարց մը , մեծապէս շահեկան , եւ որ գեռ չէ քննուած :

Ոչ միայն շահեկան , այլ եւ կարեւոր է հարցը : Հելլեն քաղաքակրթութիւնը մարդկային ազգին ամենէն հրաշագեղ , ամենէն կատարեալ չըջանն է : Այդ օրհնուած ցեղին մէջ է որ՝ որոշ ժամանակամիջոցի մը՝ մարդկային էակը իր հոգիին , հանճարին , նկարագրին ամբողջ

գեղեցկութիւնը արտայայտած է այնպիսի վերջնական ու անթերի ձեւով մը , որ ա՛լ այնուհետեւ ամէն ինչ որ ըրած են ուրիշ ցեղեր՝ այդ հրաշքին մօտենալ , մերթ՝ անոր հաւասարիլը միայն եղած է , երբէք՝ դերազանցել , որովհետեւ կատարեալը չի գերազանցուիր : Հռոմէական վիթխարի ազգը՝ իր քաղաքակրթութեան մէջ աչակերտ մը եղաւ հելլեն մտքին : Աղեքսանդր Մեծի հետ հելլենական ոգին գնաց Թափանցեց Ասիոյ հինաւուրց ազգերուն մէջ , եւ Պարսիկներն իսկ ու Արաբները լուսաւորուեցան Ելլադայի արեւէն . Հրեան , որ Աստուածաշուքն իր կերտած էր , հելլեն ոգիէն տարրեր իւրացուց , — եւ քրիստոնէութիւնը՝ այդ խառնուրդին ծնունդը եղաւ : Վերածնութիւնը՝ արդիւնքն է հելլեն մաածման եւ արուեստի վերազարթումին՝ քրիստոնէական տրոմոթեամբ ու բարբարոս ճաշակով տոպորուած Եւրոպային մէջ :

Անպիտանացուց հսկան , Շէքսպիրը , պիտի չըլլար ինչ որ եղաւ՝ եթէ խորապէս ճանչցած չըլլար Եսթիլն ու Սոփոկլը : Միլտոն շարունակողն է Հոմերի եւ իր աչակերտներուն՝ Վիրգիլի ու Տանթէի՝ գործին : Շէլլի , խանդավառ պոէտոզ հելլեն հանճարին , Եսթիլի Պրովերբաւ ուղեց լրացնել գրելով իր Պրովերբաւ ազատեալը , ու հելլենութիւնը փառանուագեց՝ իր Հեղլաս քերթուածով : Յրանտական Ժէ. դարը՝ հոյակապ զաւակն է հելլեն վարպետներուն : Այն տարրերուն մէջ որ կազմեցին Կէօթէ տիտանը , հել-

լին քաղաքակրթութիւնը շատ մեծ տեղ մը կը բռնէ : Երկայն պիտի ըլլար , եւ աւելորդ ալ է , չարունակել այս ցուցակը : Կարելի է ըսել որ ո եւ է արուեստագէտ կամ գրագէտ՝ կատարելութեան վրայ զաղափար կազմելու համար՝ պարտաւոր է հելլեն քաղաքակրթութիւնը ճանչնալ , ինչպէս մարդ՝ իսկական քրիստոնեայ մը ըլլալու համար՝ պէտք է Աւետարանը կարդայ : Այն ազգերը որ աւելի խորապէս ճանչցած եւ ընդգրկած են հելլեն ոգին ու ճաշակը , աւելի նուրբ եւ անթերի գործեր են արտադրած քան ուրիշներ :

Ահա ինչու մեզի համար շահեկան է գիտնալ թէ ի՞նչ չափով մեր ազգին մէջ հելլենականութիւնը տարածուած ու ազգած է :

Աչք մը նետենք անցեալին վրայ : Մակեդոնացին իր ասիական արշաւանքին մէջ , մեր հայրենիքէն ալ անցած եւ հոն ալ տիրական ըրած է հելլեն ուժն ու հելլեն միտքը . բայց թէ այդ պահուն Հայր ի՞նչ ունէր իրր ազգային արուեստ ու գրականութիւն , եւ ի՞նչքան այդ հելլեն տիրապետութենէն իր մէջ տարրեր կըրցած են մտնել , անձանօթ է մեզի : Արշակունեաց հարստութեան օրով , յայտնի է որ հելլեն քաղաքակրթութիւնը տիրապետող էր մեր Արքունիքին ու հետեւապէս մեր բարձր ընկերութեան մէջ . Պարթեւները հելլենամուլ էին , եւ մեր Արշակունիներն ալ նմանապէս . մեր Մեծն Տիգրանին դրամներուն վերտառութիւնը յունարէն է . գիտենք որ Տիգրան իր արքունիքին մէջ կառուցանել տուաւ թատրոն մը , ուր հելլեն թատերախաղեր ներկայացնել կուտար՝ Աթէնքէն բերուած յոյն դերասաններով . իր որդին Արտաւազդ , յունարէն լեզուով ողբերգութիւններ կը գրէր : Արքունական Հայութեան այդ հելլենասիրութիւնը ո եւ է չափով անցած էր ժողովրդին մէկ քանի խաւերուն մէջ . բանաստեղծները , արուեստագէտները , ծանօթ էին հելլեն արուեստին . չենք գիտեր : Ինչ որ մեզի յայտնի է , Ե . դարուն հայկական գրաւոր մատենագրութեան հիմնարկութեան շրջանին՝ Վառձապուհ թագաւորին եւ Սահակ կաթողիկոսին յունասէր ոգին է , որով հայ երիտասարդ սերունդ մը ուղարկեցին Պոլիս եւ Աթէնք յունական քաղաքակրթութիւնը իւրացնելու : Այն պահուն , հելլ-

լենասիրութիւնը՝ բիւզանդական խառնակ ու բարբարոս կաղապարին մէջ՝ հետու էր իր սակեդարուն մաքրութիւնն ունենալէ . բայց Եզնիկ եւ իր ընկերները ուսումնասիրեցին ոչ միայն բիւզանդական գրականութիւնը , այլ եւ ատտիկեան հին լեզուն ու մատենագրութիւնը : Այն վայելչութիւնը , մաքրութիւնը , կատարելութիւնը զոր տուին մեր դասական հայերէնին՝ կը պարտէին հելլեն ճաշակին . մասնագէտները կը հաւաստեն թէ Եզնիկի թարգմանութեան հայերէնը գեղեցկագիտապէս աւելի մօտ է Սոփոկլի լեզուին քան Ոսկեբերանի յունարէնը . Եզնիկ ոչ միայն իր լեզուին մաքրութեամբ՝ այլ եւ իր շարադրութեան ու ոճի կատարելութեամբ՝ ատտիկեան մըն է : « Եղծ աղանդոց » էն որոշ կ'երեւայ արդէն թէ Եզնիկ քաջ կը ճանչնար հելլեն պատմութիւնը , գրականութիւնը , զիցաբանութիւնը , Հոմերոսը , Պլատոնը , եւն . Յաւալի է որ Եզնիկ թարգմանած չըլլայ հելլեն գրականութեան մեծ հրաշակերտներէն մէկ քանին . ի՞նչ հարստութիւն պիտի ըլլար մեզի՝ եւ մարդկային արուեստին համար՝ Հոմերի կամ Սոփոկլի կամ Պլատոնի եզնիկեան թարգմանութիւն մը . . . : Մեր չար բաղդէն , Եզնիկ Ոսկեբերանի ու նմանօրինակ հեղինակներու խառնակ գրականութիւնը թարգմանելով անցուցած է իր ժամանակը , իսկ Մագիսարոս որ Պլատոն թարգմանած է՝ անճոռնի հայերէն մը գործածած է . . . : Խորենացին յայտնապէս գիտակ էր եւ ջերմ սիրող հելլենականութեան . բիւզանդական-քրիստոնէական ոգին ու հմտութիւնը զինքը տոգորած են ի հարկէ , բայց հելլեն աշխարհին մօտէն ծանօթացած , զայն սիրած եւ անկէց քանի մը գեղեցիկ տարրեր իւրացուցած է : Կը սիրէ՝ հակառակ իր քրիստոնեայ վանական մ'ըլլալուն՝ մինչեւ իսկ զիցաբանութիւնը Յունաց . իր պատմութեան առաջին Գրքին վերջաբանին մէջ , յանդիմանելով Սահակ Բագրատունին՝ Պարսից հին առասպելներուն մասին տեղեկութիւն ուզած ըլլալուն համար , կ'աւելցնէ . « Զի՞նչ քեզ առ այսօրիկ կարօտութիւն առասպելասուտք , կամ զի՞նչ պէտք անմիտ եւ անհանճար բանից յարմարանք . մի՞ արդեօք յունական պերճ եւ ողորկ առասպելքն իցեն հանդերձ պատճառաւ , որք զճշմարտու-

թիւն իրացն այլարանարար յինքեանս ունին թաքուցեալ : » Առաջին Գրքին Ա.Ֆ. գլխուն մէջ, քանդատելէ յետոյ որ Սահակ Բագրատունի իրմէ կը պահանջէ շուտով ուղարկել Հայոց պատմութիւնը՝ սկիզբէն մինչև իր օրերը՝ հակիրճ եւ ամբողջ, ափսոսալով կ'աւելցնէ . « Զի այսպէս ի քո հապճեպելոյ ահա ոչինչ յաղագս Մակեդոնացւոյն եւ ոչ վասն Իդիականին, ի կարգին նշանակեցաք . . . եւ ո՛րք արդեօք այսպիսեաց ճառից առաջինք, եթէ ոչ որք ի Հոմերոնէ պատմին : » Որոչ կը անմտի թէ իրեն ի՛նչքան ծանօթ եւ սիրելի էին Սղեքսանդրի կեանքն ու Հոմերոսի գործը . կը ցաւի անոնց վրայ երկար խօսել չկարենալուն (ու մենք ալ իրեն հետ կը ցաւինք) : Այդ կտորին շարունակութեան մէջ, երկու բառով յիշելով Զարմայրի մահը Տրովադայի պատերազմին մէջ, կ'ըսէ . « Եւ անդ ի քաջացն հելլենացոց վիրաւորեալ մեռանի, այլ կամիմ յԱքիլեայ, եւ մի՛ յայլ ումեքէ ի քաջացըն, » եւ ասով թէ՛ իր հայրենասիրութիւնը ցոյց կուտայ՝ ցանկալով որ քաջերու քաջէն միայն վիրաւորուած ըլլայ հայ թագաւորը, եւ թէ՛ իր հոմերոսափոխութիւնը՝ ուզելով որ Հոմերի մեծ դիւցազնը եղած ըլլայ Զարմայրի ոստիւր Գաղութեան սէրը, դիւցազնութեան պաշտուծը որ իր պատմութեան մէջ կը շողան այնքան յաճախ եւ մերթ իր էջերէն ոմանց դիւցազնեղական շունչ մը կուտան, հելլեն գրականութեան է որ ստացած է ուղղակի, եւ իր այդ ձգտումը զինքը գրեթէ մէկ հատիկ կը կացուցանէ մեր հին գրականութեան մէջ, որովհետեւ միւս պատմագիրները՝ բաց ի Բիւզանդէն՝ ընդհանրապէս մարտիրոսական կորովը կ'երգեն, եւ ոչ թշնամիին յաղթելն ու իր հայրենիքը փառքով պսակելն իրեն նպատակ ունեցող աշխարհիկ դիւցազնութիւնը : Ինչ ազնիւ խորխտութեամբ, ի՛նչ առնական գորովանքով կը տարփողէ Խորենացին հայ աշխարհակալ Տիգրանին մեծութիւնը .

« ... Զի ո՞ որք ի ճշմարիտ արանց, եւ որոց ի բարս արութեան եւ խոհականութեան սիրելութիւն կայցէ, սորա յիշատական ոչ գուարճացի, եւ յորդորցի այսպիսի այր լինել : Արանց կացեալ գլուխ, եւ արութիւն ցուցեալ, զաղգս մեր բարձրացոյց . եւ զընդ լծով կացեալս՝ լծադիրս :

եւ հարկապահանջս կացոյց բազմաց . մթերս ոսկոյ եւ արծաթոյ եւ քարանց պատուականաց եւ զգեստուց եւ պէս պէս գունոց եւ անգուածոց՝ արանց հասակաց եւ կանանց միանգամաւն բազմացոյց . որով տգեղագոյնքն իբրեւ զգեղաւորս երեւէին սքանչելիք, եւ գեղաւորքն ըստ ժամանակին առհասարակ դիպցաղնացեալք : Հետեւակամարտքն ի վերայ ուրոց ճիւղ բերեալք, եւ պարսաւորքն առհասարակ դիպաղեղունք, եւ չերտաւորքն ի սուսեր եւ ի տէգ նիզակի վառեալք, մերկքն վահանօք եւ զգեստիւք երկաթոյ պարաճաճկեալք, որոց ի մի վայր հասելոց բաւական էր տեսիլն միայն, եւ որ ի նոցայցն պահպանակաց եւ զինուոց փայլմունք եւ շողունք՝ զթշնամիան արտահալածել : Ողորդութեան եւ շինութեան բերող, իւրով եւ մեղու զհասակս ամենեցուն պարարեալ : Զայս, եւ որ այլ այսպիսի բազումք, երբ մերոյ աշխարհիս խարտեաչս այս եւ աղերեկ ծայրիւ հերոց երուանդեանս Տիգրան, երեսօք գունեան եւ մեղուակն, անձնեայն եւ թիկնաւէտն, ստոյգաբարձն եւ գեղեցկոտն, պարկեշտն ի կերակուրս եւ յրմպելիս, եւ ի խրախճանութիւնս օրինաւոր, զորմէ ասէին ի հինան մեր որք բամբուսման երգէին, լինել սմա ի ցանկութիւնս մարմնոցն չափաւոր, մեծիմաստն ու պերճաբան, եւ յամենայն որ ինչ մարդկութեան պիտանի : Եւ զի՛նչ ինձ ի գիրս յայս արդեօք իցէ բան սիրելի, քան թէ որ յաղագս սորա էին գովեստք եւ պատմութիւնք յերկարել : Արդարագատ եւ հաւասարապէս կշիռս ունելով յամենայնի, զամենայն ուրուք կենցաղ մտացն լծակաւ կշռէր : Ոչ ընդ լաւագոյնս խանդայր, եւ ոչ ըստ գնրւատան արհամարհէր . այլ ամենեցուն հասարակաց հնարէր զինամոցն իւրոց ի վերայ ստրածել զգեստս : »

Հելլեն գրականութեան ծանօթ ուրիշ հայ մատենագիր մը՝ Դաւիթ Անյաղթն է, որուն անունով մեզի հասած են իմաստասիրական գործեր, Արիստոտելի, Պորփիւրի մեկնութիւն, եւնւ Հմուտ միտք, հելլեն դպրութեանց քաջածանօթ, լեզուին մէջ՝ գգթաղղաբար՝ յունամով, բայց ոչ ատտիկեան :

Եղիշէի եւ Փարպեցիի մէջ ցուք մը կայ ատտիկեան ճաշակի, եւ հաւանական է որ իր

քրիստոնէայ վանականներ՝ բիւզանդական գրա-
կանութեամբ թաթաւուած ըլլալով հանդերձ՝
յոյն դասական մատենագրութեան անծանօթ չեն
մնացած : Յետագայ դարերուն մէջ , պարսիկ ,
արաբ ճաշակը կը ներգործեն մասամբ , հելլենա-
կանութեան ամէն հետք կը կորչի գրեթէ . կան
զեռ անշուշտ բաւական թուով մատենագիրներ
որ յունարէն գիտցած եւ յոյն հեղինակներու
գործեր ուսումնասիրած են , ինչպէս Անանիա
Շիրակացի , Մխիթար Գօշ , Շնորհալի , Լամբ-
րոնացի , Յովհաննէս Երզնկացի , հաւանակա-
նաբար՝ Նարեկացի , բայց բոլորն ալ բիւզանդ-
եան գրականութիւնն է որ ճանչցած են եւ ոչ
հին հելլենականը . իրենց մէջ ոչինչ կայ ատ-
միկեան : Միակ հեղինակը գէթ ինձ ծանօթ՝ որ
այդ բովանդակ երկայն շրջանին մէջ՝ հելլենա-
կան մատենագրութեան հետ ուղղակի չփում
ունեցած է , Գրիգոր Մագիստրոսն է որ քաջընտել
էր հելլեն դասական հեղինակներուն եւ արաբա-
րած է թարգմանութիւններ , որոնցմէ քիչ բան
հասած է մեզի . դժբաղդաբար՝ ինչպէս նկատեցի
արդէն՝ այդ թարգմանութեանց լեզուն բարբա-
րոս է , ստրուկ յունարան , խորթ ու անճաշակ ,
նոյնպէս եւ իր ինքնագիր գործերուն մէջ՝ նշոյլը
կարելի չէ գտնել հելլեն ճաշակի , այլ արաբ եւ
բիւզանդական տարրերու խառնուրդ մը միայն :

Մեզի ծանօթ եղող այս իրողութիւններն ի
նկատի ունենալով , ստիպուած պիտի ըլլայինք եզ-
րակացնել թէ մեր նախնեաց գրական ու գեղար-
ուեստական արտադրութեանց մէջ՝ հելլեն քա-
ղաքակրթութիւնը շատ սահմանափակ չափով կը
ցոլանայ , ընդ ամենը՝ քանի մը թարգմանու-
թիւն հելլեն իմաստասիրական գործերու , եւ
մէկ քանի հեղինակ՝ սուաւել կամ նուազ ազդը-
ւած եւ օգտուած հելլեն գրականութենէն :
Բայց Մագիստրոսի նամակներէն մէկուն մէջ
կայ հետեւեալ հատուածը . « Ոչ եմք դադար-
եալ ի թարգմանութենէ , եւ զբազում մատեանս
գորս ոչ եմք գտնայ ի մեր լեզուս » գերկուս
մատեանս Պղատոնի՝ զՏիմէոսի Տրամաբանու-
թիւնն եւ զՓետովի , յորս բոլոր մասն նախա-
գիտականին այն պարփակեալ կայ , եւ զայս
բազումս յիմաստասիրացն : . . . Բայց եւ գերկ-
րաչափականն Եւկլիտէսին սկսայ թարգմանել :
եւ եթէ տակաւին կամեսցի Տէր յերկարանալ
մեզ ի կենցաղումս , բազում հոգս յանձին կալ-

եալ զմնացեալսն բոլոր Յունաց եւ Ասորոց՝
թարգմանել ոչ դանդաղեցայց : . . . Բայց եւ
գտնայ մեր իսկ ե ի հայ լեզու գտնայ քարգման-
չացն զգիր Ոչիւսկիտորոսի՝ զոր Դաւիթ յիշա-
տակէ , կարի յոյժ սքանչելի եւ հրաշալի բա-
նաստեղծութիւն , մակաւապար բոլոր իմաստա-
սիրական բանից , գտնայ եւ եւ զԿույիւսիսի եւ
զԱնդրոնիկեանն ի հայ լեզու : »

Այս տողերը շատ հետաքրքրական են . ա-
տնցմէ կը հետեւի թէ Մագիստրոսէն առաջ
հելլեն հեղինակներու մէկ բաւական մասը ար-
դէն հայերէն թարգմանուած էր , քանի որ Մա-
գիստրոս կ'ըսէ թէ կը յուսայ « բոլոր մնացեալ-
ները թարգմանել » : Ո՛ւր են այդ միւս թարգ-
մանութիւնները , ո՛ր դարերուն կատարուած
էին , ո՛վ էին թարգմանիչները . արդեօք բոլորն
ալ Դաւիթ Անյաղթի կամ Մագիստրոսի ձա-
խորդ լեզուով էին թարգմանուած . արդեօք
մեր առաջին թարգմանիչներն եկեղեցական
գրքերու հետ հելլեն հեղինակներէս թարգմա-
նած չէին :

Ապահովապէս՝ այս՝ Բանասէրնիւրը այժմ
նորենացիին կը վերագրեն հին հայերէն թարգ-
մանութիւնը Աղեֆասնորու Պասմուքեան , որ
հելլեն ոսկեղարու գործ մը չէ , բայց հեթանոս ,
աշխարհիկ դիւցազնազէպ մըն է՝ հելլեն օգուով
Երբ կը տեսնենք այդպիսի գործ մը կղերականէ
մը թարգմանուած , պատճառ մը չունինք չին-
թաղելու որ ատոր նման ուրիշ՝ եւ աւելի հին
թանոս գրքերու օրինակութեամբ իբեցնց յաւի-
տենական երանութիւնը վտանգել . . . այդ կարգի
հայերէն ձեռագիրներուն՝ թէ՛ թարգմանական եւ
թէ՛ ինքնագիր՝ թիւը շատ սահմանափակ եղած
ըլլալու է Աղեֆասնորու Պասմուքեան իսկ հին
ու հարազատ թարգմանութեան օրինակներ շատ
քիչ մնացած են . աւելի բազմաթիւ են օրինակ-
ներն այդ թարգմանութեան կենցաղեցոց ձեռքով
երկրորդ իմբագրութեան՝ ուր այդ բարեպաշտ
կղերականը ջնջած է գրքին բոլոր սիրային
դրուագները , եւ աւելցուցած է խրատաբանա-
կան մասեր : Ինչ որ մեզի հասած է հելլեն գրա-

կանութեան հայ թարգմանութիւններէն, ամենափոքր մէկ մասն է, Պղատոնի, Արիստոտելի, Փիլոնի գործերէն ոմանք, Աղեքսանդրու Պատմութիւն, եւնո ինչ որ ալ ըլլայ, նոյն իսկ ենթագրելով որ հելլեն գրականութեան պէթ գըլխաւոր հրաշակերտները ունեցած էին աւելի կամ նուազ յաջող հայերէն թարգմանութիւններ, որոշապէս յայտնի է որ այդ թարգմանութիւնները շատ քիչ տարածուած են մերպատրարիւղանդական քրիստոնեայ գրականութեամբ տոգորուած ժողովրդին մէջ, եւ մեր մատենագիրներէն (նկատի ունենալով ինչ որ մեզի հասած է իրենց գործերէն) շատ քիչերը խորապէս ըմբռնած են հելլեն ոգին ու ճաշակը եւ զայն իւրացուցած :

Մեր աշուղական գրականութեան մէջ հելլենականութեան հետք չկայ. հայկական ժողովրդական ճաշակն ու ոգին է որ հոն կը ցոլայ, արար, պարսիկ ու թուրք բանաստեղծութեանց տարրերու խառնուրդով : Միայն Քուչակն է որ հելլեն մաքրութեան, կատարելութեան կը հասնի, բայց հող սրժանիքը ինքնաբերի է, Ակնայ ցեղին բնական պտուղն է. ոչ մէկ պատճառ կայ ենթագրելու թէ այդ աշուղները ծանօթ եղած ըլլան Անակրէոսին, Պինդարին կամ Սափփովին :

Աւելի որոշ գիտենք մեր նոր գրականութեան մէջ հելլեն քաղաքակրթութեան տարածման եւ ներգործութեան չափը : Մխիթարեաններն են որ հելլենականութիւնը մեր մէջ՝ նոր ժամանակներուն՝ է՛ն առաջ, է՛ն ուժեղ ու գիտակից կերպով մտցուցած են եւ որ, թէ՛ իրենց եւ թէ՛ իրենց աշակերտներուն մէջէն՝ յարուցած են զմայլելի հելլենաճաշակ հայ գրագէտներ : Չամչեան իր Հայոց պատմութիւնը կը գրէ՝ դիւցազնական ու գեղապաշտ ոգւով մը զոր ուսած է յոյն պատմագիրներէն եւ անոնց աշակերտ Հովմայեցի պատմաբաններէն Բագրատունին, մեր մեծագոյն հելլենահայը, կը թարգմանէ Հոմերոս, Սոփոկլ, ու՝ հետեւելով Հոմերի ու անոր յաջորդ ու հետեւորդ գիւցազներգականներուն՝ կը գրէ իր Հայկը. իր լեզուն ու ոճը եզնիկեան մաքրութիւնը չունին. զուտ

ատտիկեան մը չէ ինքը, շատ Հայ է, շատ Արեւելցի, առատայորդ, հուժկու, թանձրակուռ. բայց հելլենական աշխարհայեացքը իւրացուցած է. եւ Ելլադայի ոգիին շատ տարրերը՝ ու լաւագոյններէն՝ եկած են իր հոնճարեղ հայ բարբարոսի հուժկու խառնուածքը յուսաւորել ու ճոխացնել : Հիւրմիւզ իր լեզուին ներդաշնակութիւնը կը հասցնէ աստիճանի մը որ հելլեն ճաշակին պիտի սիրելի ըլլար, ու իր արուեստն ու աշխարհայեացքն ալ կը ներշնչուին հելլեն ոգիին : Ալիշան նոր ժամանակի մարդ է, ու՝ մանթիկ, տենդոտ, անզուսպ, անհաւասար, փրփրոտ, բայց իր հոգիին մէջ ալ երկայն ու խոր ճառագայթած է հելլեն արեւը : Չեմ յամենար յիշատակելու բոլոր միւս Մխիթարեանները որ թարգմանած են հելլեն հրաշակերտներ եւ որ իրենց գործերուն մէջ Սոփոկլի ցեղին ոգին ցոլացուցած են. ատոնց նորագոյնը եւ է՛ն տաղանդաւորներէն մէկը, Հ. Ղազիկեանն է, որուն թարգմանութիւնները հետզհետէ կը բարձրանան ատտիկեան ճաշակին : Մխիթարեաններու աշակերտները շարունակած, իւրացուցած են իրենց այդ գործը. Պէշիկթաշլեան զմայլելի հայ ատտիկեան մըն է. Թերզեան, որ թարգմանած է Անակրէոսը, իր քերթուածներուն մէջ ալ կը յայտնուի ամենանուրբ հելլենահայ մը : Աճէմեան՝ որ Հոմերի աշակերտ՝ ատենով երգած է Վահագնը, իր յետագայ գողտրիկ բանաստեղծութեանց մէջ Անակրէոսի բուրմունք մը զգալի կ'ընէ : Ամէն անոնք որ ստացած են Մխիթարեան դաստիարակութիւն, աւելի կամ նուազ չափով սիրած, ըմբռնած ու իւրացուցած են հելլեն քաղաքակրթութիւնը : Մխիթարեան չըմանակէն գուրս ալ, մեր թրքահայ գրագէտներու մէջ կան նշանաւոր գէմքեր՝ հելլենականութեամբ տոգորուած . Խ. Մխաքեան խորին ծանօթութիւն ունէր հելլեն գրականութեան, եւ իր գրուածքներուն, իր ոճին մէջ ատիկա բարեյաջող կերպով կը զգացուի Պարոնեան պաշտող էր Արիստոփանի եւ Լուկիանոսի, « Մեռելոց խօսակցութիւններ » գրած է ինք ալ՝ հետեւելով Լուկիանոսին . եւ իր գրականութեան մէջ հելլեն տարրեր տիրական են : Քէօմիւրճեան երեմիա Չէլէպին, Տէրոյէնց պատուելին, քաջահմուտ եղած ըլլալ կը թուին հելլեն քաղաքակրթութեան, թէպէտ իրենց գործերուն մէջ զժուար է

հելլեն ճաշակը գտնել : Պէրպէթեան պաշտող էր յոյն մեծութեան , ինչպէս ամէն մեծութեան : Չերազ Դեմոսթենէսին կ'երազէր երբ իր առաջին կրակոտ ասանարանութիւնները կ'արտադրէր : Ռուսահայ մեծ գրագէտներուն մէջ անշուշտ գտնուած են ու կը գտնուին այնպիսիներ , որոնց անձանօթ չէ եղած հելլեն քաղաքակրթութիւնը , բայց անոնց գրականութեան մէջ՝ ծնունդ հայ ժողովրդական ներշնչման եւ գերման ու ռուս՝ մասամբ ֆրանսական՝ ազդեցութեանց , հելլեն ոգին ու ճաշակը գրեթէ բնաւ չ'երեւար :

Այս ընդհանուր ակնարկէն կը հետեւի թէ հայ մտքին շփումը հելլենականութեան հետ սերտ չէ եղած՝ ինչպէս սերտ եղած է ԺԹ. դարուն մէջ՝ Թրքահայոց մտաւորական յարաբերութիւնը ֆրանսական գրականութեան հետ եւ ռուսահայոցը՝ գերման-ռուս գրականութեան հետ : Ոսկեդարու շրջանէն եւ միթարեան շրջանէն դուրս , ուր այդ յարաբերութիւնը գոյութիւն ունեցած է առաւել կամ նուազ խորութեամբ , հայ միտքը՝ բաց ի քանի մը բացառիկ անհատներէ՝ բոլորովին օտար մնացած է հելլեն աշխարհին :

Նկատի ունենալով որ ոչ միայն արուեստագիտական , գրական կատարելալ դաստիարակութիւն մը՝ այլ եւ նոյն իսկ ո եւ է մարդու հոգեկան կազմաւորման համար՝ հելլեն քաղաքակրթութեան լուրջ ծանօթութիւնը անհրաժեշտ է , հարկ համարեցայ ուշադրութիւն հրաւիրել այս հարցին վրայ : Այսօր՝ մեր մտաւորական աշխարհին մէջ՝ հելլենագէտները մատով կը համրուին , — ըսել չեմ ուզեր բանասիրական ուսումնասիրութեանց համար քիչ շատ հին յունարէն գիտցող , այլ հելլեն հրաշակերտները լիովին ըմբռնելու չափ դասական յունարէնը իւրացուցած անձեր : Այդպիսիները Մխիթարեաններուն մէջ իսկ չեն դասուիր այժմ : Երկայն տարիներէ ի վեր՝ ո եւ է Մխիթարեան հելլեն գրականութենէն թարգմանութիւն մը չէ տրուած : Հ. Ղազրիկեանը , ինչպէս ինձի կ'ըսէր անցեալ ամառ , մտադիր է Ենեականէն յետոյ

ձեռք զարնել Ողիսականին , կը մաղթեմ որ այդ ժամը չուտ հասնի : Ողիսականէն յետոյ Իշիականը պիտի ուզէի աշխարհաբար թարգմանուած տեսնել , ինչպէս եւ Սոփոկլի , Եսքիլի , Եւրիպիդէսի ողբերգութիւնները , եւ դեռ ուրիշ այնքան անմահ գրքեր : Մխիթարեան միարանութիւնը ւէտք է մասնաւոր հոգածութիւն ունենայ այս գործին նկատմամբ : Պիտիցանկայի նաեւ որ եւրոպական համալսարաններու մէջ գրական ուսումնասիրութիւններ ընող մեր նոր պատանիներուն մէջ գտնուէին հելլեն լեզուով եւ գրականութեամբ լուրջ պարապողներ : Մենք կը պարծենանք թէ Արեւելքի Արեւմուտքցիներ ենք , բայց Արեւմուտքին գերագոյն փառքն եղող հելլեն գրականութեան ամենէն նշանաւոր հրաշակերտներուն թարգմանութիւնը դեռ չունի՞ք , եւ ամէն բան Մխիթարեաններէն կարելի չէ սպասել : Մեր բարձրագոյն դպրոցներէն ոմանց մէջ հին յունարէնի վրայ փոքրիկ գաղափար մը կուտան : Բայց այդքանով յոյն գլուխ-գործոց մը կարգալ եւ հասկնալ անկարելի է , ու չեմ պահանջեր որ Սոփոկլը կատարելապէս ըմբռնելու չափ յունարէն սորվեցնեն մեր դպրոցներուն մէջ : Ներկայ պայմանները նկատի ունենալով , գործնական չէ այդպիսի պահանջ մ'ընել : Բայց կը ցանկամ որ մեր բարձրագոյն դպրոցներուն մէջ աշակերտները լիակատար ծանօթութիւն ստանան հելլեն գրականութեան մասին , կարգան՝ առ այժմ եւրոպական թարգմանութիւններով՝ հելլեն հրաշակերտները , մինչեւ այն օրն ուր հայերէն աշխարհաբար թարգմանութեամբ կարգան զանոնք : Սպասելով այդ օրուան , Անանիոսի մէջ պիտի հրատարակեմ մերթ թարգմանութիւններ հելլեն գրականութեան մէկ քանի ուշագրաւ էջերու : Թարգմանութիւնները պիտի կատարեմ ֆրանսական լուսագոյն թարգմանութեանց վրայէն , որովհետեւ՝ թէպէտ խանդավառ պաշտող հելլեն գրականութեան , ես ինքս ալ դժբաղդաբար չեմ գիտեր յունարէն եւ այդ գրականութեան ծանօթացած եմ ֆրանսական թարգմանութեանց շինորհիւ : Այս թիւով կուտամ Եսքիլէսի Պարսիկեան թարգմանութիւնը Լըքոնթ աը Լիլի համբաւաւոր թարգմանութեան վրայէն կաղապարուած : Եսքիլէս ամենէն ջղուտն ու վսեմն

է հելլեն ողբերգակներուն . Տանթէի պէս ինքն ալ շարժած է սուր ու գրիչ միանգամայն . երգելէ առաջ Պարսից դէմ Հելլենացւոց յաղթանակը՝ Մարական պատերազմներուն մէջ , ինքն իսկ զէն ի ձեռին՝ ու հերոսաբար՝ իր մեծահռչակ կիներգիր եւ Ամինիաս եղբայրներուն հետ՝ մասնակցած է պատերազմներուն եւ Մարաթոնի մէջ վիրաւորուած (1) : Պարսիկները (Ուրեսիականին ու Պրոմեթէոսին հետ , որ գերագոյն հրաշակերտն է հելլենակին եւ որուն թարգմանութիւնը նոյնպէս պիտի հրատարակեմ Անանիսի մէջ) հրաշալի գործ մըն է ձեւի վեհութեամբ ու կորովով , զգացման բնականութեամբ ու խորութեամբ : Բանաստեղծը իր ցեղին քաջութիւնը պարտուած թշնամիին բերնովն իսկ կը տարփողէ : Ամբողջ քերթուածին մէջ յաղթական ազգէն մէկը չ'երեւար , միմիայն Պարսիկներ են որ կը խօսին , — ու կը խօսին հելլեն փառք պանծացնելու համար : Ի՞նչ աղնիւ է սակայն քանաստեղծը պարտուած ցեղին հանդէպ , ի՞նչպէս ի վեր կը հանէ անոր քաջութիւնը , մեծութիւնը . ոչ մէկ անարգական բառ («բարբարոս» կոչումը անարգանք մը չէ . Յոյները « բարբարոս » ըսելով « օտար » կը հասկնային) . Եսքիւլէս յարգելով հելլեններու թշնամին՝ աւելի եւս մեծցուցած է արժէքն իր ցեղին ու քաջերու ազգի մը յաղթած է : Բերթողական արուեստը որով Պարսից կրած աղէտքը պատկերացուած է , արեւելեան բարքերու , Պարսիկ արքունական անձերու միապետական հոգիին , ժողովրդեան տիրասէր հպատակամոլ զգացմանց ըմբռնումը որ հոն կը յայտնուի՝ հակադրուելով հելլեն ցեղին

(1) Իր տապանադրին մէջ զոր ինքն իսկ շարադրած է , գինուորն է որ կը յիշատակէ և ոչ բանաստեղծը . « Այս մահաբաճանը կը պարփակէ Եպիորիոնի որդի Եսքիւլէսը . Աթէնք ծնած , մեռաւ Գելայի յուռձի դաշտերուն մէջ : Մարաթոնի մեծահռչակ անտառը և երկայնավարս Մարաթին պիտի ըսեն , որովհետև տեսան , թէ ի՞նչքան քաջ էր : »

ազատ ու հանրավարական ոգւոյն հետ , կուռ , պատկերաւոր , բնական ու հակիրճ ոճը , առողջ , ներդաշնակ , կորովի եւ աղնիւ ոգին որ կը տիրէ հոն , պաշտելի կը կացուցանեն այս քերթուածը :

Երանի՛ թէ այս թարգմանութեան մը վրայ կատարուած թարգմանութիւնը մղէր մեր յունագիր գրողներէն մին՝ բնագրէն իսկ թարգմանել այս հոյակապ քերթուածը , ինչպէս նայեամի Ֆրանսական թարգմանութիւնն հայացնելու փորձս մղեց իմ Փառնակ բարեկամս Սայեամի տառական հարազատ թարգմանութիւնը մեր հասարակութեան շնորհչու :

Հելլեն գրականութեան ծանօթութիւնն ու սէրը մեր նոր սերունդներուն մէջ տարածելու ձգտող այս ջանքերս կը լրացնեն իմ մտքիս մէջ՝ այլազան ճիգերը զոր ըրած եմ Անանիսի մէջ կամ այլուր՝ մեր ժողովրդեան մէջ գրական դաստիարակութեան ճոխացման ու բարւոյր դեկավարման ի նպաստ : Կը ցանկայի որ ապագայ հայ գրագէտը կամ գրասէրը , այն շրջանին ուր նոր ինքզինքը կազմելու կը պատրաստուի , նախ եւ առաջ իր տրամադրութեան տակ ունենար հայ գրականութեան ամենէն ցայտուն էջերը՝ դասական հեղինակներ , աշուղական գրականութիւն , ժողովրդական բանաստեղծութիւն , եւ ժամանակակից գրականութիւն . յետոյ՝ այդ առաջին ու զուտ հայկական խաւը իր մտքին ու զգայնութեան մէջ տեղաւորելէ ետքը , խորապէս ճանչնար , ըմբռնէր ու վայելէր հելլեն գրականութեան էական գործերը , յետոյ հռոմէական գրականութիւնը , յետոյ՝ Արեւելքի մեծ գրականութեանց կարեւոր գործերը , յետոյ՝ ժամանակակից եւրոպական գրականութեանց գլուխ-գործոցները : Այն ատեն է որ Հայը պիտի արտադրէր լիակատար գրական զարգացումով գրագէտներ :

Ա. ՉՊԱՆԵԱՆ

Պ Ա Ր Ս Ի Կ Ն Ե Ր Ը

Ծերունիներու պարը
 Ա. տոսա
 Դարեհի ուրուականը
 Գսերխէս
 Պատգամաբերը

Ծերունիներու պարը

Ահա՛ հաւատարիմ կոչուածները . այս ոսկելից փարթամ տուններուն պահապան են մնացած , որովհետեւ միւս Պարսիկները Ելլադա գացին . Դարեհածին Գսերխէս արքան ինքն իսկ ընտրեց ասոնք , իրենց ծերութեանը պատճառով , որպէս զի Տէրութեան վրայ հսկեն :

Բայց արդէն կոտորձերնուս մէջ մեր հոգին գէշ նախազգացումներով մեծապէս վրդոված է , Արքային ու այդ ոսկեվառ բանակին վերադարձը մտածելով :

Արդարեւ , Ասիոյ մէջ ծնած ամբողջ կորովը ելաւ զնաց . եւ Ասիան , տրտում , իր երիտասարդութեան կարօտը կը քաշէ . ու դեռ ոչ մէկ պատգամաբեր , ոչ մէկ ձիաւոր դարձաւ Պարսից արքայանիստ քաղաքը :

Սուսացիք , Եկրատանացիք եւ Քիսիայի հին միջնաբերդին բնակիչները մեկնեցան , ոմանք ձի հեծած , ոմանք նաւերով , եւ ուրիշներ հետիոտն , թա՛նձր ամբոխ մարտական :

Այսպէս մեկնեցան Ամիստրէս , եւ Արտափրենէս , եւ Մեգաբազէս , եւ Աշտասպէս , Պարսից պետերը , մեծ Արքային հպատակ արքաներ , որ կը ղեկավարեն անհամար գունդերը , ճարտար նետածիգներ , մեծանուն ձիաւորներ , անհղատեսիլ , եւ կուռի մէջ իրենց անվախութեամբը՝ սարսափազդեցիկ :

Յետոյ , Արտեմարէս որ իր կառքին վրայ կը մարտնչի , եւ Մասիստրէս , եւ քաջաղեցն իմայոս , եւ Փարանդակէս , եւ Սոսթանէս ձիավարը :

Մեծ ու բեղմնաւորիչ Նեղոսը ուրիշներ

դրկեց , Սուզիսքանէսը , Եգիպտացի Պիգաստագոնը , ու մեծ Արշամէսը՝ սուրբ Մեմփիսին պետը , եւ Արիոմարտոսը որ՝ հինաւուրց թերէն կը կառավարէ , եւ ճահիճներու բնակիչները , ահաւոր եւ անթիւ թիավարներ :

Յետոյ եկաւ հեշտասէր Լիւդիացոց բազմութիւնը , ամբողջ ցեղը որ ցամաք երկրին մէջ կը բնակի , անոնք որոնց հրամանատարն են Մետրագաթէս եւ արին Արկտէոս , արքայազն պետեր , եւ զոր ոսկեշատ Սարտէսը կ'ուղարկէ չորս կամ վեց ձիերով լծուած կառքերու վրայ , անե՛ղ տեսարան :

Անոնք որ նուիրական Տոդոսը կը բնակին , Մարդոն , Թարիբիս , եւ տիգազէն Սուսացիք , կը սպառնան Ելլադայի վիզը ստրկութեան լուծն անցընել :

Ոսկեհարուստ Բաբելոնը կը զրկէ իր խառնատարր ժողովուրդները , որոնք ամեհօրէն կը խուժեն , նաւազ ու ճարպիկ նետածիգ . եւ այսպէս , բովանդակ Ասիան , սրազէն , կը քալէ՝ թագաւորին ահաւոր հրամանատարութեան տակ :

Ահա ասանկ՝ մարդոց ծաղիկը ելաւ զնաց Պարսից աշխարհէն . եւ ամբողջ Ասիան որ զանոնք սնոյց՝ դառնակարօտ կ'ողբայ . եւ մայրերն ու ամուսինները , անձկալից , երկարօրէն օրերը կը համբեն :

Արդէն , քաղաքաւեր բանակն արքայական հանդիպակաց աշխարհն անցաւ . Զուանչերով իրարու կապուած նաւերու վրայէն Աթամանտեան Հելլէի նեղուցն անցաւ , ծովուն վզին վրայ գնելով այդ ճանապարհը՝ հազար զամով սեւեռուած :

Մարդաշատ Ասիոյ ռազմասէր Պետը Ելլադայի ամբողջ աշխարհին վրայ կը մղէ իր բանակը անսաման , ցամաքի զօրքերը մէկ կողմէն , նաւազները միւս կողմէն , ամուր ու անազդեցիկ պետեր ունենալով իրեն աջակից :

Աստուծոյ մը հանգունատիպ , ոսկի Անձրեւէն ծնած :

Իր աչքը նման է վիշապին մտայլ ու արիւնոտ աչքին . ան իր առջեւը ձգած կը մղէ անհամար բազմութիւն մը բազուկներու եւ նաւերու , եւ՝ իր Սիւրբական կառքին վրայ կձնէ գուն , նիզտկահոշակ մարտիկներուն կը տանի քաջազեղն Արէսը :

Անշուշտ ոչ մէկ հերոս պիտի կարենայ ռազմիկներու այս անհուն հեղեղին բախմանը դէմ դնել եւ բաւական ամուր պատուարներ գտնել կասեցնելու համար անդիմադրելի յարձակումն այդ ծովուն : Անշուշտ Պարսից քաջամարտիկ բանակն ու ժողովուրդը անյաղթելի են :

Բայց ո՞ր մահկանացուն կրնայ խուսափել Աստուածի մը խորամանկ որոգայթէն : Ո՞վ կըրնայ խուսափել՝ պէտք եղածին չափ թեթեւ ոտքով մը ցատքելով : Ի սկզբան փաղաքուշ , բաղդը կը քաշէ մարդն իր թակարդին մէջ , եւ ա՛լ անոր համար ճար չկայ անկից ելլելու :

Շատոնց ի վեր՝ անխուսափելի հարկ մը յայտնուեցաւ մեր մէջ՝ Աստուածներուն կամքովը , եւ ան է որ Պարսիկները կը մղէ պարսիպներու յարձակման , ռազմատարի ձիաւորներու խառնամարտերուն եւ քաղաքներու կործանման :

Անոնք սորվեցան դիտել անդունդը լայնատարած ծովուն որ մրրկին բուն շունչին տակ կը ճերմկի , ինքզինքնին վստահելով թեթեւ պարաններուն եւ մարդոց ամբոխը փոխադրող նաւերուն :

Ատոր համար է որ հոգիս լեցուն է ահով : Երանի թէ Սուս՝ Պարսից արքայանիստ քաղաքը , որ այժմ թափուր է պատերազմիկներէ , չսէ այս ըսածս :

Բիսլա քաղաքը այդ աղաղակին պիտի պատասխանէր՝ Աւա՛ղ , եւ կանանց ամբոխը պիտի

կրկնէր զայն իրենց վուշէ զգեստները պատրուտելով :

Ամբողջ բանակը , ձիաւոր եւ հետեւակ , մեղուախուժքի մը պէս , ելաւ գնաց գունդերու պեախն հետ , անցնելով ծովը , որ հասարակաց շարունակութիւնն է այս եւ այն աշխարհին :

Անկողինները խխում են եղած՝ արցունքներովը զոր գացող մարդոց կարօտը թափել կուտայ : Պարսից կիները մեծ ցաւով մը կը մրկին : Ամէն մէկը , իր ամուսինը կարօտցած , մինաւորիկ կը մնայ , կորսնցուցած ըլլալով իր անկողնակից քաջ ռազմիկը :

Օ՛ն , Պարսիկներ՝ , մենք որ այս հինաւիճակի եւ պատկառելի բնակարաններուն մէջ նստած ենք , խորունկ մտածմանց ծանր հոգը ունենանք , վասն զի հարկը մեզ կը ստիպէ :

Ի՞նչ է ճակատագիրը Դարեհածին Բսերքսէս Արքային , որ մեղի պէս կը կրէ անունն անոր որմէ բոլորս սերած ենք : Նետերու արձակմանն է որ յաղթանակը մնաց , թէ սրերկաթ նիզակին զօրութեանը :

Բայց ահա Լոյսը , մեծապայծառ ինչպէս աչքն Աստուածներուն , ահա՛ Արքայամայրը , մեր թագուհին : Երկրպագենք : Պէտք է որ ամենքը զէնիկա ողջունեն յարգալից խօսքերով : — Ո՞վ թագուհի , բարձրագո՛յնը լայնամէջը Պարսկուհիներուն , մեծարոյ մա՛յր Բսերքսէսին , ողջո՛յն , ամուսին Դարեհի , ամուսին Պարսից Աստուածին եւ Աստուածի մը մա՛յր : Երանի՛ թէ այս ժողովրդին վաղնջական բաղդը չփոխուի այժմ :

Ատոսսա

Ատոր համար է որ կուգամ հոս , ոսկեղբուրաց բնակարանս ձգելով եւ առաջաստը որ Դարեհինը եղաւ եւ իմս : Մտատանջութիւնը սիրտս կը վրդովէ : Զեզի ամէն բան պիտի ըսեմ . հանգիստ չէ հոգիս , ու կը դողամ որ այս մեծ բարեբաստութիւնը , արագախոյս փախչելով , ոտքովը տակն ու վրայ չընէ հարստութիւնները զոր Դարեհ կուտակեց՝ ոչ առանց Աստուածի մը օգնութեան : Ահա ինչու սրտիս մէջ ունիմ կրկնապատիկ անձկութիւն մ՝ անբացատրելի : Անշուշտ , անսահման հարստութիւններ , երբ տէրը

բացակայ է, անօգուտ են. բայց զանոնք կոր-
անցնողներուն զօրութիւնը այլ եւս միեւնոյն
փայլով չի շողար: Իրաւ է որ մերինները զեռ
անեղծ են, բայց աչքին համար է վախս, վասն
զի տան մը աչքը՝ տիրոջը ներկայութիւնն է:
Բանն այսպէս ըլլալով, կ'ուզեմ որ ինծի խոր-
հուրդ տաք, Պարսիկնե՛ր, հաւատարիմ ծերու-
նիներ: Արդարեւ, բոլոր իմաստուն խորհուրդ-
ները ես ձենէ՛ կը սպասեմ:

Ծերունիներու պարը

Սաչափը գիտցիր, ո՛վ թագուհի այս աշ-
խարհին. երկու հեղ ըսելու պէտք չունիս եթէ
կ'ուզես որ խօսինք կամ գործենք որքան որ մեր
ուժը զօրէ: Անշուշտ մենք անձնուէր ենք քեզի,
մենք զոր դուն քու խորհրդատուներդ կ'անուա-
նես:

Ատոսաս

Շատ յաճախ կը պատահի, իրօք, որ գիշե-
րային բազմաթիւ երազներ զիս կը խռովեն,
յորմէհետէ զաւակս մեկնեցաւ՝ իր բանակն ա-
ռաջնորդելով Յունաց աշխարհը, զայն աւերե-
լու ցանկութեամբ. բայց ոչ մէկ երազ այնքան
յստակ յայտնուեցաւ որքան այն զոր երէկ գիշեր
տեսայ: Ահա պատմեմ քեզի:

Երկու ճոխազգեաց կիներ երեւցան ինծի:
Մէկը Պարսից պատմուճանը կը կրէր, միւսը
Դորիացուոց: Աւելի անթերի էին իրենց մարմ-
նոյն վեհափառութեամբը, եւ շատ աւելի գեղե-
ցիկ, քան այժմ ապրող կիները: Երկու քոյրեր
էին նոյնացեղ: Մին կը բնակէր Ելլադայի աշ-
խարհը, որ իր բաժինն էր, միւսը՝ Բարբարո-
սաց աշխարհը: Ինծի այնպէս թուեցաւ որ իրա-
րու հետ կը կոուրտէին: Որդիս, այս տեսնե-
լով, զէնոնք կը զսպէր ու կը հանդարտեցնէր:
Երկուքն ալ միեւնոյն լուծին տակ դրաւ եւ մի-
եւնոյն փոկերով էնոնց վիզը կապեց: Մին սի-
գաբար կը կանգնէր, հպարտ՝ այդ ասպազէնը
կրելուն, եւ իր բերանը սանձը կ'ընդունէր.
բայց միւսը, մոլեգին ընդվզելով, իր ձեռքե-
րովը կը փրջնէր կառքին կապերը, եւ երասա-
նակէն ճողոպրած, լուծը մէջտեղէն կոտրելով,
մեծ աստակութեամբ ամբողջը կը քաշէր կը տա-
նէր: Ու որդիս վար ինկաւ, ու իր հայրը Դա-

րեհ՝ անոր մօտը կը կենար ու կը մեղքնար ա-
նոր վրայ, եւ երբ զայն տեսաւ՝ Քսերքսէս ըզ-
գեստները պատուեց:

Ահա ինչ որ տեսայ այս գիշեր: Երբ ելայ
անկողնէս, մաքուր ջուրի մէջ ձեռքերս լուացի,
եւ բազինին մօտեցայ՝ զոհարերելու համար,
շարժաղ ալիւրէ կարկանդակը մատուցի չարխա-
փան Ոգիններուն, եւ տեսայ արծիւ մը որ Փե-
բոսի վառարանն ապաստանեցաւ, եւ սարսափէս
մունջ մնացի, բարեկամներ: Յետոյ, տեսայ
ճուռակ մը որ արագաթռիչ թեւերովը խոյա-
նալով՝ եղունգներովը արծիւին գլուխը հերձա-
տեց: Եւ արծիւը՝ ահաբեկ՝ ճուռակին անձնա-
տուր կ'ըլլար: Այս սոսկալի բաները որ տեսայ՝
լսեցիք: Իրա՛ւ, գիտցած եղէք, եթէ որդւոյս
բաղդը յաջողի, ամենէն փառաւորը պիտի ըլլայ
մարդոց: Եթէ փորձանք մը գայ գլխուն, ոչ մէկ
հաշիւ ունի տալու. եւ եթէ ողջ մնայ, միշտ
ինքը պիտի ըլլայ այս երկրին հրամայողը:

Ծերունիներու պարը

Չենք ուզեր, Մա՛յր, մեր խօսքերովը ո՛չ
քեզ վրդովել ոչ ալ հանդարտեցնել: Աղօթէ՛
Աստուածներուն, եթէ չարագուշակ բան մը տե-
սար, պաղատէ՛ անոնց որ հեռացնեն զայն քենէ
եւ կատարեն ամէն ինչ որ կայ բարեբաստիկ՝
քեզի, զաւակներուդ, մեր Տէրութեան եւ բա-
րեկամներուդ համար: Յետոյ, պէտք է ըմպելաձօն
ընես Հողին ու Մեռելներուն: Աղօթէ՛ նաեւ,
որպէս զի Դարեհ ամուսինդ, որ ըսիր թէ քու-
նիդ մէջ տեսար, հողին խորէն ի լոյս հանէ բա-
րեբաստութիւններ քեզի եւ որդւոյդ համար,
եւ որպէս զի աղէտները ստորերկրեայ աղջա-
մուղջներուն մէջ պահէ ու ծածկէ: Բարեացա-
կա՛մ գուշակ, ահա այս խորհուրդները կուտամ
քեզի, բայց կարծեմ թէ այդ բոլոր բաները
բարենշան են:

Ատոսաս

Դուն ես որ էն առաջ իմ երազներուս բարի
գուշակութիւն ըրիր որդւոյս ու տանս համար:
Ելքը բարի թող ըլլայ: Պատրաստ եմ, եւ բնա-
կարանս հասնելուս պէս՝ պիտի կատարեմ,
ինչպէս որ խորհուրդ կուտաս, զոհարերութիւն-
ները Աստուածներուն եւ անոնց զոր կը սիրեմ

Եւ որ հողուն տակն են . բայց հիմակուհիմայ , բարեկամնե՛ր , ո՛ւր կ'ընեն թէ կը գտնուի Աթէնքը :

Ծերունիներու պարը

Այստեղէն հեռու , դէպ ի Արեւմուտք , հոն ուր Հելլոս Արքան կը պառկի :

Ատոսսա

Եւ իմ որդիս այդ քաղաքն աննելու ցանկութի՛ւն ունէր :

Ծերունիներու պարը

Անչո՛ւշտ , որովհետեւ ատով՝ ամբողջ Յուլազան Թագաւորին պիտի հպատակէր :

Ատոսսա

Հարկաւ՝ այդ ժողովուրդը շատ ունի պատերազմիկներ :

Ծերունիներու պարը

Բանակ մըն է որ արդէն անթիւ աղէտներ պատճառած է Մարաց :

Ատոսսա

Եւ ի՞նչ ունին դեռ : Բաւական մեծ հարրստութեանց տէ՛ր են :

Ծերունիներու պարը

Արծաթի ազբիւր մը ունին որ գանձն է երկրին :

Ատոսսա

Նետերու սայրն ու աղե՞ղն է որ կը փայլին իրենց ձեռքերուն մէջ :

Ծերունիներու պարը

Ո՛չ : Նիզակը կը բռնեն՝ աննահանջ կռուելով , եւ վահանով ինքզինքնին կը պաշտպանեն :

Ատոսսա

Ո՞վ է իրենց զուգը կեցող եւ բանակին հրամայող պետը :

Ծերունիներու պարը

Ոչ մէկ մարդու ստրուկը չեն , ու ոչ մէկուն կը հնազանդին :

Ատոսսա

Ուրեմն ի՞նչպէս դէմ պիտի դնեն իրենց թշնամիներուն յարձակման :

Ծերունիներու պարը

Այդպէս է որ ջնջեցին Դարեհի մեծ ու հոյակապ բանակը :

Ատոսսա

Ահաւոր յիշատակներ կ'արթնցնես , որոնցմով տանջուելու են մեկնողներուն ազգականները :

Ծերունիներու պարը

Շատ չանցած , կարծեմ , պիտի իմանաս ճշմարտութիւնը : Պարսիկ սուրհանգակ մը անա կը վազէ հոս կուգայ՝ քեզի լուր բերելու : Լաւ կամ գէշ , ստոյգ լուր կը բերէ :

Պատգամաբերը

Ո՛վ քաղաքներ բովանդակ Ասիոյ աշխարհին , ո՛վ Պարսկաստան , լախածաւալ նաւահանգիստ հարստութեանց , մէկ հարուածով՝ այդ մեծ բարօրութիւնը կորաւ , Պարսից ծաղիկը կտրեցաւ ինկաւ : Վա՛յ ինձի , վա՛յ զլիուս որ այսպիսի բօթ մը առաջին անգամ ես կը գուժեմ : Սակայն , պէտք է որ ծայրէ ծայր պատմեմ աղէտքը , ո՛վ Պարսիկներ . բարբարոսաց ամբողջ բանակը ջնջուեցաւ :

Ծերունիներու պարը

Ո՛վ դժբաղդութիւն ահաւոր , անակնկալ , ողբալի : Աւա՛ղ , աւա՛ղ , լացէ՛ք : Պարսիկներ , այս պարտութիւնն իմանալով :

Պատգամաբերը

Այո՛ , ամբողջը , ամբողջը փճացաւ : Ես իսկ

բնաւ յոյս չունէի վերադարձի օրը տեսնելու :

Ծերունիներու պարը

Մեզի՝ որ ծեր ենք՝ միթէ երկայն կեանք մը չնորհուեցաւ որպէս զի այս անակնկալ աղէտքը իմանանք :

Պատգամաբերը

Հոն էի ես : Ուրիշներէն լսելով չէ . ո՛վ Պարսիկներ , որ ձեզի պիտի ըսեմ այն զժբաղ-գութիւնները որ մեր վրայ թափեցան :

Ծերունիներու պարը

Աւա՛ղ , աւա՛ղ , աւա՛ղ : Այնքան ժողովուրդներու անհամար զէնքերն ի զո՛ւր Ասիական աշխարհէն ելլադա խուժեցին :

Պատգամաբերը

Սալամիսի եւ բոլոր մօտակայ երկիրներու փոռնքները լեցուն են աղետարշօրէն սպաննուած մեռելներով :

Ծերունիներու պարը

Աւա՛ղ , աւա՛ղ , աւա՛ղ : Մեր բարեկամներուն մարմինները ալիքներուն մէջ կը թաւալին արիւնաշաղախ , խորտակուած նաւերուն մէջ որ ծովուն երեսը կը ծփան :

Պատգամաբերը

Մեր աղեղները չօգնեցին մեզի : Ամբողջ բանակը՝ նաւերու բաղխումէն ջախջախուած՝ մեռաւ :

Ծերունիներու պարը

Ողբագին ու աղիողորմ վախասուռը արձակենք Պարսիկներուն վրայ : Պարտուեցան , աւա՛ղ : Բանակը ջնջուեցա՛ւ :

Պատգամաբերը

Ո՛վ Սալամիս , անո՛ւն՝ զոր դառն է իմանալ : Աւա՛ղ , ի՞նչքան կը հեծեմ Աթէնքը յիշէս լով :

Ծերունիներու պարը

Աթենացիք սոսկալի են իրենց թշնամիներուն համար :

Անհամար Պարսիկ կիներ պիտի յիշեն որ անոնք այրի ըրին զիրենք եւ անզաւակ :

Ատոսսա

Վա՛յ ինձի՛ , այս ցաւերէն ընկճուած՝ անխօսուկ կը մնամ . որովհետեւ այս աղէտքը այնպէս է , որ ո՛չ խօսիլ կրնամ ո՛չ այդ փորձանքին համար միտք յոգնեցնել : Սակայն , հա՛րկ է որ մարդիկ կրեն այն ցաւերը զոր Աստուածները իրենց կը զրկեն : Ըսէ՛ ուրեմն ամէն բան հանդարտէ՛ , հակառակ մեր թշուառութեանց վրայ հեծեծանքներուդ : Ըսէ՛ թէ ո՞վ կը մնայ ողջ եւ որո՞նք են որոնց վրայ պէտք է լանք , եւ որ , մականակիր , մեռան , իրենց բանակը անտէր ձգելով :

Պատգամաբերը

Քսերքսէս ողջ է եւ արեւ կը տեսնէ :

Ատոսսա

Տանս վրայ լոյս կը ծաթեցնես , պայծառ արեւ՝ սեւ խաւարի մէջ :

Պատգամաբերը

Արտեմաբադէս , պետն անհամար հեծեալներուն , Սիլենեան ժայռուտ ծովափանց վրայ , զարնուեցաւ , եւ Դադակէս քիլիարքոսը , նիզակի հարուածով մը ճեղքուած , իր նաւուն բարձունքէն ծովը դահավիժեցաւ . եւ Տենագոն , ամենէն քաջը Բակտրիացուց , կոհակակոծ էաս կղզւոյն մէջ կը մնայ թաղուած : Լիլյայոս , եւ Արչամէս , եւ Արգեստէս , աղանջատ կղզիին շուրջը , կարծր ծովափունքին դէմ գլուխնին ջախջախեցին : Արկտէոս , որ եկած էր եգիպտական Նեղոսին աղբերակէն , եւ Ադեւէս , եւ Փերեսուէս , եւ Փարնուքոս , միեւնոյն նաւէն ինկան Խրիսացի Մատալլուրը , Միրիոնտարքոսը , պետ երեսուն հազար սեւամորթ ձիաորներու , սպաննուեցաւ : Իր չէկ , թաւ , մացառուտ մօրուքը աղարտեցաւ , եւ արիւնին ծիրանիովի իր մարմինը ներկուեցաւ : Եւ Արաբոս Մոզը եւ Արտամէս Բակտրիացին այդ դժնդակ հողին վրայ կորան ու հոն թաղուեցան , ինչպէս եւ Ամեստրիս , Ամփիստրեւս որ մահացու նիզակ մը կը

ճօճէր, եւ մեծանուն Արիմարդար գոր Սարտացիք պիտի ողբան, եւ Միւսացի Սիսամէսը: Եւ Թարբրիս Լիրնայացին, որ հինգ անգամ յիսուն նաւ ունէր իր հրամանին տակ, եւ ա՛յնքան գեղեցիկ տղամարդ էր, հիմայ փռուած է դիտապաստ՝ ողորմելիօրէն սպաննուած: Եւ Սիեննեսիս, Կիլիկեցւոց պետը, քաջարտութեան մէջ առաջինը, փառքով ինկաւ, ինքը՝ միայնակ՝ շատ նեղութիւն պատճառելով թշնամիին: Ահա՛ պետերը որ կը յիշեմ: Բայց դեռ շատ քիչն ըսի մեր կորուստներուն որ անհամար են:

Ատոսսա

Աւա՛ղ, անգարմանելի դժբաղդութիւններ է որ կ'իմանամ, նախատի՛նք Պարսից, եւ աղբի՛ւր դառն ողբերու: Բայց շարունակելով պատմութիւնը, ըսէ՛ թէ ի՛նչքան նաւ ունէին հելլենները՝ որ Պարսից նաւային բանակին հետ չափուիլ համարձակեցան:

Պատգամաբերը

Նաւերու թիւով, գիտցի՛ր որ բարբարոսները շատ մեծ առաւելութիւն ունէին: Բոլոր Հելլենները տասն անգամ երեսուն նաւ ունէին միայն, եւ տասն ալ պահեստի: Գիտեմ որ Քսերքսէս իր հրամանին տակ ունէր հազար նաւ, ու երկու անգամ հարիւր եօթը, որ արագութեամբ կը գերազանցէին: Այս է ճշմարտութիւնը: Կը տեսնես որ ուժերու պակասը մեր կողմը չէր. բայց Աստուած մը կշիռքին նժարները հակեցուց եւ մեր բանակը ջնջեց:

Ատոսսա

Աստուածները պաշտպանեցին Պալլաս Դիցուհւոյն քաղաքը:

Պատգամաբերը

Աթենասայ քաղաքը անառիկ է: Իր ռազմիկները ամուր պատուար մըն են իրեն համար:

Ատոսսա

Բայց պատմէ՛ մեզի նաւերու առաջին ընդհարումը: Հելլեններն են որ կռիւն սկսան, թէ որդիս՝ իր նաւերուն թիւովը հպարտ:

Պատգամաբերը

Ո՛վ Թալուհի, չար ու վրէժխնդիր Ոգի մը է՛ն առաջ պատճառ եղաւ բոլոր չարիքին Հելլեն մը. Աթենացւոց բանակէն, եկաւ ըսաւ Քսերքսէս որդւոյդ թէ՛ երբ պեւ գիշերին ըստուերները իջնէին՝ Հելլենները ա՛լ հոն պիտի չմնային, այլ ամէն մէկը չնաւ նստելով, գաղտագողի փախուկտի մը մէջ պիտի փնտռէր իր փրկութիւնը: Իսկոյն, Քսերքսէս, այս իմանալով, եւ չհասկնալով այդ Հելլենին խորամանկութիւնը եւ Աստուածներուն նախանձը, հրամայեց բոլոր նաւերու պետերուն, որ երբ Հելլոսի ճառագայթները դադրէին երկիրը տաքցընելէ եւ երբ աղջամուղջը եթերական կայաններուն տիրէր, նաւերուն ամբոխը երեք գծի վրայ շարեն, անցքերն ու նեղուցները պահեն եւ Էպսկզդին պաշարեն, այնպէս որ եթէ Հելլենները ո եւ է միջոցով մը յաջողէին փախչիլ, ամէն մէկ պետ քառակա իր գլխովը պիտի հատուցաներ: Այսպէս հրամայեց, վստահութեամբ ու եռանդով լեցուն, չգիտնալով թէ Աստուածներն իրեն ի՛նչ էին սահմանած: Պարսիկները, առանց անկարգութեան, հլութեամբ պատրաստեցին իրիկուան ճաշը, եւ անձիւր նաւազ թեւ՝ ճակը փոկով իր նստարանին կապեց: Տուրնջեան լոյսը մարեցաւ ու գիշերը իջաւ, եւ անձնիւր թիավար իր նաւը ելաւ, ինչպէս եւ անձնիւր հոպլիտ: Նաւերը որոշուած կարգով յառաջանալով, նաւատորմիցը ճակատեցաւ. եւ գիշերն ի բուն, պետերը, հոս ու հոն, նաւերուն մարդոցը մարզանքներ ընել տուին: Եւ գիշերն անցաւ, ու Հելլեններու բանակը ոչ մէկ փորձ կ'ընէր գաղտագողի փախուստով մը այդ տեղէն հեռանալու: Հէնց որ Տիւն սպիտակա՛նժոյգ՝ աշխարհն լուսաւորեց, անսահման գոչին մը, ինչպէս երգ մը նուիրական, Հելլեններուն մէջէն բարձրացաւ, եւ անոր մեծածայթ հնչիւնը՝ կղզիին բոլոր ժայռուտ ափունքներէն՝ հեռուները տարածուեցաւ, եւ անը պատեց բոլոր բարբարոսները՝ որ յուսախար եղած էին: Որովհետեւ, այդ պահուն, Հելլենները սրբազան Պէանը չէ որ կ'երգէին՝ խոյս տալու համար, այլ խիզախօրէն կը յառաջանային կռուելու, եւ չեփորին ճայնը այդ ամբողջ մոլեգնութիւնը կը գրգռէր: Իսկոյն, իւրաքանչիւր պեք հրամանը տալով,

իրենց մեծազորող թեւձակներով ծովուն սարսուղին ջուրերը ծեծեցին, եւ ահա իրենց բոլոր նաւերը երեւցան : Աջ թեւը կանոնաւոր կարգով առջեւէն կուգար, յետոյ՝ ամբողջ նաւատորմիզը, եւ կը լսուէր սա երգն անսահման . « Օ՛ն, Հելլենաց զաւակներ : Ազատեցէք հայրենիքը, ձեր զաւկները, ձեր կիները, ձեր հայրերու Աստուածներուն կայանները ու ձեր նախահարց գերեզմանները : Գերագոյն պայքարն է ասիկա : » Եւ Պարսիկ լեզուին ազաղակը պատասխանեց այդ ազաղակին, որովհետեւ ա՛լ կարելի չէր վարանիլ : Արոյրէ ցուկներն իրարու բաղխեցան. էն առաջ՝ հելլենական նաւ մը Փիւնիկեան նաւու մը ցուկը խորտակեց, եւ երկու տորմիզներն իրարու վրայ նետուեցան : Նախ՝ պարսկական բանակին հեղեղը դիմացաւ, բայց երբ մեր նաւերուն բազմութիւնը նեղ անցքերու մէջ սեղմուած մնաց, ա՛լ չկրցան իրարու օգնել : Իրարու զարնուեցան իրենց արոյրէ ցուկներով, իրենց թեւձակներու կարգերը խզեցին, եւ հելլենական նաւերը ճարպկութեամբ մեզ պաշարելով, կը ձեղքէին մերիները որ յորսայս կը թաւալէին ու ծովը կը ծածկէին նաւաբեկութեան բեկորներով եւ մեռած մարմիններով . եւ ափանց ժայռերը լեցուն էին դիակներով, եւ ամբողջ բարբարոս բանակը խառնափնդոր փախչիլ սկսաւ : Զախջախուած թեւձակներով կը հարուածուէին Պարսիկներն ու կը պատառոտուէին ինչպէս թիւնոսներ կամ ուրիշ ձկներ՝ ուռկանով բռնուած, եւ ամբողջ ծովը կը թնդար հեծկլտանքներով ու ողբերով . ու վերջապէս, սեւ գիշերուան աչքը փակուեցաւ մեր վրայ : Չեմ կրնար, նոյն իսկ տասնօրուան մէջ, քեզի պատմել մեր կրած չարիքներուն բազմութիւնը : Բայց, գիտցիր, երբեք մէկ օրուան մէջ այդքան մարդ չէ մեռած :

Ատուսա

Աւա՛ղ, չարիքներու ծով մ'անսահման խուճեց ամբողջ ցեղին վրայ Բարբարոսներուն :

Պատգամաբերը

Գիտցիր սակայն որ դեռ կէսն անգամ չըսի մեր գծաազդութեանց : Ըսածներէս տասն ան-

գամ աւելի ծանր աղէտք մը ինկաւ Պարսից վրայ :

Ատուսա

Ի՞նչ է այդ աւելի դժնդակ դժբաղդութիւնը որ պատահեր է : Ըսէ՛, ի՞նչ է այդ աղէտքը որուն վրայ կը խօսիս եւ որ բանակը հարուածեր է ա՛լ աւելի ահեղ չարիքներով :

Պատգամաբերը

Պարսիկներէն բոլոր անոնք որ ամենէն ուժովները, ամենէն քաջերը, ամենէն ազնուազարմները, թագաւորին ամենէն հաւատարիմներն էին, ողորմելի կերպով ինկան անփառունակ մահով մը :

Ատուսա

Վա՛յ գլխուս, ի՞նչ սեւ է եղեր ճակատագիրս, ո՛վ բարեկամներ : Ըսէ՛ ի՞նչ մահով է որ կրբան :

Պատգամաբերը

Սալամիսի ափանց մօտ կղզի մը կայ, փոքրիկ, նաւերուն անմատչելի, ուր պարասէր Պանը յաճախ կ'երևայ ծովուն եզերքը : Բսերքսէս զանոնք հոն զրկած էր որպէս զի, թշնամիները՝ իրենց նաւերէն վտարուած՝ այդ կղզին ապաստանած ըլլալով, դիւրաւ մորթել ինչ որ կը մնար Հելլենաց բանակէն եւ միրինները ծովուն արիքներէն ազատել . բայց լաւ չէր գուշակած պատահելքը : Արդարեւ, երբ Աստուած մը յաղթութիւնը հելլեն տորմիզին աուաւ, այդ օրն իսկ, իրենց արոյրէ զէնուզարդը հագնելով, նաւերնէն ցատքեցին, եւ կզղին պաշարեցին, որպէս զի Պարսիկները ոչ մէկ ելք ունենան փախուստի : Եւ ասոնք ամէն կողմէ քարի կարկուտ մ'ընդունեցան իրենց վրայ, ու մեռան նետերուն տակ զոր աղեղներուն ջրին իրենց վրայ կ'արձակէր : Վերջապէս, ամենը մէկանց խուժելով, Հելլենները զանոնք կը սպաննէին, կը մորթէին, եւ խեղճերուն անդամները կը յօշոտէին, մինչեւ որ ամենքն ալ կեանքերնին կորսնցուցին : Եւ Բսերքսէս, չարիքներու այս վիճը տեսնելով, հեծեց, որով-

հետեւ նստած էր ծովեզերեայ բարձր հրուանդանի մը վրայ ուրկից ամբողջ բանակը կրնար տեսնել : Բայց , իր հագուստները պատառելով եւ մեծածախն ազաղակելով , իսկոյն իր ցամաքի բանակին հրամայեց ետ քաշուիլ , եւ ինքն իսկ փութաց փախչիլ : Այս է այն աղէտը զոր կըրնաս ողբալ ինչպէս առաջինը :

Ատոսսա

Ո՛վ մահաբեր Ոգի , ի՞նչքան յուսախարբրիր Պարսիկները : Որդիս դառն պարտութիւն մը կրեց մեծանուն Աթէնքէն : Մարաթոնի մէջ ատենով մորթուած Բարբարոսները չբաւեցին : Անոնց վրէժը լուծելու համար է որ դժբաղդութեանց այսքան ծանր բնու մը կրեց որդիս : Բայց խօսէ՛ , ո՛ր թողուցիր նաւերը որ զերծ մնացին քանդումէ : Կրնա՞ս ստոյգ կերպով ըսել :

Պատգամաբերը

Ազատ մնացած նաւերու պետերը խառնափնդոր փախչիլ սկսան հովուն օգնութեամբ : Ինչ որ կը մնար բանակէն՝ Բէովտացւոց աշխարհին վրայ կորաւ , ոմանք աղբիւրներու ջուրն ի գուր փնտռելով եւ ծարաւէ տանջուելով , մինչ միւսները տաժանքով կ'անցնէին Փոկացւոց աշխարհէն , ու Գորիայէն , եւ՝ Մելիակեան ծոցին կողմերը՝ այն դաշտերէն զոր Սպերբիոսն իր անուշ ջուրերով կ'ոռոգէ : Յետոյ , Աքայեցւոց երկիրը մտանք ու Թեսալական քաղաքները . եւ հոն , շատերը մեռան անօթութենէ եւ ծարաւէ , որովհետեւ երկուքէն ալ կը չարչարուէինք : Յետոյ , Մագնետեան աշխարհէն , Մակեդոնացւոց երկրէն , Աքսիոսէն , Բուբէի չամբուտ եղտիւրէն ու Պանգէոս լեռնէն անցնելով , հասանք Եզոփլացւոց երկիրը : Այդ գիշերը , Աստուած մը մեր վրայ զրկեց վաղահաս ձմեռ մը որ սրբազան Սարիւմոնին ջուրերը սառեցուց : Այն ատեն , ամէն մէկն անոնցմէ որ առաջ կ'ուրանային Աստուածի երու գոյութիւնը , աղօթեց եւ պաշտօն մատոյց Գայային եւ Ուրանոսին : Հազար անգամ Աստուածները օգնութեան կանչելէ յետոյ , բանակը անցաւ այդ սառուցիկ ճամբէն , եւ մենէ անոնք որ Աստուածին ճառագայթներուն տարածուելէն առաջ կրցան անցնիլ՝ մահուրնէ ազատեցան : Արգարեւ , քիչ յետոյ Հե-

լիոսի հրավառ ու մեծապայծառ գունտը իր բոցերով տաքցուց գետին մէջտեղը , եւ սառը կտորեց , եւ բոլորը թաւալեցան վրայէ վրայ , եւ ամենէն երջանիկները անոնք եղան որ ամենէն շուտ հոգինին աւանդեցին : Ողջ մնացողները չարաչար յոգնութիւններով փախան Թրակիոյ մէջէն , բայց շատ քիչերը հայրենի յարկը դարձան : Թող ողբա՛յ Պարսից թագաւորութիւնը , իր ամենասիրելի երիտասարդութեան կորուստը վայելով : Ասոնք ճշմարիտ են , բայց դեռ չըսի միւս բազմաթիւ չարիքները զոր Աստուած մը Պարսիկներուն վրայ ծանրացուց :

Մերունիներու պարը

Ո՛վ բազմադէտ Ոգի , ի՞նչ անհնարին թըշնամանքով ոտքերուդ տակ ջախջախեցիր Պարսից ցեղը ամբողջ :

Ատոսսա

Վա՛յ ինձի . բանակը ջնջուած է : Ո՛վ տեսիլ իմ գիշերական երազներուս , դուն ինձի յըստակօրէն գուժեցիր այս չարիքներուն գալուստը : Բայց զուք չկրցաք լաւ գուշակել : Սակայն , ինչպէս որ խորհուրդ տուիք , կ'ուզեմ նախ պաղատիլ Աստուածներուն , եւ իմ տունէս պիտի բերեմ սրբազան կարկանդակը հողին ու մեռելներուն նուիրելու : Գիտեմ որ եղածն անդառնալի է , բայց պիտի աղօթեմ որ ապագան նպաստաւոր ըլլայ : Այսպիսի աղէտքի մը մէջ , ձեզի՛ կ'իյնայ հաւատարիմ խորհուրդներ տալ անոնց զոր կը սիրէք : Մխիթարեցէ՛ք որդիս՝ եթէ հոս հասնի իմ դառնալէս առաջ , եւ հետը եկէք մինչեւ տուն , որպէս զի ա՛յնքան չարիքներու վրայ նոր դժբաղդութիւն մը չաւելցնէ :

Մերունիներու պարը

Ո՛վ Զեւս արքայ , Պարսից անհամար ու գոռոզ բանակը ջնջելով , դուն սուգով համակեցիր Սուսացւոց եւ Եկբատանացւոց քաղաքները :

Բազմաթիւ կիներ , իրենց փափուկ ձեռքերով քօղերին կը պատտեն , եւ արցունքի ալիքով կուրծքերին կը թանան :

Պարսիկ կիները կը հեծեն, եւ իրենց անվերջ ցանին ու կսկիծին մէջ՝ կ'ողբան անոնք որոնց հետ զիրենք կը կապէին զեռ նոր տօնուած հարսնիքը ու կակուղ վերամակներով ծածկուած անկողինները եւ երիտասարդութեան բոլոր Պեշտանքները զոր կորսնցուցին: Ես ալ, կուլամ ու կ'ողբամ, ինչպէս որ վայել է՝ ճակատագրին վրայ անոնց որ մեռան:

Հիմայ, ամբողջ Ասիա՝ անմարդի՝ կը հեծէ: Քսերքսէս զանոնք բոլորն ալ տարաւ, աւա՛ղ, Քսերքսէս անոնց բոլորն ալ կորսնցուց, աւա՛ղ, Քսերքսէս ամէն բան դժբաղդորէն զո՛հ տուաւ ծովային նաւերուն:

Ինչո՞ւ Դարեհը, Սուսի իշխանը սիրելի, խաղաղութեամբ չկառավարեց իր ժողովուրդները:

Արագածեւ սեւ նաւերը թէ՛ հետիոտն ռազմիկները տարին թէ՛ ծովային գունդերը, աւա՛ղ. ու նաւերը զանոնք կորստեան մասնեցին, աւա՛ղ. այո՛, նաւերը, որ իրարու ընդհարեցան: Եւ Թագաւորն ինքն իսկ դժուարաւ փախեր է, կ'ըսեն, Յունաց ձեռքէն, Թրակիոյ դաշտերուն եւ ձմեռուան անաւոր ճամբաներուն մէջէն:

Եւ անոնք որ է՛ն առաջ իրենց ճակատագիրը կրեցին, աւա՛ղ, որ՝ քաղզին մասնուած, աւա՛ղ, Քիքրէայի շուրջը ծովամօյն եղան:

Հեծե՛նք, ողբանք, բուռն ու բա՛րձր աղաղակներ արձակենք, ողբագի՛ն աղաղակներ սուգի:

Ահաւոր ծովէն թաւալվոր տարուեցան, աւա՛ղ, բզբտուեցան, լափուեցան, աւա՛ղ, Անապականին համրերէն, աւա՛ղ:

Այրի տունը իր տէրը կուլայ, հայրերը ա՛լ զաւակ չունին: Հեծե՛ծող ձերուհիները կ'իմանան այս անհուն դժբաղդութիւնը, այս աղէ՛տքը ամբողջ, աւա՛ղ:

Ասիոյ ազգերը շատ չանցած պիտի դադրին Պարսից օրէնքին տակ ապրելէ: Ար՛ հարկէն ըստիպուած՝ պիտի չվճարեն ստրկութեան քօթը:

Եւ ա՛լ պիտի չհնազանդին երկրպագելով: Արքայական զօրութիւնը մեռա՛ւ:

Մարդոց շեղուն ալ իւս չղթայուած պիտի չըլլայ: Ժողովուրդը ազատագրուած է, եւ կըրնայ համարձակ խօսիլ, քանի որ ուժին լուծը փչուած է:

Էսա կղզին, կո՛նկապատ եւ արիւնաթաթաւ, Պարսից զօրութիւնը կու՛ տուաւ:

Ատոսսա

Բարեկամե՛ր, ան որ տառապած է՝ գիտէ թէ՛ հրը մարդոց վրայ ձախորդութեան ալիքը խուժէ, անոնք սնվոր են ամէն բանէ սարսափիլ, ու երբ քաղզերին յաջող երթայ, վստահարար կը կարծեն թէ այդ բարենպաստ հովը միշտ պիտի փչէ: Ահա ամէն բան կը սարսափեցնէ զիս հիմայ. աչքերս Աստուածներուն ատելութիւնը միայն կը տեսնեն, եւ աղմուկը որ ականջներս կը լեցնէ՝ յաղթանակի երգ մը չէ, որովհետեւ այս չարիքներուն պատճառած վերջովմունքը միտքս չափազանց տակնուվրայ կ'ընէ: Ահա ինչու տունէս կուգամ անկառք եւ անշուք, որդւոյս հօրը բերելով այս քաղցր ըմպելիաձօնները, անարատ կուլի մը ձերմակ կաթը, ծաղիկներ ծծող մեղուի մը մեղրը փայլուն, ականակիտ աղբիւրի մը կենսախայտ շուրերը, եւ շինական մօր մը սա զաւակը մաքուր, հեշտանք հինաւուրց որթետունկին, եւ ձիթապտուղը դեղին, քաղցր պտուղ մշտասաղարթ ծառին, եւ սա դրասանգները ծաղիկներու՝ որ դուստրերն են ամենաբեր երկրին: Բայց, ո՛վ բարեկամներ, մեռելոց ըմպելիաձօնի երգերը երգեցէք, ոգեցէ՛ք Դարեհն աստուածային: Ես ի պատիւ Ստորերկրեայ Աստուածներուն՝ այս ըմպելիաձօնը պիտի թափեմ հողին վրայ որ զայն պիտի խմէ:

Ծերունիներու պարը

Ո՛վ Թագուհի, կի՛ն որմէ Պարսիկները կը պատկառին, ըմպելիաձօնդ հողին տակ զրկէ՛ւ Մենք, պիտի աղօթենք երգեր երգելով՝ որպէս զի մեղուներու անդիերկրեայ Տէրերը բարենըպատեմ ըլլան մեզի: Գտնու մէջ մեզի տարաբար ինչո՞ւ

Ո՛վ դուք, նուիրական Ոգիներ ստորերկ-
րեայ, Գայա, Հերմէս, եւ դուն, Արքայ՝ մե-
ռելոց, Դարեհի հոգին վարէն բոյք արեւը հա-
նեցէք: Եթէ իրօք դեռ ուրիշ չարիքներ ալ պի-
տի կրենք, միայն ա՛ն կրնայ ըսել մեզի թէ մեր
թշուառութեանց վերջը ի՞նչ պիտի ըլլայ:

Երանելին, Աստուածոց հաւասար Արքան,
կը լսէ՞ արդեօք բարբարոս լիզուով մղած հա-
զար այլազան, դառն, եղկելի աղաղակներս:
Դէպ ինքը կը պոռամ իմ աղիտոգորմ ողբերս:
Կը լսէ՞ զիս վարէն:

Եւ դուն, Գայա՛, եւ դուք, որ տէրն էք
մեռելներուն, ո՛վ Ոգիներ: Թողէք որ Պարսից
Սուսածին Աստուծոյն մեծափառ հոգին դուրս
ելլէ ձեր կայաններէն: Վեր զրկեցէք ան որսն
նմանը Պարսից աշխարհը երբէք չէ ճանչցած:

Ո՛վ սիրելի մարդ, ո՛վ գերեզման սիրելի,
որովհետեւ ինչ որ կը պարունակէ այդ գերեզ-
մանը՝ սիրելի է մեզի: Եղոնե՛ւս, բե՛ր, զրկէ՛-
զայն վեր: Եղոնե՛ւս, զրկէ՛ մեզի Դարեհը, ա-
նա՛նկ մէկ թագաւոր մը, աւա՛ղ:

Արդարեւ, անիկա երբէք մեր ուղիքները
կորսուտի չմատնեց աղետաբեր պատերազմե-
րու մէջ: Պարսիկները անոր համար Աստուածի
մը պէս իմաստուն է կ'ըսէին, եւ իրօք իմաս-
տուն էր ինչպէս Աստուած մը, որովհետեւ յա-
ջողապէս կը վարէր բանակը, աւա՛ղ:

Ո՛վ Արքայ, ծե՛ր Արքայ, եկո՛ւր, երեւ-
ցիր այս գերեզմանին կատարը, վեր հանելով
ոտքիդ սանդալը ծիրանի եւ ցոյց տալով արքա-
յական խոյրիդ շքեղութիւնը: Եկո՛ւր, ո՛վ հայր,
ո՛վ աննման Դարեհ, աւա՛ղ:

Երեւցի՛ր մեզի, որ իմանաս նոր, անակըն-
կալ աղէտքներ, ո՛վ Տէրը մեր Տիրոջ: Սուրբ-
եան ամպ մը մեզ պատեց, եւ անա մեր բոլոր
երիտասարդները կորան: Եկո՛ւր, ո՛վ Հայր,
ո՛վ աննման Դարեհ, աւա՛ղ:

Վա՛յ մեզի, վա՛յ մեզի: Ո՛վ դուն, որուն
մանը ա՛յնքան ողբացին անոնք որ քեզ կը սի-

րէին, ո՛վ Արքայ. ո՛վ Արքայ, ինչո՞ւ եղաւ
ասիկա: Ինչո՞ւ այս կրկին աղէտքը քու թա-
գաւորութեանդ, քու բովանդակ թագաւորու-
թեանդ վրայ: Եռաթի նաւերը կորա՛ն. մե՛ր
նաւերը: Ա՛ճ նաւ չունինք:

Դարեհի ուրուականը

Ո՛վ հաւատարիմներու հաւատարիմները,
դուք որ ինծի ասրեկից էք, ո՛վ Պարսիկ ծե-
րունիներ, ի՞նչ դժբաղդութիւն է սր քաղա-
քին վրայ եկեր է, Հողը ցնցուեցաւ, հեծեց,
բացուեցաւ: Ահով կը համակուիմ տեսնելով
կի՛նս՝ գերեզմանին քով կանգուն, եւ սիրով
կ'ընդունիմ իր բմպելածօնները: Եւ դուք
ալ, գերեզմանին մօտ, կույտք, արձակելով
այն ողբերը որ մեռելները կ'ոգեն եւ աղիտ-
ոգորմ հեծիւններով զիս կանչելով, Հոյս աշխար-
հը դառնալը դիւրին չէ, շատ պատճառներով,
եւ մանաւանդ որովհետեւ ստորերկրեայ Աստ-
ուածները աւելի փութկոտ են անելու քան
դարձընելու: Սակայն, յաղթելի անոնց, եւ
անա եկայ. եւ աճապարեցի, որ ուշ մնալու
յանցանքը գործած չըլլամ: Ի՞նչ է այդ նոր
դժբաղդութիւնը որ Պարսիկներուն վրայ ծան-
րացեր է:

Ծերունիներու պարը

Կը վախնամ քեզի նայելու, կը վախնամ
քեզի խօսելու, լեցուած այն հինաւուրց պատ-
կառանքովը զոր ունէի քեզի համար:

Դարեհի ուրուականը

Քանի որ քու ողբագին կոչդ լսելով՝ եկայ
Հաղէսէն, երկայն մի՛ խօսիր, այլ կարճ: Ըսէ՛,
եւ ինծի համար ունեցած յարգանքդ մոռցի՛ր:

Ծերունիներու պարը

Կը վախնամ հրամանիդ հնազանդելու, կը
վախնամ քեզի խօսելու: Ըսելիքս սիրուած
մարդոց ըսուելու բան չէ:

Դահեհի ուրուականը

Քանի որ ինծի համար ձեր ունեցած հինա-

ւորց յարգանքը ձեր միտքը կը վրդովէ, դո՛ւն, իմ մեծարոյ կողակիցս, ազնիւ կին, զաղբեցուր լաց ու ողբդ, եւ յստակօրէն խօսէ՛ ինծի: Մարդոց ճակատագիրը՝ տառապիլ է, եւ ծովէն ու ցամաքէն անհամար չարիքներ կ'ելլեն անոնց դէմ՝ երբ երկայն կ'ապրին:

Ատոսսա

Ո՛վ դուն որ քու բարեյաջող բաղդովդ բուր մարդոց երջանկութիւնը գերազանցեցիր, Մինչդեռ Հելիոսի լոյսը կը տեսնէիր, դուն՝ Պարսից ցանկալին՝ ապրեցար բարեբաստ եւ Աստուածանման: Ու հիմայ երջանիկ ես որ այս ցաւերու վիճը չտեսած՝ մեռար: Քանի մը խօսքով ամէն բան պիտի իմանաս, ո՛վ Դարեհ, Պարսից զօրութիւնը ջնջուեցա՛ւ: Ուրիշ բան չունիմ ըսելիք:

Դարեհի ուրուականը

Ի՞նչ կերպով: Ժանտա՛խտն է թէ ներքին պառակտումը որ Տէրութեանս փորձանք բերաւ:

Ատոսսա

Ո՛չ: Ամբողջ բանակը ջնջուեցաւ Աթէնքի մօտ:

Դարեհի ուրուականը

Որդիներէս ո՞րն էր բանակը վարողը: Ըսէ՛:

Ատոսսա

Ցասկոտ Քսերքսէսը: Ասիոյ ամբողջ լայնատարած աշխարհը ամայացուց:

Դարեհի ուրուականը

Յամաքի՞ թէ ծովու բանակով մըն է որ խեղճը այդ շատ անմիտ արշաւանքն ըրաւ:

Ատոսսա

Երկուքը մէկանց: Բանակը երկու երես ունէր:

Դարեհի ուրուականը

Եւ ի՞նչպէս ցամաքի բազմաթիւ բանակ մը ծոխն անցաւ:

Ատոսսա

Հելլէի նեղուցին երկու ափերը կամուրջով մը միացուցին եւ անցան:

Դարեհի ուրուականը

Ի՞նչ կ'ըսես, ուրեմն փակե՞ց մեծ Վոսփորը:

Ատոսսա

Այո՛, բայց Աստուած մը՞ անշուշտ օգնեց իրեն:

Դարեհի ուրուականը

Աւա՛ղ, հզօր Ոգի՛ մը, որ խելքը գլխէն առաւ:

Ատոսսա

Հիմայ միայն կարելի է տեսնել թէ ի՞նչ կործանում կը պատրաստէր անոր:

Դարեհի ուրուականը

Ի՞նչ աղէտք հարուածեց զիրենք, որ այսպէս կը հեծէր:

Ատոսսա

Նաւային բանակը պարտուեցաւ, ցցամաքի բանակը կորաւ:

Դարեհի ուրուականը

Այսպէս, ամբողջ բանակը կռուելով ջնջուեցա՛ւ:

Ատոսսա

Այո՛, Սուսացուց ամբողջ քաղաքը կը հեծէ իր մարդիկը կորսնցուցած ըլլալուն համար:

Դարեհի ուրուականը

Աւա՛ղ , ա՛յնքան մեծ բանակ մը : Ունա՛յն
օգնութիւն :

Ատոսսա

Բակտրիացւոց ամբողջ ցեղը կորաւ , ու
մէ՛կ ծեր մը չկար մէջերնին :

Դարեհի ուրուականը

Վա՛յ քեզի , որ այսպիսի երիտասարդութիւն
մը կորսնցուցիր :

Ատոսսա

Կըսեն թէ Քոհրքսէսը միայն , իրեններէն
լքուած , եւ գրեթէ առանց ընկերի . . .

Դարեհի ուրուականը

Ի՞նչպէս : Ա՛ն ալ մեռաւ , կամ ազատեցա՞ւ
արդեօք :

Ատոսսա

Կրցաւ հասնիլ երկու ցամաքներուն միջեւ
հաստատուած կամուրջին :

Դարեհի ուրուականը

Ողջ առողջ հասա՞ւ այս երկիրը : Ապահո՞վ
ես :

Ատոսսա

Այո՛ , ապահով եմ : տարակոյս չկայ :

Դարեհի ուրուականը

Աւա՛ղ : Դէպքը շուտով հետեւեցաւ պատ-
գամին , ու Ջեւս իմ որդւոյս վրայ կատարեց
ինչ որ գուշակուած էր : Իրա՛ւ , ես կը յուսայի
որ Աստուածները անոր իրագործումը գեռ եր-
կայն ատեն պիտի յապաղէին . բայց Աստուած
մը կը մղէ ան որ պատգամին կ'օգնէ : Հիմայ ,
չարիքներու աղբիւրը իմ սիրելիներուս համար

կը ժայթքէ : Իմ որդիս է որ այս ամենուն պատ-
ճառ եղաւ իր յանդուգն երիտասարդութեամբ ,
ինք որ , նուիրական Ելլեսպոնտոսը ստրուկի մը
պէս շղթայակ ապ ընելով , կը յուսար կասեցնել
Վասիորոս գեան աստուածային , նեղուցին գէմքը
փոխել , եւ , մրճակով կատանքներով անաս-
ման բանակի մը առջեւ բանալ ճամբայ մը ան-
սահման . ինք որ , մահկանացու ըլլալով , կը
յուսար յաղթել Աստուածներուն ու Պոսիգոնին :
— Ի՞նչպէս որդիս կրցաւ այսպիսի յիմարու-
թեամբ մը բռնուիլ : Կը դողամ որ իմ կուտա-
կած մեծ ու առատ հարստութիւններս որս
չբառնան զանոնք յափշտակել ուզող առաջին
եկողին :

Ատոսսա

Անզուսպ Քոհրքսէսը եղաւ այս ամենուն
պատճառը , գէշ մարդոց խորհուրդին անսալով ,
իրեն բռին որ դուն սուրով տիրացած ու զաւ-
կներուդ թողած էիր : Զմեծ հարստութիւններ ,
մինչդեռ ինքը , վասութեամբ , իր տանը մէջ
միայն կը պատերազմէր , առանց ոչինչ աւել-
ցնելու հայրենական զօրութեան վրայ : Այդ գէշ
մարդոցմէն յոճախ լսած ըլլալով այսպիսի մե-
ղադրանքներ , ելաւ այս արշաւանքն ըրաւ Ել-
լապայի դէմ :

Դարեհի ուրուականը

Այսպէս , անոնց ձեռքով մեր վրայ եկաւ
այս գերագոյն աղէտքն անմոռանալի : Սուսաց-
ւոց քաղաքը այսպիսի փորձանքով մը գեռ մար-
զազուրկ չէ եղած՝ յորմեհեսէ Ջեւս անոր պա-
տիւ ըրաւ կամենալու որ միակ մարդ մը արքա-
յական մականին տակ հաւաքէր բոլոր ժողո-
վուրդները բեղմնաւոր Ասիային : Արդարեւ , է՛ն
առաջ՝ Մեգոս գլուխն անցաւ բանակին : Ուրիշ
մը , ասոր որդին , իր գործը լրացուց , որովհե-
տեւ իմաստութիւնը կ'առաջնորդէր իր մտքին :
Երրորդը եղաւ Կիւրոս , երջանիկ մարդ , որ
խաղաղութիւնը չնորհեց բոլոր իրեններուն : Տէ-
րութեանը միացուց Լիււացւոց ու Փոիւզացւոց
ժողովուրդներն ու ամբողջ Յոնիան նուաճեց՝
եւ Աստուածները իրեն դէմ չզայրացան , որով-
հետեւ լի էր իմաստութեամբ : Չորրորդը որ ժո-

ղովուրդներուն վրայ իշխեց՝ կիրոսի որդին եղաւ : Հինգերորդը եղաւ Մերդիսը , ամօթը հայրենիքին ու հինաւուրց գահին : Մեծանուն Արտափրենէսը , իր ընկերներուն օգնութեամբը խորամանկութեամբ սպաննեց զայն իր բնակարանին մէջ : Վեցերորդը եղաւ Մարափիս , եւ եօթերորդը՝ Արտափրենէս : Եւ ես ալ կատարեցի գործը զոր կը ցանկայի , եւ մեծ բանակներով բազմաթիւ արշաւանքներ վարեցի . բայց երբէք այդպիսի չարիքներ չհասուցի Տէրութեան : Քսերքսէս որդիս երիտասարդ է . երիտասարդի մտածումներ ունի , եւ իմ խրատներս մոռցեր է : Այո՛ , գիտցէ՛ք ասիկա , զուք որ իմ տարեկիցներս էք . մինք բոլորս որ թագաւորական իշխանութիւնն ունեցանք , այսպիսի չարիքներ երբէք չհասուցինք :

Ծերունիներու պարը

Ո՛վ Դարեհ արքայ , ի՞նչ ըսել կուզեն քու խօսքերդ , ի՞նչպէս , այս գծադղութիւններէն յետոյ , մենք՝ Պարսիկներս՝ լաւագոյն բազդ մը պիտի վայելենք :

Դարեհի ուրուականը

Եթէ չերթանք երբէք պատերազմիլ Հելլեններու աշխարհին մէջ՝ նոյն իսկ թէ որ Մարական բանակներն աւելի բազմաթիւ ըլլան , վասն զի հողն իսկ անոնց օգնութեան կը հասնի :

Ծերունիներու պարը

Ի՞նչ կ'ըսես : Ի՞նչպէս օգնութեան կը հասնի անոնց :

Դարեհի ուրուականը

Սովամահ ընելով անհամար բանակները :

Ծերունիներու պարը

Բայց թերեւս կարող ըլլանք ընտիր ու քաջագէն բանակ մը զրկել :

Դարեհի ուրուականը

Հիմայ , այն բանակն իսկ որ Ելլադա մը-

նաց՝ ա՛լ պիտի չդառնայ հայրենիք :

Ծերունիներու պարը

Ի՞նչ կ'ըսես : Բարբարոսաց ամբողջ բանակը չդարձա՞ւ Եւրոպայէն՝ Հելլէի նեղուցն անցնելով :

Դարեհի ուրուականը

Շա՛տ փիչերը՝ ա՛յնքան պատերազմիկներէն , նայելով Աստուածներուն պատգամին ու պատահած դէպքին , վասն զի սպառնալի մը կատարմանը կը յաջորդէ ուրիշ պատգամի մը կատարումը : Չուր յոյսով մը գինովցած , Քսերքսէս այնտեղ թողուց ընտիր բանակ մը : Ան մնաց այն դաշտերուն մէջ զոր իր վագուն ջուրերով կ'ոռոգէ Ասպոսը , քաղցր ջրատու Բէոլտացւոց աշխարհին : Հոն է որ Պարսիկները ամենէն ահաւոր զուլումը պիտի կրեն , գինն իրենց ամբարտաւանութեան եւ իրենց ամբարիշտ խորհուրդներուն . վասն զի , Ելլադա արշաւելով , յանդգնեցան կողոպտել Աստուածներուն սրբավայրն ու մեհեաններն այրել : Սրբավայրերն ու բազմիներն աւերեցին ու Աստուածներուն անկրիններն իրենց պատուանդանէն քաշելով կոտորեցին : Այս ամբարիշտ արարքներուն պատճառով՝ արդէն մեծ չարիքներ կրեցին , բայց դեռ ուրիշներ ալ կը սպաննան իրենց եւ պիտի ժայթքեն , եւ աղէտքներու աղբիւրը դեռ չէ չորցած : Արեան կոհակներ պիտի թանձրանան Դորիական նիզակին տակ , Պատէայի դաշտերուն մէջ . եւ դէզ դէզ մեռելներ , մինչեւ երրորդ սերունդը , թէպէտ եւ համր , մարդոց աչքին պիտի խօսին , ըսելով թէ մարդս՝ մահկանացու ըլլալով՝ պէտք չէ որ շատ ուռեցնէ իր միտքը : Ամբարտաւանութիւնը որ կը ծաղկի՝ կործանման հասկը կը ծլեցնէ , եւ ողբալի հունձք մը կը հնձէ : Իսկ դուք , տեսնելով այս ըմպելաձօնը , յիշեցէ՛ք Աթէնքն ու Ելլադան , որպէս զի ոչ ոք իր ունեցածը արհամարհէ , եւ օտարին ինչքին աչք տնկելով՝ իր սեպհական հարստութիւնը կորսնցնէ : Վրէժխնդիր Չեւսը չի մոռննք պատուհասել ամէն տարապայման գոռոզութիւն , որովհետեւ անողոք իրաւարար մըն է : Ասոր համար , Քսերքսէսը կրթեցէք ձեր իմաստուն

խորհուրդներովը , որպէս զի սորվի այլ եւս չնեղացնել Աստուածները իր յանդուգն ամբարտաւանութեամբ : Եւ դուն , ո՛վ ծեր ու սիրելի մայր Քսերքսէսի , տուն դառնալով՝ ընտրէ՛ որդւոյդ համար գեղեցիկ հագուստներ եւ գնա՛ դիմաւորել զինքը : Ինչու որ այլ եւս մարմնոյն վրայ ուրիշ բան չունի բայց եթէ ծուէններն այն երփներանգ հագուստներուն զոր իր ցաւին մէջ բզբտեց : Մխիթարէ՛ զինքը քաղցր խօսքերով : Գիտեմ միմիայն քե՛զ պիտի մտիկ ընէ : Ես կը դառնամ ստորերկրեայ խաւարը : Եւ զուք , ծերունիներ , ողջոյն : Նոյն իսկ զժբաղդութեան մէջ , ձեր հոգին ամէն օր ուրախութեան տուէ՛ք , վասն զի հարստութիւնները աւսօգուտ են մեռելներուն :

Ծերունիներու պարը

Կ'իմանամ մեծ ցաւով , թէ Բարբարոսները , ներկայ չարիքներէն զատ , ապագային մէջ ուրիշ չարիքներ ալ պիտի կրեն :

Աստուսա

Ո՛վ Ոգի , ո՛րքան անթիւ ու ահաւոր ցաւեր վրաս կը խուժեն : Բայց ինծի համար ամենէն դառնը՝ իմանալն է որ ամօթալից զգեստներով ծածկուած է որդիս : Դառնամ տուն աղւոր հագուստներ առնեմ ու զաւակս դիմաւորելու երթամ : Պիտի չլքանեմ զայն զժբաղդութեան մէջ , ան որ ինծի ամենէն աւելի սիրելի է :

Ծերունիներու պարը

Իրա՛ւ , ո՛վ Աստուածներ , մենք շքեղ ու երջանիկ ու իմաստութեամբ կառավարուած կեանք մը կը վարէինք , երբ Աստուածանման Արքան , Դարեհ , պատկառելի , քաղցրաբարոյ , անպարտելի , ամենարաւ , կը հրամայէր մեր թագաւորութեան :

Ամէն բանէ առաջ , մենք հռչակաւոր էինք մեր փառապանծ բանակովը , եւ ամուր օրէնքներ ամէն բան կը վարէին : Յետոյ , մեր զօրականները , առանց պարտութիւն կրած ըլլալու ,

միշտ յաղթող , յաջողապէս հայրենիք կը դառնային :

Ո՛րքան քաղաքներ առաւ , առանց իսկ Հալիս գետը անցած ըլլալու , առանց իր բնակարանէն ելլելու : Այսպէս Ստրումոնեան ծովուն քաղաքները , Թրակիոյ սահմաններուն վրայ .

Եւ այն քաղաքները , որ , ծովէն հեռու , պարիսպներով պատած էին , կը հնազանդէին Թագաւորին՝ , եւ Հելլէի լայն նեղուցին հպարտ քաղաքները , եւ մանուածապատ Պրոպոնտիսը , եւ Պոնտոսի բերանները .

Եւ , երկարաձիգ ցամաքին եզերքն ի վեր , կոնակապատ ծովափնամօտ կղզիները , Աքսոս , Սամոս ուր առատ է ձիթապտուղը , Քիոս , Պարոս , Նաքսոս , Միկոնոս , եւ Անդրոս որ մօտիկն է Տենոսին .

Եւ ծովուն բացը գանուող կղզիները , Լեմնոս , ծննդավայրն Իկարոսի , Հոռոս , Կնիդոս , եւ Կիպրեան կղզիները , Պափոս , Սոլոս եւ Սաւլամիս , որուն մայր-երկիրը պատճառն է մեր հեծեծմանց :

Եւ տիրեց նաեւ իր խոհեմութեամբ՝ Յոնիացւոց ճոխ քաղաքներն հելլենաբնակ , որովհետեւ ամէն ցեղէ ու լաւ զինուած դաշնակիցներու անպարտելի զօրութիւնն ունէր : Եւ այժմ ահա Աստուածները պատերազմի չարիքները մեզի դէմ զարձուցած ըլլալով , ծովու վրայ չարաչար յաղթուեցանք :

Քսերքսէս

Աւա՛ղ , վա՛յ ինծի , ի՞նչպէս այս ողբալի եւ անակնկալ փորձանքը եկաւ գլխուս . օ՛հ , ի՞նչ զառնօրէն բաղդը կը հարուածէ Պարսից ցեղը : Ա՛խ , վա՛յ ինծի . ի՞նչ պիտի ընեմ : Ծնկուրներս կը թուլնան սա ծերունիներուն առջեւ : Ո՛վ Զեւս , ինչո՞ւ չմեռայ իմ մեռած պատերազմիկներուս հետ :

Ծերունիներու պարը

Աւա՛ղ , աւա՛ղ , ո՛վ Թագաւոր , ահա Աստ-

ուած մը հնձեց այդ քաջ բանակը , մարդոց պարծանքը , Պարսկաստանի պատիւը : Աշխարհ կ'ողբայ այդ երիտասարդութիւնը , սպաննուած՝ Քսերքսէսի ձեռքով , որ Հաղէսը Պարսիկներով լեցուց : Ո՛րքան պատերազմիկներ մեռան , ահազգեցիկ աղեղնաւորներ , ծաղիկները հայրենիքին : Ռազմիկներու ամբողջ անթիւ բանակը կորաւ :

Քսերքսէս

Աւա՛ղ , աւա՛ղ , իմ քա՛ջ բանակս :

Ծերունիներու պարը

Ո՛վ Թագաւոր այս աշխարհին , բովանդակ Ասիան ծնկուընները կտրած վար կ'իյնայ , ողորմելի կերպով :

Քսերքսէս

Ես , աւա՛ղ , աւա՛ղ , իմ ցեղիս համար աղետաբեր , ողբալի , հայրենի աշխարհին կործանման համար եմ ծնած :

Ծերունիներու պարը

Վերադարձդ պիտի ողջունեմ մահագոյժ աղաղակներով , Մարիանդինեան երգչին աղիողորմ երգովը , հեկեկանքներով ու արցունքներով :

Քսերքսէս

Խառնագոյ , աղիողորմ , ողբագին աղաղակներ արձակեցէք : Աստուած մը ինձի հակառակ ելաւ :

Ծերունիներու պարը

Այո՛ , լալագին աղաղակներ պիտի արձակեմ , դառնօրէն պիտի ողբամ մեր ժողովուրդին ծովու վրայ կրած ահաւոր աղէտքները , եւ մեր հեծեծող Տէրութեան երիտասարդութիւնը , պիտի աղաղակեմ , պիտի լամ , պիտի հեծեմ :

Քսերքսէս

Արէս մենէ խլեց յաղթութիւնը , Յոնիացւոց

տորմիղին տուաւ զայն . մոայլ ծովն ու աղետաբեր ծովափը հնձեց : Աւա՛ղ , աւա՛ղ , աղաղակեցէք , բոլոր կորսնցուցածս ետ ուզեցէք ինձմէ :

Ծերունիներու պարը

Ո՛ւր թողուցիր բարեկամներուդ բազմութիւնը , անոնք որ քովդ կանգուն կը կենային , Փարսնդակէսը , Սուզասը , Պելագոնը , Դոտամասն եւ Ազտաբատասը , Պսամիսը , ու Սուսիսկանէսը որ Եկրատանէն մեկնեցաւ :

Քսերքսէս

Մեռած թողուցի զանոնք , իրենց Տիրական նաւէն վար զահալթեամ՝ Սալամիսի եզերքը , առապար փոռնքներուն վրայ :

Ծերունիներու պարը

Աւա՛ղ , աւա՛ղ , ո՛ւր են Փարսուքոսն ու քաջ Արիոմարդոսը . եւ Սեւալքէս իշխանը , եւ ազնիւ Լիլայոսը , Մեմփիսը , Թարթիսը , Մասիստէսը , Արտեմարէսն ու Հիւսթիքմասը : Ըսէ՛ , ո՛ւր են :

Քսերքսէս

Աւա՛ղ , աւա՛ղ , Հինաւորաց ու ատելի Աթէնքին դիմացը , բոլո՛րն ալ , խեղճե՛րը , հողին վրայ նետուեցան զողջոջուն :

Ծերունիներու պարը

Եւ այն հաւատարիմ աչքը որ քեզի համար կը համբէր անթիւ Պարսիկները , Միզաբարէսի որդի Սեսամիսի որդւոյն Բատանոքոսի որդին , Ալպիստէսը : Եւ Պարթոսը , եւ մեծ Իբարէսը , ո՛ւր թողուցիր : Օ՛հ , թշնամիները : Ո՛րքան աղետաբեր եղան Պարսից այն չարիքները զոր կը պատմես :

Քսերքսէս

Իմ քաջ բարեկամներուս համար զգացած՝

դառն կսկիծս կը սաստկացնես . այդ ահաւոր դժբաղդութիւնները յիշելով՝ կը վերանորոգես զանոնք :

Ծերունիներու պարը

Եւ Քսանթէս Միրիոնտարքոսը, Մարդացւոց պետը , եւ քաջ Անքարէսը , եւ Տիէքսիսը , եւ Արչակէսը , որ պետերն էին ձիաւորներուն , եւ Քեդատատէսը , եւ Լիւթիմէսը , եւ ուզմամով Տոլմոսը, թաղուեցա՛ն, բայց առանց վրանապատ կառքերու եւ առանց թափօրի :

Քսերքսէս

Մեռա՛ն, անոնք որ պետերն էին բանակին,

Ծերունիներու պարը

Մեռա՛ն, առանց պատիւ ստանալու, աւա՛ղ . Վա՛յ, վա՛յ մեզի . ո՛վ Ոգիներ, դուք մեզ ջախջախեցիք անակնկալ ու ահաւոր չարիքով մը՝ զոր Ատէի նայուածքները միայն կրնան հանդուրժել :

Քսերքսէս

Խորտակուեցանք այնպիսի հարուածով՝ մը մը որուն նմանը ա՛լ կեանքերնուս մէջ պիտի չընդունինք :

Ծերունիներու պարը

Խորտակուեցանք, տարակոյս չկայ . Անակընկա՛լ , անլո՛ւր աղէտք : Մեր չար բաղդէն՝ Յոնիացւոց տորմիղին զարնուեցանք : Այս պատերազմը աղետարիւր եղաւ . Պարսից ցեղին համար :

Քսերքսէս

Այդպէ՛ս է : Ու յաղթուեցայ ա՛յնպիսի բանակով մը :

Ծերունիներու պարը

Ի՛նչ, Պարսից մեծ թագաւորութիւնը ջընջուած է ուրեմն :

Քսերքսէս

Չե՛ս տեսներ թէ ի՛նչ կը մնայ իմ զօրութեանէս :

Ծերունիներու պարը

Կը տեսնե՛մ , կը տեսնե՛մ :

Քսերքսէս

Սա կապարճը . . .

Ծերունիներու պարը

Ա՛յդ միայն կրցար ազատել :

Քսերքսէս

Այո՛ , այս պատեանն իմ նետերուս :

Ծերունիներու պարը

Շատ քիչ է՝ այնքան կորուստէ յետոյ :

Քսերքսէս

Ա՛լ չունինք մեզ պաշտպանողներ :

Ծերունիներու պարը

Յունաց ցեղը կրակոտ է կռուի մէջ :

Քսերքսէս

Շատ քաջ է այդ ցեղը : Անակնկալ պարտութիւն մը կրեցի :

Ծերունիներու պարը

Կ՛ըսես թէ մեր նաւատորմն ի փախուստ դարձաւ :

Քսերքսէս

Այդ զժբաղդութեան պատճառով հագուստ-
ներս պատուեցի :

Ծերունիներու պարը

Աւա՛ղ , աւա՛ղ :

Քսերքսէս

Աւա՛ղը քիչ է : Աւելի՛ հեծէ :

Ծերունիներու պարը

Մեր աղէտքները կրկնապատիկ ու եռապա-
տիկ են :

Քսերքսէս

Մեզի համար ողբալի , բայց մեր թշնամի-
ներուն՝ ուրախառիթ :

Ծերունիներու պարը

Մեր ուժերը խորտակեցան :

Քսերքսէս

Ա՛լ ընկեր չունիմ :

Ծերունիներու պարը

Բարեկամներդ ծովուն մէջը ընկուզեցան :

Քսերքսէս

Ողբա՛ , ողբա՛ իմ պարտութիւնս : Ու տունդ
դարձիր :

Ծերունիներու պարը

Աւա՛ղ , աւա՛ղ , այս պարտութի՛ւնը :

Քսերքսէս

Աղաղակէ՛ : Պատասխանէ՛ աղաղակներուս :

Ծերունիներու պարը

Ողորմելի՛ մխիթարանք զժբաղդներու հա-
մար :

Քսերքսէս

Աղիողորմ երգդ իմ երգես խառնէ :

Ծերունիներու պարը

Աւա՛ղ , աւա՛ղ , այս ահաւո՛ր աղէտքը :
Աւա՛ղ , դա՛ոն կը հեծեմ :

Քսերքսէս

Զեռքերդ գլխուդ զարկ : Հեծէ մեր չարիք-
ներուն վրայ :

Ծերունիներու պարը

Ողորմո՛ւկ կուլամ :

Քսերքսէս

Աղաղակէ՛ : Պատասխանէ իմ աղաղակնե-
րուս :

Ծերունիներու պարը

Այդպէ՛ս կ'ընեմ , ո՛վ Տէր :

Քսերքսէս

Մեծաձայն ողբեր արձակէ՛ :

Ծերունիներու պարը

Աւա՛ղ , աւա՛ղ , մարմինս կաս-կապուտ ե-
ղալ :

Քսերքսէս

Կուրծքդ ձեծէ : Միւսական կրգը երգէ՛ :

Ծերունիներու պարը

Յա՛ւ , ցա՛ւ :

Քսերքսէս

Մօրուքիդ ձերմակ մազերը փետտէ՛ :

Ծերունիներու պարը

Երկո՛ւ ձեռքով : Շա՛տ ողորմուկ :

Քսերքսէս

Մեծածայն աղաղակ արձակէ՛ :

Ծերունիներու պարը

Այդպէ՛ս պիտի ընեմ՝ :

Քսերքսէս

Եղունգներովդ պատռէ՛ հագուստներուդ ծալքերը :

Ծերունիներու պարը

Ցա՛ւ , ցա՛ւ :

Քսերքսէս

Մազերդ փետռէ՛ Բանակը ողբա՛ :

Ծերունիներու պարը

Երկո՛ւ ձեռքով : Շա՛տ ողորմուկ :

Քսերքսէս

Աչքերդ արցունքով ողողէ՛ :

Ծերունիներու պարը

Ողողուա՛ծ եմ արցունքով :

Քսերքսէս

Աղաղակէ՛ : Աղաղակներուս պատասխանէ՛ :

Ծերունիներու պարը

Աւա՛ղ , աւա՛ղ , աւա՛ղ , աւա՛ղ :

Քսերքսէս

Ողբալով սունդ դարձիր :

Ծերունիներու պարը

Աւա՛ղ , աւա՛ղ , ո՛վ դժբաղդ աշխարհ Պարսից :

Քսերքսէս

Աւա՛ղ՝ ամբողջ աշխարհին մէջ :

Ծերունիներու պարը

Այո՛ , աւա՛ղ , մի՛շտ , մի՛շտ :

Քսերքսէս

Ողբացե՛ք կամաց կամաց քալելով :

Ծերունիներու պարը

Աւա՛ղ , աւա՛ղ , ո՛վ դժբաղդ աշխարհ Պարսից :

Քսերքսէս

Աւա՛ղ , աւա՛ղ , աւա՛ղ , եռաթի նաւերս , աւա՛ղ , աւա՛ղ , աւա՛ղ , նաւերս կորան :

Ծերունիներու պարը

Ետեւէդ կուգամ՝ ազիողորմ հեծիւններ արձակելով :

Ք ա ո ե ա կ ն ե ր

Ես հարբած եմ, բայց են կարմիր գինուց չե՛,
Գինուս բաժակն համակ սեռ է, ոսկուց չե՛.
Դու եկել ես, որ իմ գինի՞ն թափես ցած,—
Ես հարբած եմ, բայց քո սեռած շիրուց չե՛:

ՋԱԼԱԼ-Է՛ԴԻՒՆ-ՄԱՌԻԼԷՎԻ

Վարդերից օր մ'հանում էի վարդաջուր,
Կրակի մեջ մի վարդ սեռայ դալկաբոյր.
Ասացի. Մեղդ ի՞նչ եր, որ քեզ եռում եմ.—
Ասաց. Այգում պահ մի փոքրիկ սաղարբոյր:

Սիրքս սիրուդ ճանապարհն է ճանաչում,
Դարդիցդ ի վաս նրան ոչինչ չի անջում.
Մոտի դառն դառն սիրուցդ անապաս,
Որտեղ այլևս է՛լ ոչ մի իղձ չի անում:

Ջեփուտիցը հենց որ սիրքս բոյրդ առաւ,
Ինձ բողբոջ ա. քո սան ճամբէն ձեռք առաւ.
Այժմ իսպառ ինձ արել է մրսահան, —
Բոյրիդ հետք կարծես բընոյրդ էլ առաւ:

Աշխարհագարդ արեւ ես դու ամենին,
Գիշեր ցերեկ իղձ ու սենչանք ամենին.
Թե այլոց հետ ինձանից լաւ ես, վա՛յ ինձ,
Իսկ թե ինչպէս ինձ հետ ես, վա՛յ ամենին:

Ե՛ւ հարբում եմ ե՛ւ երկիւղած ձեւանում,
Ե՛ւ կեանք սիրում ե՛ւ հանդերձեալ դառանում.
Կեանք եւ կրօն — ե՞րբ են հաշուել իրար հետ,
— Ուսի ո՛չ կրօն, ո՛չ կեանքից եմ համ առնում:

Ես իմ ձեռով դրի կրակը իմ կալ,

Ջուր չե՞՞ այլ եւս բեռանո՛ւս դեմ սրտնշալ.
Ի՞նչ բեռամի. ես ինձ եմ իմ բեռամին. —
Պե՛տ է վայն ինձ, քրդանցիս ու ձեռիս սալ:
ԱՌՈՒ ՍԱ՛ԻՏ ՄԻՆՆԷ

Հենց որ մարմնից մեկնին հոգիք իմ եւ քո,
Մի գուց աղիւս մահարձանն է իմ եւ քո.
Ապա այլոց շիրմին երբ պե՛տ գալ աղիւս,
Մի հընցի մեջ կ'ածեն հայն իմ եւ քո:

Մի շէյս ասաց մի պոռնիկի — Ա՛յ հարբած,
Օրենք մեկ մի նոր ցանց է քեզ պատած:
— Ասաց. Ա՛յ շէյս, ինչ որ ասում ես, ա՛յն եմ.
Բայց դու ե՞ս այն, ինչ որ դու քեզ ես կարծած:

Մենք հսպիս ենք, Ասուած հսպիս խալոցնում,
Ի՛սկապէս որ, իբր օրինակ չեմ ասում.
Խաղում ենք նախ բեմի վրայ գոյութան,
Ապա մեկ մեկ ոչընչի արկղը փակում:

Գինի խրճուղ եմ, բոլ ոչ ոք չգարմանայ,
Թե խել ունի, խնդրի հոգին հասկանայ.
Գինի խրճուղս Ասուած գիտե՛ր ըսկզբի՛ց,
Թե չըխրճեմ, Ասուած՝ ջրգետ կը դառնայ:

Սիրքս գերի, — խղճա՛ Ասուած, դու նրան.
Հոգիս սրտում, — խղիս՛, Ա՛սուած, դու նրան.
Ներքո ոտիս, որ գրնում է գինետուն, —
Ձեռքս բաժկին, — խղճա՛, Ա՛սուած, դու նրան:
ԽԱՅԵԱՄ.

Թարգմ. պարսկ.

Մ. Վ. ՄԱԿՍՈՒՏԵԱՆՅ

Չ Ա Ն Հ Ե Տ Ի Կ Ի Ն Ը

I

սում են, որ Մովսիսի փողոցում յայտնուել է մի նոր դէմք՝ մի կին իր շան հետ:

Դիմիտրի Դիմիտրիչ Գուրովն էլ, որ երկու շաբաթ էր ինչ սպրում էր նախապում եւ ընտելացել էր քաղաքին, սկսեց հետաքրքրուել նոր դէմքերով:

Վերնէի մօտ պաւլիտօնում նստած, նա տեսաւ, թէ ինչպէս Մովսիսի փողոցով անցնում էր մի ջահել, միջանասակ, շիկահեր մազերով քերեսով կին, որի ետեւից վազում էր մի սպիտակ շպից:

Եւ ապա օրը մի քանի անգամ նա պատահում էր կնոջը քաղաքային այգում ու սկեւրում: Նա զբօսնում էր մենակ, միշտ էլ նոյն բերետով, սպիտակ շպիցի հետ: Ոչ ոք չէր իմանում նրա ով լինելը եւ հէնց անունն էլ դրել էին շան հետ կինը:

— Եթէ մարդը հետը չէ եւ ծանօթներ էլ չունի այստեղ, կշռադատեց Գուրովը, ապա ուրեմն աւելորդ չէր լինի ծանօթանայի հետը:

Գուրովը 40 չէր լինի, բայց արդէն տասներկու տարեկան մի աղջիկ ունէր ու երկու էլ զիննազիստ տղայ: Նրան ամուսնացրել էին վաղ, երբ դեռ եւս երկրորդ դասընթացի ուսանող էր: Եւ հիմա կինը իրանից մէկուկէս անգամ մեծ էր երեւում: Սա մի բարձրահասակ, թուխ ունքերով, դիք, ուռած-փքլած, սօլիդ եւ ինչպէս ինքն իրան էր անուանում՝ «մտածող» կին էր: Շատ էր կարգում, ամուսնուն ոչ թէ Դիմիտրի էր ասում, այլ Դիմիտրի: Իսկ մարդը մտքում կնոջը համարում էր խելքը շատ բանի չհասնող, նեղմիտ ու անպեծ. վախենում էր նրանից եւ չէր սիրում տանը մնալ: Կնոջը վաղուց էր սկսել անհաւատարիմ գտնուել եւ այն էլ յաճախ. հա-

ւանօրէն դրա համար էլ, երբ մօտը խօսք էր լինում կանանց մասին, միշտ էլ վատ կարծիք էր յայտնում:

— Սաոր ցեղ է, ասում էր նա:

Նրան թուում էր, որ դառը փորձը բաւականին խրատել է իրան, որ կանանց ինչ որ ուզենայ՝ անւանի: Բայց եւ այնպէս, առանց այդ «սաոր ցեղի» մի օր էլ չէր կարող ապրի: Տղամարդկանց հետ նա ձանձրանում էր, ինքն իրանը չէր, լուս ու սասն էր լինում: Այն ինչ կանանց հետ ե՛ւ ազատ էր ե՛ւ իմանում էր ինչ խօսի, ինչպէս պա՛ի իրան եւ նոյն իսկ լուրը հեշտ էր նրա համար: Նրա արտաքինը, բնաւորութիւնը, բովանդակ բնոյթը՝ մի ինչ որ գրաւիչ եւ անբարենքի բան ունէր, որ կանանց դէպի ինքն էր տրամագրում, չքապուրում: Այդ ինքն էլ գիտէր եւ հէնց իրան էլ ինչ որ մի ուժ մղում էր դէպի կանայք:

Բազմաթիւ փորձերը, իսկապէս դառը փորձերը վաղ էին նրան համոզել, որ ամեն մի մրտերմութիւն կարգին մաշու, մանուսանդ մօսկացու համար, որ դանդաղաչարժ ու անվրձնական է — անհրաժեշտօրէն փոխուում դառնում է մի անագին, չափազանց բարդ խնդիր, որ վերջի վերջոյ մարդու գրութիւնը դարձնում էր անտանելի. այն ինչ սկզբում կեանքը ներկայացնում էր ա՛յնքան ախորժ ու բազմազան եւ զիւրեկան ու թեթեւ արկած երեւում: Բայց ամէն անգամ, երբ հանդիպում էր մի գուրեկան կնոջ, այդ փորձն ո՛ւր որ թռչում էր մաքից եւ նա ուզում էր ապրել ու ամէն ինչ թուում էր նրան շատ սովորական ու զուարճալի:

Եւ հաս: մի անգամ երեկոյեան դէմ նա ճաշում էր այգում. բերետով կինը մօտենում էր, որ բռնի կողքի սեղանը: Նրա արտայայտութիւնը, քայլածքը, հագուստը, սանրածքը — բոլորը բոլորն էլ ասում էին, որ նա կարգին չըջանից է, ամուսնացած, առաջին անգամն է նախապում ու մենակ, եւ որ նա այստեղ ձանձրանում է . . .

Ինչ որ պատմում էին տեղական բարձրի կեղտոտութեան մասին, շատ բան սուտ էր. Գուրոյն արհամարհում էր այդ բոլորը եւ լաւ գիտէր, որ այդ պատմութիւնները մեծ մասամբ հնարում են այն տեսակ մարդիկ, որոնք հէնց իրանք սիրով կը մեղանչէին, եթէ կարողանային: Բայց երբ կ'ինը բռնեց մօտի սեղանը, երեք քայլ հեռու, նրա միտն ընկան այդ պատմութիւնները՝ հեշտ յաղթութիւնների ու սարեր բարձրանալու մասին, եւ յանկարծ նրան տիրեց անյայտ ու անճանաչ կնոջ հետ արագ ու վաղանցուկ կապ հաստատելու գայթակղիչ միտքը:

Նա փաղաքշանքով մօտ կանչեց շպիցին, եւ երբ շպիցը մօտեցաւ, մատով սպառնաց. շպիցը սկսեց մոռալ. նա նորից սպառնաց:

Կինը նայեց նրան ու աչքերը ցած թողեց:

— Նա չէ կծում, ասաց ու կարմրեց:

— Կարելի՞ է ոսկր տալ. եւ երբ կ'ինը գլխով զրական նշան տուաւ, նա քաղցրութեամբ հարցրեց. — Վաղո՞ւղ է ինչ Եալտայում էք:

— Հինգ օր է՝:

— Իսկ ես արդէն երկրորդ շաբաթն է ինչ քարչ եմ գալիս այստեղ:

Մի քիչ լռեցին:

— Ժամանակն արագ է անցնում, մինչդեռ այստեղ ա՛յնքան տաղտկալի է, ասաց կ'ինը Գուրովին չնայելով:

— Այդպէս միայն ասել գիտեն. Բելլուի կամ Ժիզզրի քնակիչը իրան տանը չէ ձանձրանում, հէնց կգայ այստեղ՝ « ախ ի՛նչ տաղտկալի է. ախ ի՛նչ փոշի է. » — կարծես Գրե նազայից եկած լինի:

Կինը ծիծաղեց. ապա երկուսն էլ լուռ շարունակեցին ուտիլ, որպէս անձանօթիներ: Բայց ճաշից հտըր նրանք գնում էին կողք կողքի, եւ նրանց մէջ սկսուեց կատակող, թեթեւ խօսակցութիւն. ինչպէս խօսում են ազատ, գոհ մարդիկ, որոնց համար միեւնոյն է թէ ո՞ւր են գրնում կամ ինչ են խօսում... նրանք զբօսնում ու խօսում էին, թէ ինչպէս անսովոր կերպով է լուսաւորւած ծովը, թէ ջուրը յասմկագոյն նուրբ ու տաք է ա՛յնքան, եւ որ ջրի վրայ լուսինը ոսկեգոյն շերտ է ձգել: Խօսում էին թէ ինչպէս շոգ օրից յետոյ օդը խեղդող է: Գուրովը պատմում էր թէ ինքը Մօսկւացի է, բանասէրի կրթութիւն ունի, բայց ծառայում է բանկում,

թէ մի ժամանակ պատրաստում էր մասնաւոր օպերայի երգիչ դառնալու, բայց թողեց այդ միտքը. թէ Մօսկւայում երկու տուն ունի... Իսկ ինքը նրանից իմացաւ որ Պետերբուրգ է մեծացել, բայց մարդու է գնացել Ս., ուր երկու տարի է ինչ ապրում է, որ Եալտայում մնալու է մի ամսաչափ, եւ որ իրանից հտըր գոցէ եւ մարդը գայ, որը նոյնպէս հանգստանալ է ուզում... Նա ոչ մի կերպ չկարողացաւ հասկացնել, թէ ո՞րտեղ է ծառայում ամուսինը. նախնական կառաւարութեան մէջ, թէ նա հանգական գեմաստայի վարչութեան. եւ այդ բանն իրան էլ էր ծիծաղ պատճառում: Գուրովն իմացաւ նաեւ որ նրա անունն Աննա Սերգէեւնա է:

Ապա իր սենեակում Գուրովը մտածում էր նրա մասին, եւ թէ վաղը հաւանօրէն կհանդիպի նրան: Այդպէս էլ պիտի լինէր: Պառկելիս նա յիշեց, որ դեռ շատ ժամանակ չէ անցել այն օրից, ինչ ինտրիդուտի աշակերտուհի է եղել եւ ուսանելիս, ճիշդ իր աղջկայ նման. յիշեց թէ անձանօթի հետ ի՛նչքան անհամարձակ, ի՛նչքան խամ էր նրա ծիծաղն ու խօսակցութիւնը. պէտք է որ իր կեանքում առաջին անգամը լինէր մեծակ, այն էլ այնպիսի հանգամանքներում, երբ հետեւում ու նայում են նրան, հետը խօսում են միայն յետո՛ւն նպատակով, որը նուրբ էր կարող գլխի չընկնէր: Յիշեց նրա բարակ ու թոյլ վիզը, նրա սիրուն գորշագոյն աչքերը:

« Բայց էլի ինչ որ խեղճ բան կայ մէջը, » մտածեց Գուրովն ու քունը տարաւ:

I

Ծանօթութիւնից մի շաբաթ էր անցել:

Օրը տօն էր. սենեակում տօթ, իսկ փողոցներում փոշեպտոյտ քամին գլխարկ էր շրջնում: Ամբողջ օրը մարդ խմել էր ուզում, եւ Գուրովը յաճախ մտնում էր պաւիլիօն ու Աննա Սերգէեւնային մերթ սերոփի ջուր առաջարկում, մերթ էլ զովեղէն: Մարդ չէր իմանում ինչ անի:

Երեկոյեան երբ քամին քիչ նստեց, նրանք գնացին նաւաթումբը նաւի դալը տեսնելու: Նաւամատոյցում շատ զբօսնող կար. բազմութիւնը ծաղկէ փնջերով հաւաքւել էր ում որ հանդիպելու: Եւ այստեղ որոշակի աչքի էր ընկնում

Եւալտայի պճնազարդ ամբոխի երկու առանձնա-
յատկութիւնը . տարիքաւոր կանայք ջահելների
նման էին հագնւած եւ շատ էլ գեներալ կար :

Այեկոծութեան պատճառով նաւն ուշ հա-
սաւ, երբ արդէն արեւը մտել էր . եւ նախ քան
նաւաթմբին մօտենալը երկար շրջւում էր : Աննա
Սերգէեւեան լօրնետով նայում էր նաւին ու եկ-
ւորներին , կարծես ծանօթներ էր որոնում . եւ
երբ դէմքը դարձնում էր Գուրովին, շողում էին
աչքերը : Նա շատ էր խօսում, հարցերը կցկտուր
էին եւ հարցրածն էլ իսկոյն մոռանում էր :
Վերջն էլ ամբոխի մէջ կորցրեց լօրնետը :

Պճնազարդ ամբոխը ցրեց . այլ եւս մարդ
չէր երեւում . քամին բոլորովին նստել էր . եր-
կուան էլ կանգնած՝ կարծես սպասելիս լինէին ,
դուրս չէ՞ գալու արդեօք նաւից մի ուրիշը : Ան-
նա Սերգէեւեան արդէն լսել էր ու հոտոտում
էր ծաղիկներն , առանց նայելու Գուրովին :

— Երեկոյեան դէմ եղանակը լաւացաւ ,
ասաց Գուրովը . — հիմի ո՞ւր գնանք . չգնա՞նք
արդեօք որ եւ է տեղ :

Նա բան չասաւ :

Այն ժամանակ Գուրովը խորը նայեց նրան
եւ յանկարծ գրկեց ու շրթունքներից համբու-
րեց . եւ նրան կպաւ ծաղիկների հոտն ու գաղ-
ջութիւնը , եւ իսկոյն անով նայեց շուրջը —
չսեսա՞ւ արդեօք մէկը :

— Գնանք մօտներդ . . . ասաց Գուրովը
հանդարտ :

Եւ երկուան էլ արագ գնացին :

Նրա մօտ սենսակում օդը խեղդող էր ու
դուխիների հոտ էր կանգնած , որ գնել էր Եւ-
պոնական կանուխից : Այժմ Գուրովը նայելով
նրան՝ մտածում էր, թէ ի՞նչ տեսակ հանդիպում-
ներ ասես որ չեն պատահում կեանքում : Անց-
եալից մէջը մնացել էր անհող, բարեսիրտ կա-
նանց մասին յուշեր , որոնք սիրուցն ուրախա-
ցած , չնորհակալ էին նրա պատճառած երջան-
կութեան համար, թէկուզ եւ վաղանցուկ . նաեւ
յուշեր այն տեսակների մասին, ինչպէս օրինակ
իբ կիմն էր, որոնք սիրում էին առանց անկեղ-
ծութեան , աւելորդ խօսակցութիւններով , շին-
ծու ձեւերով , ուշադնացութիւններով ու այն
ձեւով որ դա ոչ թէ սէր կամ կիրք է, այլ շատ
աւելի մեծ բան . ու նաեւ մէկ երկու սառն ու
խիստ գեղեցիկների մասին , որոնց դէմքը յան-

կարծ ստանում էր գիշատիչ արտայայտութիւն,
կեանքից առնելու, խլիլու աւելին, քան նա կա-
րող էր տալ . եւ դրանք տարիքաւոր , քմահաճ,
չհատող ու անխելք կանայք էին : Եւ երբ Գու-
րովը ստուշում էր նրանցից, այն ժամանակ նրանց
գեղեցկութիւնն ատելութիւն էր առաջ բերում
եւ նրանց սպիտակեղէնի վրայի ժանեակները
նրան թւում էին թեփուկի նման . . .

Բայց այստեղ նորից նոյն անհամարձակու-
թիւնն, անփորձ ջահելութեան ծոնութիւնը, ան-
սովոր ու ճնշող զգացումները , եւ այն գլուխ
կորցրածի դրութիւնը , երբ զգում ես , թէ ո՞վ
որ յանկարծ ծեծեց դուրը . . . Աննա Սերգէեւ-
եան , այդ « շան հետի կինը » եղածին վերա-
բերում էր ինչ որ մի տեսակ, կարծես իր ան-
կումը լինէր . այդպէս էր թւում, եւ դա տարօ-
րինակ էր ու անտեղի : Նրա դէմքը թորչմեց
ու կախ ընկաւ, երկար մազերն էլ տխուր թափ-
ւած էին այտերին : Նա լրջացաւ եւ վհատ դիր-
քով մտքի մէջ ընկաւ , ինչպէս անառակ կինը
հինաւուրց պատկերում :

— Լաւ բան չէ, ասաց նա . — Հիմա հէնց
առաջինն ինքներդ էք , որ չէք յարգում ինձ :

Սենսակում սեղանի վրայ ձմերուկ կար ,
Գուրովը մի կտոր կտրեց իր համարը, եւ լուռ
անցաւ մօտ կէս ժամ :

Աննա Սերգէեւեան յուզիչ էր . նրանից բու-
րում էր կարգին, միամիտ ու քիչ ապրած կնոջ
մաքրութիւն : Միակ մումը , որ վառւում էր սե-
ղանին , հազիւ էր լուսաւորում նրա դէմքը .
բայց նկատելի էր որ սիրտը հանդիստ չէր :

— Ինչո՞ւ պիտի չյարգեմ քեզ , հարցրեց
Գուրովը . — Ինքդ էլ չգիտես թէ ինչ ես ասում :

— Թող Աստուած ինձ ների, ասաց նա եւ
աչքերը լցուեցին արտասուներով . — Երգում եմ,
այդ բանն էլ չի կրկնուի :

— Կարծես արդարանալ ես ուզում :

— Գուք պէտք է ինձ լսէք . ես ձեզ կը
պատմեմ թէ ինչո՞ւց առաջացաւ այդ :

— Ես ոչինչ չեմ ուզում իմանալ, ուղղակի
ոչինչ :

— Բայց թոյլ տուէք որ պատմեմ, գոնէ
սիրտս կը թեթեւանայ :

— Յետոյ, սիրելիս, ասաց Գուրովը եւ ուղ-
ղեց նրա մազերը : — Ի՞նչ ես այսօր լուրջ ու
խելօք դէմք շինում : Ներիդ , այդ ուոյն իսկ մի

քիչ էլ խելացի չէ, որովհետեւ հանգամանքներին չէ սազում :

— Ոչ, խնդրում եմ, դուք պէտք է ինձ լսէք : Ես արդէն ձեզ ասացի, որ ամուսնացայ եւ մարդուս հետ գնացի Ս. : Չէ՞ որ ուրիշները կարողանում են ապրել գաւառները, ինչո՞ւ ես չեմ կարող : Բայց հէնց առաջին շաբթից Ս. ն ինձ համար դարձաւ զգուելի : Հէնց որ դուրս նայէի պատուհանից, մէկ էլ առայ՝ երկա՛ր մոխրալից ցանկապատ . Օ՛Տէր Աստուած . . . Ինը ժամին կը պառկէի քնելու, եւ միակ զուարճութիւնս այն էր որ ժամ երեքին ճաշն է, ինչ ինչին՝ քնելը . . . Ամուսինս գուցէ եւ ազնիւ, լաւ մարդ է, բայց չէ՞ որ նա տեղովը մի սպասաւոր է որ կայ : Ես չեմ իմանում, թէ ինչ բանի է, ինչպէս է ծառայում, միայն այս կայ որ նա սպասաւոր է : Երբ ամուսնացայ, քսան տարեկան էի . հետաքրքրութիւնը տանջում էր ինձ . ես ուզում էի ինչ որ աւելի լաւ բան . չէ՞ որ, ասում էի ինքս ինձ, ուրիշ կեանք էլ կայ վերջապէս : Ուզում էի ապրել, ապրել ու ապրել . . . Հետաքրքրութիւնից վառում էի. այդ դուք չէք հասկանալ, բայց երդում եմ, ինձ այլ եւս անկարելի էր պահել . ամուսնուս յայտնեցի թէ հիւանդ եմ ու եկայ այստեղ . . . Եւ այստեղ շըշմածի նման թափառում էի միշտ . ինչպէս մի խելառ . . . եւ ահա ես դարձայ փուշ, անպէտք մի կին, որին ամէն մարդ կարող է արհամարհել :

Գուրովի համար արդէն տաղտկալի էր դարձել լսելը . նրան գրգռում էր խօսքի միամիտ տոնը, այդ անսպասելի ու անտեղի ապաշխարանքը . եւ եթէ աչքի արտասուէնքը չլինէր, կարելի էր կարծել որ նա կատակ է անում կամ դեր խաղում :

— Ես չեմ հասկանում, ասաց Գուրովը կամաց, թէ ի՞նչ է ուզածդ :

Աննա Սերգէեւեան դէմքը թաղեց նրա կրծքին ու կպաւ նրան :

— Ես զգում եմ որ դուք բարի էք, լաւ մարդ էք, ասում էր նա : Ես ձեզ քիչ եմ ճանաչում, բայց դուք ինչ որ բարի, կարգին ու խելօք մարդ էք երեւում. դուք նման չէք միւսներին, ինձ կը հասկանաք : Հաւատացէք, հաւատացէք ինձ, աղաչում եմ ձեզ . . . Ես սիրում եմ ազնիւ, մաքուր կեանք, ինձ համար զգուելի

է յանցանքը : Ինքս էլ չգիտեմ թէ ինչ եմ անում : Միամիտ մարդիկ ասում են թէ՛ « սատանան ճամբից ծռեց », ու հիմա կարող եմ ինձ համար առել թէ՛ « սատանան ճամբից ինձ հանեց » :

— Լաւ է, լաւ . . . մրթմրթում էր Գուրովը :

Գուրովը նայում էր նրա անշարժ, վախեցած աչքերին, համբուրում էր նրան, խօսում էր հանդարտ ու փաղաքշօրէն : Եւ նա էլ քիչ քիչ հանդարտեց, ուրախութիւնը տեղն եկաւ, երկուսն էլ սկսեցին ծիծաղել : Ապա հագնուեցին ու դուրս եկան :

Մովսիսի փողոցում մի հատ մարդ չկար . քաղաքն իր նոճիներով մեռած տեսք էր ստացել, բայց ծովը դեռ եւս աղմկում էր եւ խփում ափերին : Մի նաւակ միայն օրօրում էր ալիքներին վրայ եւ վրան էլ քնկոտ առկայծում էր փոքրիկ լապտերը :

Կառք ճարեցին ու գնացին Օրիանդա :

Հէնց նոր ներքեւը՝ նախասենեակում իմացայ քո ազգը . տախտակի վրայ գրած էր Փօն-Դիդերից, ասաց Գուրովը . — Գերմանացի՞ է մարդդ :

— Ոչ, կարծեմ պապն է եղել Գերմանացի, բայց ինքն ուղղափառ է :

Օրիանդայում երկուսն էլ եկեղեցուց քիչ հեռու նստած էին նստարանին ու լուռ նայում էին ցած՝ ծովին : Առաւօտեան մառախուղի միջից հագլւ էր նշմարում Եւլտան : Լեռների գագաթներին կանգնած էին սպիտակ ամպերը . չէին շարժւում ծառերի տերեւները, ճշում էին ծովածոթկները . եւ ցածից հոսող ծովի միօրինակ, խուլ աղմուկը խօսում էր այն հանգստի ու յաւիտենական քնի մասին որ սպասում է մեզ . . . Այդպէս աղմկում էր ներքեւը դեռ այն ժամանակ, երբ այստեղ ոչ Եւլտա կար եւ ոչ Օրիանդա . աղմկում է այժմ եւ այսպէս խուլ ու անտարբեր . կ'աղմկի նաեւ այն ժամանակ, երբ չենք լինել եւ մենք : Եւ գուցէ, մեր յաւիտենական փրկութեան եւ կեանքի անընդհատ շարժման, անընդհատ կատարելագործման գրաւականը, հէնց այն յարատեւութեան ու կատարեալ անտարբերութեան մէջ է ծածկուած, որ ունի մեզանից ամէն մէկը դէպի կեանքն ու մահը : Նստած ջահել կնոջ կողքին, որ լուսաբացին

ա՛յնքան սիրուն էր թուում, Գուրովը, խաղաղա-
ցած ու հմայւած՝ բնութեան այդ առասպելական
տեսարանի սուաջ — ծով, լեռներ, ամպեր, ըն-
դարձակ երկինք, միտք էր անուժ թէ իսկապէս
ի՛նչպէս ամէն բան այս աշխարհում գեղեցիկ է,
ամենը, բազի այն, ինչ մենք ինքներս ենք մտա-
ծոււմ ու գործում, երբ մոռանում ենք մեր մարդ-
կային արժանաւորութիւնը . . .

Մօտեցաւ մի ինչ որ մարդ, պէտք է որ պա-
հապանը լինէր, նայեց նրանց ու հեռացաւ : Եւ
այդ մանրամասնութիւնն երեւաց նո՛յնպէս խոր-
հրդաւոր ու գեղեցիկ : Տեսան թէ ինչպէս վաղ
ստաւօտեան թէնդոսեայից եկաւ նաւը , արդէն
անճրագ , լուսաւորեա՞ծ արշալուսով :

— Յօղ է նստել խոտի վրայ , ասաց Աննա
Սերգէեւեան լուսթիւնից հաջր :

— Այո՛ , ժամանակ է տուն գնալու :

Նրանք վերադարձան քաղաք :

Ապա ամէն կէս օրի նրանք հանդիպում էին
Ծովափի փողոցում, ընթրում էին միասին, ճա-
շում, զրօսում, ծովով զմայլում . . . Աննա
Սերգէեւեան գտնադատում էր թէ վատ է քնում,
որ սիրտը շարունակ անհանգիստ է. եւ միշտ էլ
միեւնոյն հարցերն էր տալիս , մերթ յուզեա՞ծ ,
մերթ խանդից , մերթ ահից , որ նա բաւակա-
նաչափ իրան չէ յարգում : Եւ յաճախ աներում
կամ այգում, երբ նրանց մօտերը մարդ չէր
երեւում, յանկարծ Գուրովը մօտ էր քաշում
նրան եւ տաք տաք համբուրում : Կատարեալ
պարապութիւնը, այդ օր ցերեկով, ահ ու զողով
համոյրները , պարսպ , պճնազարդ ու կուշտ
մարդկանց շարունակ աչքին երեւալը — կար-
ծես վերածնեցին նրան : Աննա Սերգէեւեային
ասում էր , թէ շատ է սիրուն եւ խելքահան
անող : Նա անզուսպ կըքոտ էր եւ ոչ մի քայլ
չէր հեռանում նրանից : Իսկ Աննա Սերգէեւեան
յաճախ էր մտածկոտ դառնում ու մի գլուխ
խնդրում նրան խոստովանի որ իրան չէ յար-
գում, իսկի չի սիրում , ու իրան էլ մի անպի-
տան կին է համարում : Համարեա ամէն երեկոյ,
մի քիչ ուշ, նրանք գնում էին քաղաքից դուրս
մի որ եւ է տեղ , Օրիանդա կամ ջրվէժը, եւ
միշտ էլ զրօսանքն անցնում էր յաջող, տպաւո-
րութիւններն ամէն անգամ էլ լինում էին միա-
կերպ , գեղեցիկ ու վեհ : Գուրովը հրճում էր
թէեւ գիտակցում որ այդ տպաւորութիւններն

աւելորդ են ու բոլորովին անպէտք , քանի որ
իր կեանքը ո՛չ վեհ էր , ոչ գեղեցիկ եւ ոչ էլ
ցանկութիւն կար որ երբ եւ իցէ վեհ ու գեղե-
ցիկ դառնար :

Երկուսն էլ սպասում էին որ մարդը կը գայ .
բայց նրանից նամակ ստացուեց , ուր յայտնում
էր թէ աչքերը ցաւում են ու կնոջն էլ աղա-
շում որ տուն շտապի :

Եւ Աննա Սերգէեւեան շտապում էր :

— Լաւ է որ գնում եմ , ասում էր Գուրո-
վին : — Այդ ինքը ճակատագիրն է : Մի քիչ էլ
եւ ես լուրջ կը յափշտակէի ձեզանով : Դուք
ա՛յնքան լաւ մարդ էք , ա՛յնքան սիրելի , հրա-
շալի ու հազուադիւտ . . . ձեզ ա՛յնպէս հեշտ
կարելի է սիրել : Բայց ինչի՞ է պէտք սէրը .
նա կը խորտակէր իմ կեանքը : Սիրել գաղտնի,
մարդկանցից ծածուկ . մի՞թէ դա սոսկալի չէ :

Աննա Սերգէեւեան գնում էր կառքով . Գու-
րովն էլ ուղեկցում էր : Ամբողջ օրը նրանք
գնում էին : Երբ նա նստում էր ճեպընթաց զը-
նացքի վագօնում ու երբ տւին երկրորդ զանգը,
նա ասաց .

— Թողէք մի քիչ էլ նայիմ ձեզ . . . մէկ
էլ . ա՛յ այսպէս . . .

Նա չէր լացում, բայց օխուր էր, կարծէք
հիւանդ լինէր եւ յէմքն էլ դողում էր :

— Կը մտածեմ ձեր մասին . . . կը յիշեմ .
ասում էր նա, Տէրն ընդ ձեզ, մնացէք բարեաւ :
Չարութեամբ չմտաբերէք . . . Մենք առ միշտ
ենք բաժանւում . այդպէս էլ հարկաւոր է որով-
հետեւ մենք ամենեւին չպէտք է որ հանդիպե-
ինք : Դէ՛ , Տէրն ընդ ձեզ :

Գնացքն արագ հեռացաւ . ճրագները շու-
տով անյայտացան եւ մի բոպէից ետք էլ աղ-
մուկ չկար . կարծես բոլորն էլ խօսք կապած
լինէին , որ շուտով վերջ տան այդ քաղցր մո-
ռացման , այդ խելացնորութեան . . . Եւ Գու-
րովը մնալով պլատֆօրմում մենակ , նայում էր
խաւար հեռուն եւ լսում էր ծղրիգների ծղրտոցն
ու հեռագրաթիւերի շուոցն ա՛յնպիսի դգացմուն-
քով , որ կարծէք նոր էր արթնացել : Եւ նա
մտածում էր, ահա իր կեանքում նորից պատա-
հեց մի արկած կամ դիպուած , այն էլ այժմ
վերջացաւ ու միայն յիշողութիւնը մնաց . . .
Նա զգածուած էր, թախծոտ, եւ զգում էր թե-
թեւ զղջումն , որ այդ ջահել կինը , որին այլ

եւս երբէք տեսնելու չէ , երջանիկ չէր հետը , չնայած սիրալիր էր հետն ու մտերիմ , բայց եւ այնպէս էլ ի իր վերաբերմունքը , խօսելու տոնն ու փաղաքշանքները քողարկում էին նուրբ ու թեթեւ ծաղր , բաղաւոր տղամարդու կոպիտ մեծամտութիւն , այն էլ երբ համարեա երկու անգամ մեծ է նրանից : Մի գլուխ Աննա Սերգէեւնան անւանում էր նրան բարի , վեհ , պարզ էր , որ Գուրով այն չէր թւացել ինչ որ իսկապէս էր . ուրիմն ակամայ խաբում էր նրան եւ զրա համար էլ այժմ իրան ճնշւած էր զգում :
 Կայարանում արդէն աշունքւայ հոտ էր փըշում ու զով էլ երեկոյ էր :

« Ժամանակ է որ ես էլ քաշւիմ հիւսիս , » մտածեց Գուրովը հեռանալով պատֆօրմից , — « Ժամանակ է » :

III

Տունը Մոսկւայում արդէն ձմեռայ տեսք էր ստացել . վառարանները վառում էին եւ առաւօտները : Երբ երեխաները պատրաստուում էին գիմնազ գնալու եւ թէյ էին խմում՝ մութն էր լինում եւ ծծմայրը կարճ ժամանակով վառում էր ճրագը :

Սառնամանիքներն արդէն սկսւել էին : Երբ գալիս է առաջին ձիւնն ու նստում ես սահնակ , դուրեկան է սպիտակ երկիրը , սպիտակ տանիքները . . . Այն ժամանակ մարդ չընչում է թեթեւ ու լաւ եւ միտն են գալի ջահել տարիները : Եղեամից սպիտակած լորենիներն ու կեչիներն իրանց բարեհամբոյր տեսքով աւելի են մօտ մարդու սրտին , քան նոճիներն ու արմաւենիները . եւ այստեղ , նրանց մօտ , մարդ արդէն չի ուզում մտածել լեռների ու ծովի մասին :

Գուրովը Մոսկւայցի էր եւ վերադարձաւ Մոսկւայ մի լաւ , սառնամանիք օր . ու երբ հագաւ մուշտակն ու տաք ձեռնոցները եւ անցաւ Պետրովկայով , եւ շաբաթ երեկոյեան էլ երբ լսեց զանգակների ղողանջը — այն ժամանակ նոր կատարած ճանապարհորդութիւնն ու ա՛յն տեղերն , ուր եղել էր , կորցրին նրա համար իրենց թովչութիւնը : Նա հայհոյում էր Ղրիմն էլ , Եայտան էլ , Թուրքերին , կանանց . . . ու հաւատացնում էր թէ ամենից լաւը Զւիցարեան

է : Նա կամաց կամաց խրեց Մոսկւայի կեսնքի մէջ եւ արդէն կուռւմ էր կենտոնների , դռնապանների ու ոստիկանութեան հետ : Նա ադահութեամբ օրն երեք թերթ էր կարդում ու հետն էլ ասում թէ սկզբունքով ձեռքը չէ առնում Մոսկւայի օրաթերթերը : Նրան արդէն քաշում էին պանդոկները , ժողովարանները , յօբելեաններն ու հրաւէրքով կոչւած ճաշերը . . . Վերագաւ նրանից թեթեւ , անհոգ տրամադրութիւնն ու անձնական ազատութեան զգացմունքը , եւ արդէն շոյում էր նրան այն միտքը , որ մօտը լինում են այստի փաստաբաններ ու արտիստներ , եւ որ բժիշկների ժողովարանում պրօֆեսօրի հետ է թուղթ խաղում : Նա արդէն կարողանում էր մի ամբողջ բաժին տապակած ձուկն ուտել . եւ եթէ Աննա Սերգէեւնան տեսնէր թէ ինչպէս պանդոկից նա դուրս է գալիս կարմրած , մռայլ , անբաւական . . . գոցէ եւ հասկանար , որ նրա մէջ ոչ անսովոր եւ ոչ էլ վեհ բան կար :

Նրան թւում էր թէ կ'անցնի մի ամիս էլ եւ յիշողութեան մէջ Աննա Սերգէեւնան եւս շատերի նման կը ծածկուի մշուշով եւ մէկ մէկ միայն երազի նման կը պատկերանայ իր սրտառուչ ժպտով : Բայց անցաւ ամսից աւելի , վրայ հասաւ խորին ձմեռն , իսկ յիշողութեան մէջ դեռ ամէն պարզ էր , կարծես հէնց երէկ բաժանուած լինէր : Եւ յուշերը գնալով աւելի էին պայծառանում : Երեկոյեան խաղաղութեան մէջ դասեր սերտող երեխաների ձայնը հասնէր իր առանձնասենեակը , թէ սրինգ լսէր կամ պանդոկում նուագող երգեհոն , եւ կամ բուքը հեծէր պատուհանում , մէկ էլ յիշողութեան մէջ կենդանանում էր ամենը — եւ այն ինչ կատարեց նաւաթմբում , եւ մշուշապատ վաղ առաւօտը լեռների վրայ , եւ Թէոդոսիայից եկող նաւը , եւ համբոյրները . . . Նա երկար ման էր գալիս սենեակում , յիշում էր ու ժպտում , ապա յիշողութիւնը երազանքի էր փոխւում եւ անցեալն էլ երեւակայութեան մէջ խառնւում էր ապագայի հետ : Գուրովն երազում չէր տեսնում նրան , այլ ամէն տեղ սուտերի պէս ման էր գալի հետը ու հետեւում : Աչքերը փակելիս նրան պատկերացնում էր կարծես կենդանի , եւ թւում էր այդ ժամանակ աւելի գեղեցիկ , աւելի ջահել ու քնքուչ քան թէ էր . եւ ինքն էլ իրան աւելի

լաւ էր երեւում քան Նալտա եղած ժամանակ :
 Երեկոններն Աննա Սերգէեւեանն նայում էր նրան
 եւ դարակի ետեւից, եւ վառարանի միջից, ոչն-
 կինից . . . լսում էր նրա շունչը , հագուստի
 շոյիչ խշխշոցը : Փողոցում նա հետեւում էր կա-
 նանց, աչք էր անում ու որոնում, չկա՞յ արդ-
 եօք նրան նմանը . . .

Եւ արդէն նա տանջւում էր մէկին բացու-
 լու զօրեղ ցանկութիւնից : Բայց տանը չէր կա-
 ըող իր սիրոյ մասին խօսել . իսկ տնից դուրս
 մարդ չուներ : Հօ՞ չէր կարող պատմել կենող-
 ներին , կամ թէ բանկում : Եւ ի՞նչ էլ պատ-
 մէր : Սիրո՞ւմ էր արդեօք այն ժամանակ . կա՞ր
 նրա համար մի որ եւ է գեղեցիկ , բանաստեղ-
 ծական կամ խրատական բան . կամ հէնց հետա-
 քրքի՞ր էր Աննա Սերգէեւեայի հետ ունեցած
 յարաբերութիւնը : Եւ նա էլ ստիպուած թէ՛ սի-
 ըոյ մասին եւ թէ՛ կանանց՝ խօսում էր անորոշ,
 երկար, խնդրում էր մի բան երգեն, ինքն էլ էր
 երեւում, եւ ոչ ոք զլիւի չէր ընկնում թէ բանն
 ինչո՞ւմն է . միայն կինը շարժում էր թուխ յօն-
 քերն ու ասում .

— Դիմիտրի , քեզ ամենեւին չի սազում
 ֆատի գերը :

Մի անգամ կէս գիշերին, նա դուրս գալով
 բժիշկների ժողովարանից իր խաղակից չիւով-
 նիկի հետ, չկարողացաւ իրան պահել ու ասաց .

— Թէ գիտենաք ի՞նչ թովիչ կնոջ հետ եմ
 ծանօթացել Նալտայում :

— Ե՞րբ :

— Աչուհքս : Չի կարելի ասել թէ առանձին
 գեղեցկութեան տէր էր . բայց վրաս թողած ար-
 պաւորութիւնն անջնջելի է . մինչեւ օրս էլ դեռ
 խելքս գլուխս չի եկել :

Չինոյնիկը նստեց սահնակ ու գնաց . բայց
 յանկարծ դարձաւ ու կանչեց .

— Դիմիտրի Դիմիտրի :

— Քիչ առաջ ճիշտ էիր ասում թէ թարթը
 թարմ չէ :

Այդ շատ սովորական խօսքերն ինչ որ յան-
 կարծ զայրացրին Գուրովին եւ թւացին ստոր ,
 անմաքուր . . . Ի՞նչ վայրենի բարքեր, ի՞նչպիսի
 մարդիկ : Ո՞րպիսի անմիտ գիշերներ . ի՞նչ ան-
 հետաքրքիր , անսկատելի օրեր . . . անսանց
 թղթախաղութիւն , շատակերութիւն , արբեցո-

ղութիւն, մշտական խօսակցութիւններն են խը-
 լում մեր ժամանակի լաւագոյն մասը, լաւագոյն
 ուժերը , եւ վերջ ի վերջոյ մնում է մի ինչ որ
 պոչատ, անթեւ կեանք, մի ինչ որ յիմար բան,
 որից ոչ հեռանալ կարող ես եւ ոչ էլ փախչել ,
 կարծես գծաաւանդ լինես կամ կայանաւորների
 շարքում :

Գուրովն ողջ գիշերը չքնեց եւ ինքնիրան
 զայրանում էր . ապա ամբողջ օրը զլխացաւ ու-
 նէր : Հետեւեալ գիշերն էլ վատ էր , մի գլուխ
 անկողնում նստած մտածում էր կամ անկիւնից
 անկիւն ման գալիս : Նրան ձանձրացրել էին ե-
 րիխաներն էլ , բանկն էլ . . . չէր ուզում ոչ
 տեղ գնալ եւ ոչ էլ խօսել : Իսկ ականջում հըն-
 չում էր .

— Թա՛վթը թարմ չէր :

Դեկտեմբերի տօներին Գուրովը ճանապարհի
 էր պատրաստում ու ասաց կնոջ թէ գնում է
 Պետերբուրգ մի երիտասարդի համար միջնորդե-
 լու . ու գնաց Ս : Ինչո՞ւ . ինքն էլ լաւ չէր ի-
 մանում : Նա ցանկանում էր տեսնել Աննա Սեր-
 գէեւեային ու խօսել հետը , եւ եթէ հնարաւոր
 է՝ ժամագրութիւն ունենալ :

Նա Ս . հասաւ առաւօտը եւ հիւրանոցում
 բռնեց լաւագոյն սենեակը, ուր ամբողջ յատա-
 կը քաշած էր զինուորականի մոխրագոյն մա-
 հուղ , իսկ սեղանին դրուած էր թոզից մոխրա-
 գունած թանաքաման, վրան մի ձիււոր, գլուխը
 կօտրած , որը ձեռքը բարձրացրած բռնիկ էր
 զլխարկը : Դժնապանից նա իմացաւ հարկաւոր
 տեղեկութիւնները . — Փօն Դիդրիցը (գոնա-
 պանն անուանեց Դրիդրից) բնակւում է « Ստա-
 բո-Գօնչարնայա » փողոցում, իր սեփական տա-
 նը , որ հեռու չէ հիւրանոցից . ապրում է լաւ,
 հարուստ . ունի սեփական ձիեր ու քաղաքումն
 էլ ամենքը ճանաչում են նրան :

Գուրովն առանց շտապելու անցաւ « Ստա-
 բո-Գօնչարնայա » փողոցով, գտաւ տունը : Ճիշտ
 որ , հէնց ուղիղ տան առաջ ձգւած էր մոխրա-
 գոյն , մեխերով երկա՛յն ցանկապատ :

« Ի հարկէ որ այս տեսակ ցանկապատից
 մարդ կը փախչի , » մտածում էր Գուրովը նա-
 յելով պատուհաններին :

Նա կշռադատեց այն բանը թէ աչխատանքի
 օր չլինելով՝ հաւանօրէն մարդը տանն է : Ասենք

այդ միեւնոյն է . անտակտութիւն կը լինէր տուն մտնել ու շփոթել : Իսկ թէ տոմս ուղարկէր , կարելի է մարդու ձեռքն ընկնի եւ այն ժամանակ ամէն բան կարող էր փչացնել : Աւելի լաւ էր թողնել դէպքին : Եւ նա ամբողջ ժամանակ ման էր գալի փողոցում ու ցանկապատի մօտ եւ սպասում դէպքին : Նա տեսաւ թէ ինչպէս դռներից մտաւ աղքատը եւ վրան թափեցին շները . ապա մի ժամ ետքը լսում էր դաշնամուրի նւագ եւ ձայները հասնում էին թոյլ, անորոշ . . . Պէտք է որ նւագողը Աննա Սերգէեւնան լինէր : Բայց մէկ էլ բացեց հանդիսամուտքի դուռը եւ դուրս եկաւ մի ինչ որ պառաւ , իսկ նրա կտեւից վազեց ծանօթ սպիտակ շպիցը : Գուրովն ուզեց կանչել շանը , բայց յանկարծ սիրտը զարկեց եւ նա յուզմունքից չկարողացաւ յիշել շան անունը :

Գուրովը ման էր գալի եւ աւելի ու աւելի էր ատում մոխրագոյն ցանկապատը . եւ արդէն գրգռւած մտածում էր թէ Աննա Սերգէեւնան մոռացել է իրան , գուցէ եւ արդէն տարել է մի ուրիշով . եւ դա շատ բնական էր մի ջահել կնոջ համար որն առաւօտից մինչ երեկոյ ստիպւած էր նայել այդ անիծւած ցանկապատին : Նա վերադարձաւ իր սենեակը եւ երկար ժամանակ նստած բազմոցին , չէր իմանում ինչ անի . ապա ճաշեց եւ երկար քնեց :

« Ինչպէս յիմար ու անհանգստացնող է այս ամենը , » արթննալով ու մութ պատուհաններին նայելով՝ մտածում էր նա :

Մութն էր արդէն :

— Ինչո՞ւ զուր տեղը քնեցի . ինչ եմ անելու այժմ գիշերը :

Նա նստած էր անկողնի վրայ , որ ծածկւած էր արժանագին մոխրագոյն , կարծես հիւանդի լհերով , եւ գողտում էր ինքն իրան ափսոսանքով :

« Ա՛յ քեզ շան հետի կին . . . ա՛յ քեզ միջադէպ . . . հիմա արի ու այստեղ նստիր . . . »

Դեռ առաւօտեան երկաթուղու կայարանում նրա աչքովն էր ընկել խոշոր տառերով մի յայտարարութիւն . առաջին անգամ խաղալու էին « Գէյշա » . յիշեց ու գնաց թատրոն :

« Շատ կարելի է առաջին խաղերին նա լինի , » մտածեց Գուրովը :

Թատրոնը լիքն էր : Այստեղ էլ , ինչպէս նահանգական բոլոր թատրոններում , ջահերից բարձր մշուշ էր կանգնած . խիստ աղմկում էր վերնատունը , իսկ ներկայացումից առաջ , առջեւի կարգերում ձեռքերնին յետեւները դարսած , կանգնած էին տեղացի կոկաւածները : Նահանգապետի օթեակում , ինչպէս միշտ , առաջին տեղը նստած էր քօսայով նահանգապետի աղջիկը . իսկ ինքը նահանգապետը համեստ քաշել էր յետեւի մասը եւ միայն երեւում էին նրա ձեռքերը : Վարագոյրը շարժում էր , նւագախումբն էլ երկար լարում : Ամբողջ ժամանակում , քանի հասարակութիւնը ներս էր մտնում ու ամէն մէկն իր տեղը բռնում , Գուրովն ապահարար աչք էր ածում :

Ներս մտաւ եւ Աննա Սերգէեւնան : Նա նստեց երրորդ կարգում . եւ երբ Գուրովը նայեց նրան , սիրտը կծկւեց եւ այժմ պարզ զգաց որ ողջ աշխարհում չկայ մէկն աւելի մօտ , աւելի թանգ ու կարեւոր , քան նա , այդ գաւառական ամբոխի մէջ կորածը , այդ փոքրիկ , ոչնչով աչքի չընկնող , սովորական լօրենսբար ձեռին կինը : Նա էր այժմ իր ամբողջ կեանքը լքեցնողը , իր ցաւն ու ուրախութիւնը , իր միակ երջանկութիւնը — ա՛յն , ինչ որ ցանկանում էր այժմ : Եւ Գուրովը մտածում էր նւագախմբի վատ ձայների ու ջութակների անճոռնի կընտկընտոցների մէջ , թէ ինչքան լաւն է նա : Մտածում էր իր սիրոյ մասին ու երագում :

Աննա Սերգէեւնային հետ ներս մտաւ մի ջահել , փոքր բակեններով , չափազանց երկար ու քիչ էլ կորացած մարդ եւ բռնեց կողքը : Նա ամէն քայլում շարժում էր գլուխը , կարծես միշտ էլ բարեւելիս լինէր : Հաւանական է մարդը լինէր , որին Եալտայում գտնուած ժամանակ դառը զգացմունքի ժայթքոցին սպասաւոր անւանեց : Եւ ճիշտ էլ , նրա երկար կազմը , բակեններն ու գլխի փոքրիկ ճաղատութիւնն ինչ որ սպասաւորին յատուկ համեստութիւն էր արտայայտում : Նա ժպտում էր քաղցր , եւ կոճկարանում փայլում էր ինչ որ գիտնական նշան , ուղիղ սպասաւորի նշանի նման :

Առաջին ընդմիջման՝ մարդը գնաց ծխելու , իսկ Աննա Սերգէեւնան մնաց բազկաթոռում նստած : Գուրովն որ նոյնպէս պարտւում էր ,

մօտեցաւ նրան եւ գողողոյն ձայնով ու բռնի ժպտով ասաց .

— Բարեւ ձեզ :

Նա նայեց Գուրովին ու գունատեց. ապա աչքերին չհաւատարով՝ սարսափով նորից նայեց եւ ձեռքում բռնած հովհարի հետ ամուր սեղմեց նաեւ լօրնետը, ակնյայտնի կուելով ինքն իր հետ, որ չլինի թէ ուշաթափուի: Նա նստած էր, իսկ Գուրովը կանգնած եւ նրա շփոթմունքից վախեցած, չէր վճռում նստել կողքին՝ Լարւած ջութակներն ու Ֆլէյտը նւագում էին յանկարծ երկուսին էլ սարսափ տրեց. թւում էր, թէ բոլոր օթեակներից նայում են: Բայց ահա կանգնեց Աննա Սերգէեւնան եւ արագ դիմեց դէպի ելքը. Գուրովն էլ յետեւից, Երկուսն էլ շնամ գնում էին եւ միջանցքներով, եւ սանդուխտներով, մերթ բարձրանում էին, մերթ իջնում, եւ նրանց աչքերին երեւում էին ինչ որ զանազան նշանազգեստներով մարդիկ, կանայք, կախանների վրայի մուշտակներ . . . Փչում էր հանդիպակաց քամին ու թափած քրնթուկների հոտը ցրում էր այս ու այն կողմը եւ Գուրովն, որի սիրտը զարկում էր ուժգին, մտածում էր .

« Օ՛ր Աստուած իմ, ի՞նչպէս ծանր ու տանջող է այս ամէնը . . . Եւ ինչո՞ւ համար են այս մարդիկ, այս նւագախումբը . . . »

Եւ այդ րոպէին նա յիշեց, թէ ինչպէս այն ժամանակ, երեկոյեան, կայարանում, Աննա Սերգէեւնային ճանապարհելիս, ինքն իրան ասում էր թէ՛ « Ամէն բան վերջացաւ եւ այլ եւս երբէք տեսնելու չենք իրար: » Սակայն դեռ ի՞նչքան բան կար մինչեւ վերջ :

Նեղ ու մութ սանդխտի վրայ, ուր գրած էր «անլիթքասրի մուսֆը», կանգ առաւ Աննա Սերգէեւնան ու ծանր շնչելով ասաց .

— Ի՞նչպէս վախեցրիք ինձ: Նա դեռ եւս շշմած էր եւ շատ էլ գունատ: — Օ՛ր, ի՞նչպէս վախեցրիք ինձ: Ես հագիչ եմ կենդանի: Ինչո՞ւ եկաք, ինչո՞ւ . . .

— Բայց հասկացէք, Աննա, հասկացէք . . . խօսեց Գուրովը կիսաձայն ու շտապ: — Աղաչում եմ, հասկացէք . . .

Աննա Սերգէեւնան նայում էր նրան, ու նրա նայւածքում ե՛ւ ահ կար, ե՛ւ աղաչանք,

սէր . . . Նայում էր անթարթ որ յիշողութեան մէջ աւելի եւս ամուր բռնի նրա գիմագծերը :

— Ես ա՛յնպէս տանջւում եմ . . . շարունակում էր նա չլսելով Գուրովին: — Ես ամբողջ ժամանակ ձեր մասին էի մտածում, ձեր մասին ունեցած յուշերով ապրում, Եւ ես մոռանալ էի ուզում, մոռանա՛լ . . . Ինչո՞ւ եկաք, ինչո՞ւ . . .

Փոքր ինչ բարձրում, հրապարակի վրայ ծխում էին երկու գիմնազիստ ու ցած նայում: Բայց Գուրովի համար միեւնոյն էր. նա մօաքաշեց Աննա Սերգէեւնային ու սկսեց համարել դէմքն էլ, թշերն էլ, ձեռքերը . . .

— Ի՞նչ էք անում, ի՞նչ . . . սարսափանքով ասում էր Աննա Սերգէեւնան, հեռացնելով նրան իրանից: — Երկուսս էլ խենթացել ենք . . . Այսօր, հէնց այժմ գնացէք . . . աղաչում եմ, երբեք եմ բոլոր սրբերով . . . Այստեղ են գալիս . . .

Սանդուխտով ով որ վեր էր բարձրանում:

— Պէտք է հեռանաք դուք . . . շնջալով շարունակում էր Աննա Սերգէեւնան — Լսո՞ւմ էք, Դիմիտրի Դիմիտրիչ: Ես կը գամ քեզ մօտ, Մօսկւայ . . . Ես միշտ էլ դժբախտ եմ եղել. այժմ էլ դժբախտ եմ. եւ երբէ՛ք, երբէ՛ք երջանիկ չեմ լինիլ, երբէ՛ք . . . Ինձ այլ եւս մի տանջի՛ք շատ: Երդու՞մ եմ, ինքս կը գամ Մօսկւայ: Իսկ այժմ բաժանւենք. բաժանւենք սիրելիս, բարիս, թանկագինս . . .

Նա ամուր սեղմեց Գուրովի ձեռքը եւ արագ սկսեց ներքեւ իջնել, աչք չճպելով նրանից. եւ Աննա Սերգէեւնայի աչքերից կարելի էր նկատել, որ իսկապէս երջանիկ չէր: Գուրովն էլ մի փոքր սպասեց, ականջ դրեց, եւ երբ ամէն բան լռեց, փնտռեց վերարկուն ու հեռացաւ թատրոնից:

IV

Եւ Աննա Սերգէեւնան սկսեց գայ նրա մօտ Մօսկւայ: Երկու երեք ամիսը մէկ անդամ նա դուրս էր գալի Ս-ից, մարդուն էլ ասում, թէ գնում է պրօֆէսորների հետ խորհրդակցելու իր կանացի հիւանդութեան մասին, մարդն էլ կամ հաւատում էր կամ ոչ:

Մոսկւայ հասնելով՝ նա իջնում էր « Սլավ-
 Կանսկի-Բազարում եւ իսկոյն կարմիր գլխար-
 կանի մարդուն ուղարկում էր նրա ետեւից :
 Գուրովն էլ գալիս էր մօտը եւ այդ մասին ոչ
 ոք չգիտէր Մոսկւայում :

Մի անգամ, ձմեռայ մի առաւօտ, Գուրովը
 նոյն կերպ գնում էր նրա մօտ (մարդը նախըն-
 թաց երեկոյեան էր եղել ուղարկւած, բայց չէր
 տեսել) : Հետը գնում էր նաեւ աղջիկը, գիմնազը
 ճանապարհին էր, աղջկան ուղում էր ուղեկցել
 մինչեւ այնտեղ : Տեղում էր մեծ փաթիլներով
 հալւող ձիւն :

— Չնայած որ ներկայումս երեք աստիճանի
 տաք է, այնուամենայնիւ ձիւն է գալիս, ասում
 էր նա աղջկան . — Ասենք այդ տաքութիւնը
 երկրի մակերեւոյթի վրայ է . միջուրտի աւելի
 բարձր շերտերում բարիխառնութիւնը բոլորովին
 այլ է :

— Հայրիկ , ինչո՞ւ ձմեռն որոտումնք չի
 լինում :

Գուրովն այդ էլ բացատրեց : Նա խօսում
 էր եւ մտածում թէ ահա գնում է ժամադրու-
 թեան , եւ այդ բանը ոչ մի կենդանի արարած
 չգիտէ . հաւանորէն երբէք էլ չի իմանալ : Նա
 երկու կեանք ունէր . մէկն այն էր, որն ամէնքն
 էլ , ում որ պէտք էր , դիտէին . — լի պայմա-
 նական ճշմարտութիւններով ու խաբէութիւն-
 ներով , ա՛յն , որ ունէին իր ծանօթներն ու ըն-
 կերները . իսկ միւսը՝ գաղտնի կատարող : Եւ
 հանգամանքների մի ինչ որ տարօրինակ , գուցէ
 եւ պատահական խմբումից , այն ամենն , ինչ
 որ նրա համար թանկ էր, հետաքրքիր, սնհրա-
 ժեշտ , ինչ բանում անկեղծ էր եւ ինքն իրան
 չէր խաբում , եւ որը կազմում էր իր կեանքի
 կորիզը — կատարում էր ամենից գաղտնի . իսկ
 ամենն , ինչ կեղծ էր , նրա կաշին , որի մէջ
 թագնւում էր, որ ծածկի արգարն , ինչպէս օրի-
 նակ իր բանկում ծառայութիւնը , ժողովարա-
 նում ունեցած վէճերը, իր « ստոր ցեղը », կնոջ
 հետ յօբելեաններ յաճախելը — աչքարուն : Եւ
 նա իրանով էլ գատում էր ուրիշներին . ինչ տես-
 նում էր , չէր հաւատում . միշտ էլ ենթադրում
 էր, որ ամէն մարդ գաղտնի քողի տակ , ինչպէս
 կէս գիշերին , ունի իր իսկական , ամենահետա-
 քրքիր կեանքը : Ամէն անհատական գոյութիւն
 պահպանում է գաղտնի, գուցէ եւ մասամբ դրա-

նից է քաղաքակիրթ մարդու նեարգային ջանքը
 որ յարգել տայ անհատական գաղտնիքը :

Գուրովը աղջկան ուղեկցելով մինչեւ գիմ-
 նազ, ինքը դնաց « Սլավկանսկի Բազար » ծա-
 ծում հանեց մուշտակը , բարձրացաւ վեր ու
 կամաց ծեծեց դուռը : Աննա Սերգէեւնան, հագած
 նրա սիրած մոխրագոյն զգեստը, յոգնած ճանա-
 պարհորդութիւնից ու անյաջող ժամադրութիւ-
 նից , դեռ նախընթաց երեկոյից սպասում էր
 նրան : Նա գունատ էր , տանջւած , եւ հազիւ
 թէ Գուրովը դռնից ներս մտած , իսկոյն գերկն
 ընկաւ : Եւ նրանց համարյոններն երկա՛ր էին ,
 շարունակեող . կարծես տարիներով տեսնուած
 չլինէին :

— Հը՞ , ասա տեսնեմ , ո՞նց ես ապրում
 այնտեղ , հարցրեց Գուրովը : — Ի՞նչ նոր բան :

— Ապասիր , կ'ասեմ իսկոյն . . . Չեմ կա-
 րող . . .

Նա չկարողացաւ խօսել , արցունքները չէին
 թողնում . երեսը շրջեց եւ թաշկինակը սեղմեց
 աչքերին :

« Է՛հ , թող լացի , մինչ որ ես էլ կը նըս-
 տեմ , » մտածեց Գուրովն ու նստեց բազկաթո-
 ուին :

Ապա զանգը տւեց ու թէյ պահանջեց : Ամ-
 բողջ ժամանակ , քանի նա թէյ էր խմում, Ան-
 նա Սերգէեւնան կանգնած էր երեսը դարձրած
 դէպի պատուհան : Նա լաց էր լինում ե՛ւ յուզ-
 մունքից , ե՛ւ այն դառը գիտակցութիւնից որ
 իրանց կեանքն այդպէս տխուր կապւեց որ տես-
 նում են միայն գաղտնի, գողի նման պահուում են
 մարդկանցից : Արդեօք փշրւած չէ՞ր նրանց
 կեանքը :

— Հերթ է , լա՛ւ , ասաց Գուրովը :

Նրա համար պարզ էր որ իրանց նէքը շուտ
 չէ վերջանալու եւ ոչ էլ յայտնի էր թէ երբ :
 Աննա Սերգէեւնան աւելի ու աւելի էր կապ-
 ւում հետը, պաշտում էր նրան, եւ անմիտ բան
 էլ կը լինէր եթէ ասէր նրան թէ այդ ամենը
 վաղ թէ ուշ ունենալու է իր վախճանը . ասենք
 նա գրան էլ չէր հաւատալ : Գուրովը մօտեցաւ
 նրան եւ բռնեց ուսերից , որ փաղաքջի ու կա-
 տակի հետը , եւ այդ ժամանակ նա իրան տե-
 սաւ հայելում :

Գլխի մազերն արդէն սկսել էին ճեմակել :
 Եւ նրան տարօրինակ թւաց որ վերջին տարի-

ներն այդպէս ծերացել ու տգեղացել է : Ուսերն , որոնց վրայ ընկած էին նրա ձեռքերը , տաք էին ու ցնցում : Նա ցաւ զգաց զէպի այդ դեռ ա՛յնքան տաք ու սիրուն կեանքը . սակայն հաւանօրէն նա եւս իր կեանքի նման մօտ էր որ սկսի թորչումել : Ինչո՞ւ էր Աննա Սերգէսեան այնպէս սիրում նրան : Միշտ էլ կանանց Գուրովն այն չէր հրեւում , ինչ որ կար , եւ նրանք էլ ոչ թէ սիրում էին անձնապէս նրան , այլ նրա մէջ այն մարդուն որ ստեղծում էր նրանց երեւակայութիւնը , եւ որին ազահաբար փոտոում էին իրանց կեանքում . եւ երբ էլ նկատում էին իրանց սխալն , այնուամենայնիւ շարունակում սիրել : Եւ ոչ մէկն էլ այդ կանանցից նրա հետ երջանիկ չէր ժամանակն անցնում էր , նա ծանօթանում էր , մօտենում , բաժանում . . . բայց երբէք չէր սիրում . ամէն բան ինչ ուզեւնաք բացի սիրուց :

Եւ միայն այժմ , երբ մազերը սպիտակել էին , նա սիրեց , սիրեց ինչպէս հարկն էր , իսկական սիրով , առաջին անգամ իր կեանքում :

Երկուսն էլ սիրում էին միմեանց , ինչպէս շատ մօտ , հարազատ մարդիկ , ինչպէս մարդ ու կին : Նրանց թւում էր , թէ ճակատագիրն ինքն է այդպէս տնօրինել . եւ անհասկանալի էր թէ ինչո՞ւ մէկը կին ունի , իսկ միւսը՝ յարդ . եւ դա հրաշք էր երեւում : Եւ նրանք , կարգէք երկու տարաշխարհիկ թռչուն լինէին , էգ ու որձ , որոնց բռնել էին եւ ստիպում ապրել իրարից հեռու , երկու տարբեր վանդակում : Նրանք

իրար ներեցին եւ այն , ինչ ամօթանք էր պատճառում անցեալից . ներեցին ամենն , ինչ կատարում էր ներկայում , եւ զգացին որ երկուսին էլ փոխողն իրանց սէրն է եղել :

Առաջները , տխուր բուսկներին , Գուրովը հանգստացնում էր իրան ամէն տեսակի դատողութիւններով , ինչ էլ որ գլխին փչէր . բայց այժմ այլ եւս դատողութիւնները չէին օգնում . նա խորապէս տանջւում էր . ուզում էր լինել անկեղծ , քնքուշ . . .

— Լաւ , սիրունս , լաւ . ասում էր Գուրովը . — Հերիք ինչ լացեցիր . արի այժմ խօսենք , մտածենք :

Ապա նրանք երկար խորհրդակցում էին , խօսում , թէ ինչպէս ազատւին թաքնելու անհրաժեշտութիւնից , այլ եւս չխաբհն , չապրեն զանազան քաղաքներում , տեսնեն շուտ շուտ . . . Խօսում էին , թէ ինչպէս ազատւին անտանիլի ճանապարհորդութիւնից :

— Ի՞նչպէս , ի՞նչպէս . հարցնում էր Գուրովը զուխը բռնելով . — Ինչպէ՞ս . . .

Եւ թւում էր թէ քիչ էլ , պատասխանը գտնւած կլինի , եւ այն ժամանակ կսկսի նոր սիրուն կեանք . եւ սակայն երկուսի համար էլ պարզ էր , որ մինչեւ վերջը դեռ չատ ու չատ բան կար , եւ որ ամենաբարձրն ու զժւարը միայն նոր է սկսում . . .

Թարգմ. ռուս. Ա. Չեռով
Ա. ՂԱԶՍԻՅԱՆ

Ա Ր Ա Ե Ն Ո Ւ Ի Ն

Ա. յս առաւօս իր բանակով Շահ Աբբաս Չերք վագրեռւ հովիւ մ'անցաւ գետն Արագ :
Մբսակելով պիսներուն մէջէ ան իր հետ անցուց աւար մը բիւր Հայերու՝
Ռոնց կեսին դրակներն հեղձ լսաս եղան Միւս կեսին համար ափուցն հասնելու :

Հիւս գետին ընդդիմակաց եզերփին Չօրք կանգներ է վրաններն ըսպիսակ՝ Ռոնք քրւին պիտի հեռուէն նայողին Արագիներ որտեղ իրենց քեւին ակ :
Պահապաններ շուրջն իդէս կան Թուրքին սեգ . —
Չուրն է պատուար , եւ փապարները հայել :
Կ'իջնէ արեւն լեռան ետեւ , ամէն ոք իր արիւնտ կապուսն քած բարձ իրեն՝

Արդէն կ'հանգչի վրաններուն սակ անհոգ:
Իսկ գերիներն, անուռն, լըռիկ կ'արսասուեն. —
Բիբերն անոնց վիշտն երէ նոյն իսկ փակէ,
Սակայն հոգին միտ լալու բա՛ց կը ձշգէ:

Բ.

Մէկը մ'բայն չունի արցունք եւ ոչ փուն.
Աւտանայած ձին երբուծով կարճագոյն
Գետգերիին վրայ կը սպասէ առանձին:
Հրդեհեղով նայուածին յոգները քառուս,
Կը յառի շեշտ դեմի կանանց հովիտին՝
Ուր շոներուն ետեւ արփին մայրամուտ

Կը հոսեցնէ երկնք լայն ու ոսկին:
... Ան վրաս է, անեղ, գերդ ա՛նգրդ մ'որուն
Կեռ կրտուցէն կը կարկրքի՛ սակաւին
Արիւնն որսին: Մօրուի՛ն սակ ծրփծրփու՛ն,
Չոր հովը մերթ ձիւն բաշին կը խառնէ,
Լանջքը՝ պատեան տրտան, սրտն իր՝ վագրի է:

Աբբա՛սն է ան. — Շահ Թահմազի բողբ շահ. —
Այսօր անա իբրեւ հրեհակ կը շողայ
Արեգակն իր նակսին, Լուսինն իր ձիւն.
Այսօր յաղթուած երեսանի, Դաւրեծի
Պարիսպներուն վրայ մ'սեովն իր կանգուն
Կը սպասէ ո՛վ գիտէ ի՛նչ նոր Բայիբի:

Ո՛վ Փասիբան, հա՛պա դարձիր, դարձիր Բու
Վրաններուդ լի գանձերով պատուական.
Եւ յաղթութեանդ սա օրը, դե՛հ, հագուէ՛ դու
Հայաստանի դիպակն, ոսկին, շափալան,
Ու մեր գինույն, մեր արեան մէջ, անսարքեր,
Մօրուդ հինայ դիր եօթն օր է՛օրը գիբեր:

Բայց խոր կապել չես ուզեր այն դափնիքով՝
Չոր խոնարհած նակասներէ ես փաղեր:
Երբ երկվարդ անհանգիստ դափրեղով
Կը փրբէր սա՛կըդ բրգեղներն ու խիճեր,
Ո՛վ Շահ, քսէ, անյագ այ՛նով դուն այսպէս
Արեգակէն, լեռներէն ի՛նչ կը սպասես:

— Կը սպասեմ իմ գեղագանգուր Աւարիս՝
Չոր բերի հետս հովիտներէն արամեան:
Թող ըլլան գինդ ականջներուն հարձեռուս
Մարգարիտներն Հայաստանի. թող ըլլան
Իբրաններու խլաններն քսար ձիերուս.
Ես կը սպասեմ գեղագանգուր Աւարիս:

Արմենուհի մ'է ան. աղջիկ Մէլիքի
Մ'որուն բերդն հին զօրքերս քրին գոմ մ'աւեր:
Երբ ձորէ ձոր այդ գեղուհին փառագգի
Կ'որսար եղևիկ որսացի գինն ես անվեր:
Չքսեսա ան հրդեհին իրենց դրդեակին. —
Համբոյրներս իմ աչներն աղուր փակեցին:

Գեղեցիկ է — Արմենուհին. — նակսին վրան
Լուսնկան իր արծաթ կրկնին է դրբեր:
Հաւասարէ՛ք ինձ, Ալլահին աչն է ան՝
Ուրիկ կ'առնեն ասդերն իրենց նանանջներ.

Հուրիներուն բագուհին է սեւագոս,
Իրանը զիս պիտի պատէ, եւ զինք ես:

Սա հովիտն մէջ ալբեր մը կայ մեղմաչու՛
Որուն սուզն ոսկի է, շուրն է արծաթ. —
Չինն հոն սարին եօթն աղջիկներ՝ լըւալու
Համբուն փոշին, խայրն արեւուն բոցացայս:
Թե՛րուս մէջ պիտի ըլլայ այս գիբեր ան
Դրբիտը մ'յալթուած, ես իր գերին յալթական: —

Կը խորհի ա՛յսպէս. — Երբ հովիտն դուրս յանկարծ
Մայրամուտի բոցերուն մէջ քարախուած
Կը տեսնուի Արմենուհին՝ քրեղով
Հրակայ շուշան մ'որ արեւէն կը բոքնկի:
Կ'իջնէ մեղմիկ հեղեղասք մը նամբով՝
Ըստօրում նուրբ պատմուճանով լուգանքի:

Մերթ աղջիկները բուփերէն տարփասեց
Երկար երգանցն իր կ'ազատեն, կը կրբեն
Իրենց գլխուն վրայ շրթնոք քառն մէջ
Կար, հայրին, սաները լինողով ոսկեղէն,
Եւ ճամակայն, ու մամանն իր քանկագին՝
Չոր դրկած է Դամասկոսի տանուհին:

Եւ կ'իջնէ ան՝ նայուածը վար խոնարհած՝
Ամբշնաղով ինք իր աղուտը իրանէն.
Եւ մինչ անդին Աբբաս աչերն իր յառած
Հոգիին հետ կը բերկրի լո՛ւռ, շամբօրէն,
Արմենուհին ծայրովը բուխ ազերուն
Կը սրբէ շիբ մ'արցունք այտէն վար սահուն:

Եւ կը հասնի նամբարին մէջ: — Շահն յանկարծ
Յառաջ կուգայ, կուտայ նրբան, կը կեցնէ
հումբն, ու նժոյգին նոյս բաշերէն վար հակած՝
Աղջիկներուն աղախին ա՛յսպէս կ'ըսէ.
— « Բամբէի զարդով, ու երգերով սիրարժարծ
Պատաստեցէք. լուսնկային հետ կու գամ: » —

Ու բողով սանձը ձեռնէն վար քերամա՛մ՝
Կը խրքանէ լուռ բանագին մէջէ ձին . . .

Գ.

Ճերմակ վրանն (ուր կը մտնեն խրմբովին
Աղջիկներն այն) է պրննրւած վարդերով.
Լոկ գոցուած են ապարուճանն հողմախուով.
Կը մրխան ներք հայուէներ միտ բուրեան.
Ու կ'երեւի՝ ծածկուած գայլի մորթերով՝
Խորք բազմոց մ'հուրիներու գրգարան:

Արմենուհին աւասիկ այդ բազմոցին
Նրսած է արդ, դեռ մասերէն եւ ծոցն
Վրճիս շուրերը աղբուրին կը կարին:
Եօթ աղջիկներն ա՛լ հոն պատաստ բերեր են
Հինայ, ծարիր, իւղ անուռ, զարդ շողակէ.

Եւ կոյսն իբրեւ ասուածուհի մը մե՛րկ է...
— Ո՛վ Մարմին հայ կոյսերու, ո՛վ սուրբ Սափոր,

Նահասակի, բանաստեղծի, հերոսի
Սաղմն եւ անիւնն որ մը կրելու դու ստլոր:
Ո՛վ վեհ Արձան ասուածակեթ, ես եզգի
Վաղը պիտ' գամ եւ նակասիս ուղփանել
Ի արհեստակն ու փուռապսակը փեթել

Գիրգ ծոցիդ մեջ՝ որ Նիրվանան է ցաւին:
Պիտի երդնում ուխտս, ըմպեմ բերկրանքս հին
Աչքերուդ մեջ, եւ վախելմ հրպուսեղ
Խոր հեռուքիւնը վերհերուս փակուելուն.
Ո՛վ Շուշանի Թաղար Մատեան ընկաւե՛ս՝
Ուր կը գրե՛ Ասուած, մարդիկ կ'ընթեռնուն.

Ո՛վ դու Աղբիւր կարի, զինուղ Ողկուզակ՝
Որ կը խայծիս այգիի մեջ շերտափակ.
Ո՛վ դու կրուսի, խաղաղութեան գոց Մեհեան՝
Որուն սեմին կ'անցնի ուխտայր միայն,
Այն ձեռնն օտար գեթ չըլլայ բնա՛ւ նրզովէ,
Որ կ'յանդրգնի բանալ դրոներդ նուիրակն : —

Եւ Կոյսն իբրեւ ասուածուհի մը մե՛րկ է ..

Դ.

Առաջինն այն աղջիկներեն՝ նուրբ լաթով
Մ'ուր Գուրանէն պատուիրաններ բանուած են,
Կը չորցրեն Կոյսն մարմինն ուսերէն
Մընչեւ սարի գարեապարներն՝ երգելով.
— « Ա մեհուհի՛, շաքրուան մ'ես դու մեր մեջ,
Եւ շուրջը մենք ծրփծրփուն
Նունուծարներ դալկահար.
Ասղերն ի վեր գեղգեղուն
Արմենուհի՛, շաքրուան մ'ես դու մեր մեջ : » —

Երկրորդ աղջիկն ոսկի սանրով կը սանրէ
Թօնուս մագերն աւպերու պէս սեւորակ.
Գըլխուն վրայ կը բանալ խազն ըսպիսակ
Նրման չճակի մ'արծաթահոս . ու կ'երգէ .
— « Արմենուհի՛, Ֆիրդուսիի քնարն ես դու,
Սրբ քամին գերդ բամբակահար
Կուգայ լեռնէն նըւագել
Մագերուդ մեջ բիւրալար .
Արմենուհի՛, Ֆիրդուսիի քնարն ես դու . » —

Յրրորդ աղջիկն իբարու հետ կը զօդէ
Նրբին յօնները քրիստոսը ծարիրով .
Ու քարքիչները մեղմաբախ մըրրելով
Կը յառի պէս նայուածին մեջ ու կ'երգէ
— « Արմենուհի՛, յօններդ են նման շի՛ն սառին՝
Գրծուած փեթով ազուաի .
Աչքերդ կարի մեջ ինկած
Մեղուններ են ծարաի .
Արմենուհի՛, յօններդ են նման շի՛ն սառին : » —

Չորրորդ աղջիկն համեմաջրով կ'օժանէ
Շրքուններն իր կակաչ, բուշերն ըզգայուն .
Կը գետեղէ զոյգ փոսին մեջ այսերուն
Չոյգ համբոյրներ գորովական, ու կ'երգէ,
— « Արմենուհի՛, այսերդ են վարդ ու շուշան .
Ու սոխակ մ'է քու լեզուն՝

Ասամներուդ փրզուկէ
Վանդակին մեջ գեղգեղուն .
Արմենուհի՛, այսերդ են վարդ եւ շուշան : » —

Եւ հինգերորդ աղջիկն հինայ կը դընէ
Անոր մասերը հինայով հայկական .
Կը շարուրէ արմուկներուն զոյգ բերանն
Եւ պատկներն ըսիններուն ու կ'երգէ .
— « Արմենուհի՛, ծիծերդ են զոյգ մ'աղաւնի,
Որ կուրծփիդ վրայ կը նրհեն .
Թեւերդ ուսեղ վար սողուն
Սաք ախրայով օձեր են .
Արմենուհի՛, ծիծերդ են զոյգ մ'աղաւնի : » —

Ու եօթերորդ աղջիկն ահա կը դընէ
Լուրբ ֆոյեներն ու գինդերն իր շալարծար .
Կը ձրգէ ուլն, հեղեղ լոյսի, քայուն հիւսուած
Թեւերի յայ մարգրիտներով, ու կ'երգէ .
— « Արմենուհի՛, դու մեծ ջահն ես Մրզկիթին
Չոր կանգնեց Շահն Իսպահան .
Գոհարազարդ այդ ծոցդ է
Լին մ'ուր ասպեր կը լողան .
Արմենուհի՛, դու մեծ ջահն ես Մրզկիթին : » —

Յետոյ բոլոր եօթ աղջիկներն իրենց մեջ
Պարփակած կոյսը աչքերով քախմայից .
Չերդ վարդենույ մը շուրջը պարսն էլեւէջ
Մեղուններու . կ'երգեն մեկեւեյ, ձայնակից .
— « Ամբողջ չըքնաղ, ամբողջ մախուր դրբխոյ մ'ես,
Արմենուհի՛ : — Արեալոյսն ես
Որ կը ծագի լեռներուն վրայ Իրանի,
Արմենուհի՛ : — Ինչ գինին ես
Փաշիւահին, քոյնն յաչաղկոս հարեմի,
Արմենուհի՛ : —
Ամբողջ չըքնաղ, ամբողջ մախուր դրբխոյ մ'ես,
Արմենուհի՛ : » —

Կ'ըլլայ լուսիքն եւ ըսուեր . . .

Կոյսն ոտ կ'ելլէ եւ կ'ըսէ . — « Ո՛վ իմ փոքեր,
Ամբողջ չըքնաղ, ամբողջ մախուր երինջ մ'եմ՝
Չոր պիղծ կուրքի մը գոհելու կը սանին,
Անոր արիւնն ես այս գիւշեր պիտ' ընեմ
Փաշիւահին քոյնը, գինին հարեմին : » —

Կը հեռահան աղջիկներն յոյ փայլերով
Խոր լրուսիքն մ'իրենց ետեր քողով :
Երբ կը մնայ կոյսն ըսուերին մեջ առանձին՝
Կը սօդէ դեմքը ձեռներով մաքրափայլ,
Յուսակրսուր կ'իլնայ խորքին մեջ բարձին,
Եւ կը սկըսի արսասուաբուղիս հեծկըլսալ . . .

Ե.

Ո՛վ Շահ, եկուր . — ահա լուսնակն անցնելով
Վըրանին բաց քողուած դրոնէն մեղմաառոյգ
Կ'ողողէ որաղ իր շարմըլուն շողերով :
. . . Բայց կուլայ կոյսն — ի՛նչ փոյթ — կուլայ
ամեն կոյս
Երբ նակասէն ֆակեն պրսակն երկնային ,

Կամ կրտսերն թելն իր մարգարեկ վրզնոցին,
Ո՛վ Շահ, եկուր : —

2.

Կհասնի արքան . կուսայ ձին
Թիկնապահի մ'որ կը սանի կենդանին
Ջրեյու գետին մեջ աստիճանով առլըցուն :
Ինձ կը մրսնե վրանեն ներս : հոյրին վառ
Աղաւանդին կը սրփուրի Հայունոյն
Դեմքին վրայ լոյս եւ հոգիին մեջ խաւար :

— « Աւմենուհի՛, կ'ըսե, ինչո՞ւ դուն կուլաս .
Թող արցունդդ այդ սրփե փառքի իմ խըլաս :
Եթէ սրտիդ այս սրտս չէ՛ բաւական՝
Կամքդ օրենք գահիս, Յիսուս սանձ ըլլայ,
Միայն ինձ թող այդ մարմնոյդ մեջ սիրտկան
Պահ մը գտնե՛ մոռնամ ըլլայս իմ արքայ : » —

— « Իմ մարմինս է հրաւարուած իմ հոգով . —
Եթէ դրայչիս մեկուն, միւսն ո՛ն կը սպաննես .
Մին մասնիով է կրննուած, մի՛ւսն աղօթով . . .
Հեռո՛ւ ինձմէ . — ո՛ն, դու պիղծ ես, գինով ես
Դիկնով սուրբ սեղանին իմ Ասուծոյն . . .
Հեռո՛ւ ինձմէ . — կը բուրե շունչդդ արիւն : » —

— « Ես գերիդ եմ . կոյս ոսկերուդ սակ անա
Կը մերկանամ գեղուզարդես, անունես : » —
— « Դու վագր մ'ես որ ճիւղաներդ արիւնջուայ
Նայումներուս առջեւ հիւսկ կ'ամփոփես,
Որ սարածես զանոնք յետոյ իմ սրտս : » —
— « Միտս պիտի հեզ սիրեմ : » — « Խամրե՛ս
պիտի գիս : » —

— « Ո՛վ գերի, այդ աչերդ հոգւոյս մեջ արդեն
Շահը գերի մ'ըրին, Աբբասը Մեհնուն . . .
Օ՛ն, վրաս լեցուր սեւ մագերդ այդ ուղիօրեն,
Եւ ծոցդ, յետին բերդ, յանձնե՛ իմ բոցերուն : » —
— « Ծոցս է խորան, օծուած խորանը չէ որջ : » —
— « Թո՛ղ, թո՛ղ մարմինդ՝ երբ կը բովե՛ ան գիս : » —
— Ո՛չ : —

Ինչպէս բրոյնոյ մը բոյնին աչն իր յառած
Կը մագըլցի ծառեն կասու մը վայրի .
Կամ ինչպէս օձն՝ որ կաքին հասը առած՝
Մըծկեր ուլի մը բերանին կ'երկարի,
Ա՛յսպէս կոյսին կը դիմէ Շահն ու արբառուն
Կը փաթթուի հոլանի մեկ սուսններուն :

Աւմենուհին բազմոցէն խորխոս կ'ոսնու վեր՝
Փոքորկելով ուսերուն շուրջն իր վարսեր :
Կը դրնէ մեկ ոսկն Արքային ծոճակին
Ջերդ Տիրամայր վրկանդած հարբն դիտելիմ .
Ի՛նչպէս կանգուն շողերուն մեջ լուսնակին,
— « Ո՛վ Շահ, կ'ըսե, բանակներուդ ուժն ունիմ : » —

Եւ կ'ելլէ դուրս : — Երբ կանացի հրապոյրին

Կուռ օրդքաները մի առ մի կը լուծուին,
Աբբաս իր մեջ կը գգայ խորխոսանքն արբընցած :
Փոռիներէն մօտակն ընդոս կ'առնէ վեր,
Եւ կը ժողվէ պերն ծիրանին գետնամած,
Որուն վրայէ կոյսն առաքուր անցած եր :

Կրունկներէն Հայունին լոյս սիւնելով՝
Կը հեռանար յաւերժարսի փայլումով . . .
Շահն ետեւէն՝ բուրին լեւած՝ կը մոռնչէ .
— « Դընա՛, կախա՛ւ, դուռը գոց է վանդակիդ :
Ո՛ւր դիր Արագը բեւերդ այդ չը բրջէ,
Կամ չըսպաննէ կարծելով զօրք մ'ըզեզ վիթ :

Դընա՛, վաղն ես արեգակին հետ կուզամ,
Տոխիը՛ կուրծիս, ու երկապիս՝ քերամա՛մ :
Կը ճեղքեմ սրտդ՝ եթէ զայն դու չըբանաս,
Ու անօթի գայլերու՛ այդ անբզգամ
Արիւնդ խանձ կ'ընեմ . ծամերդ երազա՛զ :
Դընա՛, վաղն ես արեգակին հետ կուզամ : » —

Ե.

Հոն ծայր մը կայ՝ որ պատուած լա՛նջըր երկրին
Կը բարձրանայ գետին վրայ առիւեղ .
Ջուրերն այնեղ սահանելով մոլեգրին՝
Կը սասանեն քե՛ ծայրը, քե՛ վարսագեղ
Մտեցի՛ի ճիւղեր կախուած կասարէն .
Յետոյ լուսնին սակ կը սահին լրոօրէն :

Այնեղ կ'ելլէ Աւմենուհին սրբախոով,
Ու գերդ եղնիկ մը հալածուած կրններէն
Կը խուզարկէ շուրջն անհանդարս աչերով . —
Ո՛չ մեկ հրճար խուսափելու . — կը հրսկեն
Ջօրերն հեռուն, ու գետն իբրեւ պահակ շուն
Կ'ոռնայ շեմին վրայ բանակին միտ անուն :

Կը դիտէ կոյսն երկա՛ր աչերն անարկու
Բնագրով մ'անոնց մեջ սեւ բախսն իր կարդալու .
Կը դիտէ լուռ եւ արսասուել կը սկսի :
Երբ որ հովն իր մագերն առած միասին
Կը սանի վեր մինչեւ լուսնին մեկուսի,
Ան, գերդ Ոգի, կը խօսի ա՛յսպէս գետին .

— « Ո՛վ Արագ, ո՛վ ամենի մայր, դու որ այս
Հովիտներէն պողոտագին կ'ընթանաս՝
Իբրեւ խեռ կով մը կաքնայից ծիծերով,
Ունեցիր հեզ հակասագրիս վրայ գուր .
Ռահ մ'իճծի բա՛ց . բոյլ տուր անցնիմ ապանով
Ալիիդ մեջէն կամ վրայիս խուրբերուդ :

Չըկա՛յ ինձի սարբեր ճամբայ . — վաղն արփին
Երբ լըւայ գայ մեջըդ վարսերն իր ծածան,
Շահի մ'առջեւ, վրան գայլի մը մօրթին
Պիտի փակեն արձաթ գօտիս կուսուքեան :
Որպէս զի հարն չըլլամ՝ ըլլամ պիտի դի .
Վաղն արիւնս իմ քարթիչներես պիտի կաքի :

Մինչդեռ առաջ իմիններեւ ոչ ոք դեռ
Զիս առած իր երկարին գաւակն յոր
Տանի կուգայ հայրենայան իմ լեռներ
Ի գո՛ւր երկար ընկածսցի առ ի գո՛ւր
Կը խուզաւկեմ հորիզոններ նորանոր . —
Սա գոչապաքս ասերուդ վրայ ճեռաւոր :

Ուր կը լըսուին զօրհերուն լոկ կառանցներ
Լուսինն , աւա՛ղ , կը՛ ճեսնէ՛ Դ՛ , մէկ խրճարակ ...
Ի՛նչ , մտցա՛ն գիս , քէ կարծեցին ելած կեր
Գայի մ՛ն ա՛լ ըսպատելով սքիւռունակ
Համբողջներէն իմ արևելուայ շապկինն՝
Առագասթս շեմին մոխի՛ր սրփոեցին :

Ի՛նչ մայրս ա՛լ չի՞ կարեւր երգով մայրանքի
Օժիսըս բանգ . — մի՞քե ասեղն իր ոսկի
Փրօրուեցաւ հարսանեկան ֆոլիս վրայ :
Եւ հայրս որուն քեւերուն սակ արծուային
Միտ իր փառերն երգելով ես ուռնացայ ,
Օ՛հ , կը քալու՛ որ պատին վրայ ժանգոսին

Սակրն ու բուրն , եւ հեզ ալջիկն որ չ՛ելլեր
Որոնելու բայոցէ բայ , լեռնէ լեռ :
Եւ կրտինն այն՝ ձեռքը դրած ձեռքիս վրայ ,
Նեւ հեղ , մեր քրգեցեղն ճակ սիրասոյց ,
Ուխտեց մընայ հուսասարժ՝ ինչպէս սա
Մագերս՝ ուսիս , եւ ինչպէս շուկն՝ օտերուս ,

Մի՞քե այսօր կը բողու գիս անպաշտան .
Զի՛ գար կանգնիլ Փասքահինն դեմ առ դեմ՝
Տարածելով իր պատուոյն ի՛ գրիսուս վրան
Հրակայական բուրին ըսուերը վրսեմ :
• • • Ո՛վ Արագ , ճե՛ս , ահա լրճուած ամենէն՝
Ես ֆու գուրեղ լոկ կը սպասեմ ասպառն : » —

Այսպէս կ'ըսէ : — Յետոյ այն բա՛րձր ժայռէն ,
Իբրեւ զրգու՛նք , քէ իբրեւ վարձ՛ Արագին .
— Ես չըզիտեմ — կ'հանէ մանեակը վրզէն
(Որով մարմինն իր հրապուրել ուկեցին)
Եւ կը նեւէ ջուրերուն մէջ՝ օրոնէ՛ խեռ՝
Վրեայի պէս կը կըլլեն այդ մարգրիտներ :

Յետոյ գինդերն , այրանջաններն , ու գօսին ,
Բոլոր մէկ , բոլոր մէկ կը տեղայ՝
Զերդ բախրրփող վարդեր օտնէ մ'երկնային՝
Անդունդին մերք բացուող կլափին մէջ ազան .
Վերջապէս , գոհ , ան կը բերկրի՛ նեանածին
Մասանոյն հետ կը մընայ երբ առանձին :

Կը դիտէ շուրջն . — հոն զինք մարդ չի լըսեստեր :
Վըրաններուն վերեւէ մերք ասուպներ՝
Կը սահին նման հողմալած հիւրիկներուն .
Մերք ալ ձիւ մ'յանկարծ իւրիսինջը կուգայ ,
Զոր կ'արածէ վրսառապահ մը հեռուն . . .

Փախուսի ժամն , ո՛վ կոյս , ժամն է ասիկա՛յ . . .

Ը

Գետին մէջ հինգ սեւ խարակներ միաւար
Կրունակներն ցից նըման մրափող ծովտողի՝
Կը միացնեն գոյգ ափունքներն այն իրար .
Անջրպետէն անոնց ջուրն յորդ կը հոսի՝
Եւ կը նեւէ զինք գրիսիվար , փրօրահեր
հորխորասին մէջ՝ զոր նոյն ի՛նքն է բացեր :

Արմենուհին իբրեւ արծաթիկ նորարոպչ
Կը չափչփէ աչքով վիհն այն լայնային ,
Եւ իր տեղէն՝ ֆոլը յանձնած ֆախիին՝
Կը սրլանայ խարակներէն մեկուն վրայ ,
Յետոյ միւսին , միւսին յետոյ , չորհորդին .
Սակայն վերջինն , օ՛հ , կը դառէ ֆայլն ահա . —

Կոյսին առջեւ մասնորոտէն տարածած՝
Կանանչ ուռկան մը լռուերու՝ կ'ըսէ զայն
Ու կը ֆառէ անդունդին մէջ քրիսպամած :
Արմենուհին լարծուն շեմին վրայ մահուան ,
Սարսրապով՝ քեւերն երկինք կարկառուն՝
Կ'արձակէ նիչ մ'որ կը հասնի աստղերուն :

Ընդունա՛յն է . — կասցած սագի մը հանգոյն
Ահա վերէն կուգայ այիք մ'անհարկու ,
Եւ խոյացած ծոճուակն ի վեր Հայուհոյն՝
Զայն կ'ընդունէ եւ կը սանի խառնելու
— Իբր իր տոնէն կըսրուած դող մը չըմնաղ —
Վարն աւազին մէջ անդունդին մըքրնեաղ . . .
Ու ամեն բան կը լըմըննայ . . .

Թ .

Վարդ , հոն ,

Լոյսն աւասիկ կը ներմրկէ հորիզոնն .
Ու շոճերուն զագաքներն հիր կ'արբուցին .
Ցուրս նըուլին մէջ ագուաներ սրաքեւ
Վարդ ամպերուն մըխրբեցելով կըսուցնին՝
Կ'երթան առջի հառապայքին սալ բարեւ . . .

Կուգա՛յ Արփին ահաւասիկ . — Շա՛ն , եկուր : —
Հոն , ուր Արագն իր հոսանքէն կը դալրի ,
Արմենուհին ջուրերուն վրայ ելած լուռ
Կը սահի նման ցօլունաբեկ կոկոռի :
Երբ ալ ֆու քո՛յնը եղաւ մահուանն իր դալակ՝
Ինք կը սպասէ ան դագաղին մէջ հեղուկ :

Շուրջը գրիսուն մագերն անհուն , ցիրուցան ,
Գետին միջեւ գոյգ ափերուն կը հասնին .
Փրօրարածընուկ յաւերժարտի մ'է նըման՝
Ինկած փափուկ ցանցին մէջ նո՛յն իր ֆոլին .
Այեակին սակ բաց բիբերն իր գեղանի
Դեռ կ'երագեն կարծես լեռնե՛րն հայրենի . . .

Ու կը սանի՛ Արագը զինք , կը սանի՛ . . .
Երկու կողմէն երկու գեփիւռ ուղեկից
Լալով կ'երգեն եղեգներուն մէջ դողող .

Տրժգոյն լուսինն երկրնին վրայ՝ բախձալից՝
Յու դարկաւոր կ'ըլլայ մեռած իր կրող . . .
Ու կը սանի՝ Արագը գինի, կը սանի՝ . . .

Գետին հետ կոյսն անսառին մէջ չըմբատ՝
Կ'աղմըկին՝ գոյգն անիտն իրար դէմ յանկարծ . . .
Մին Աբբան է՝ որ ելած է փրկուելու
Արձեւուհին . — իսկ մի՛ւսը . — միւսն անա
Կ'ոստու բուսիտն, ու ճեղկած մէն մի պրտու
Կը մրտն գետն . — Առիւծ մըն է . — կը հեւայ:

Հոն եգերինն Շահը կեցած մրտախոն՝
Կ'երագէր իր Աւարին վրայ՝ որ մընաց
Մահուան մէջ կոյս . եւ կուսուքեան մէջ դրբխոյ:
Այդ կեանքին հետ կ'ըզգար բուրն իր ջախջախուած.
Եւ կը խորհէր՝ առջեւն այդ սուրբ դիակին՝
Թէ ան իրաւ ուժն ունէր իր բանակին .

Երբ դէմ առ դէմ հոն իրարու կ'հանդիպին
Քաղաւուներն երկու՝ երկու ասիտէն . —
Շահն ու Առիւծն, — ու խոյանձով միասին
Ջուրեռուն մէջ իրենց որսին կը դիմեն:
Մին մըռնչել կը սկսի, միւսն ըսպառնայ,
Եւ Աւարն այն կ'ուզեն սանիլ երկուքն ալ:

Կը խանձի խօլ տենչով գրկել հեղ մ'Արեան
Հայուհիին մարմինը ողջ քէ մեռած .
Սա գանգուրներն անոր կ'ուզէ որ ըլլան
Պարտնոցին համար յուռուք դի՛հայած,
Մարգարտաւոյ բիբերը զարդ իր գանին,
Եւ սիրք ջահ՝ գինի սանելու Ալլահին:

Ու մերկ բուրով կը խոյանայ մոլեգնօս
Առիւծին վրայ եւ կը սկըսի մարտը գոռ . . .
Հոն միմայ են դէմ առ դէմ, ծնօս առ ծնօս .
Սուր ժանիքներն ու պողպատիկը ոգոր
Կը խառնըին իրար՝ զիրար կը կրծեն . . .
Մերք կը խօցէ Շահը գազանն երբուժեն:

Եօթն անգամ խոր՝ խօս մըռնչելով կենդանին
Կը դրնէ բարն ուսերուն վրայ Աբբասին,
Ու եօթն անգամ իրարու հետ կը խառնին

Մեկուն մօրուքն եւ գոռոց մագերը վիտին:
Եւ կը փրփրի գետն այս կրուռէն, կը պրտի.
Իր ծրփանէն կոյսն անոր մէջ կ'օրօրի:

Ու կ'օգորին . — կ'հոսի արիւնն ու հոտն ի՛ր
Կ'ըլլայ անոնց վայրագութեանը գրգռո՛ւ:
Առիւծն ազին միտ գարնելով կողերուն
Կը խրքանէ կասաղութիւնն աւելի .
Աբբասին գոռ խոյանէն ջո՛ւրը ցայտն:
Կ'հատնի մընչեւ ամպերուն ծոցն անալի:

Բայց ոտն առ ոտն աւազին մէջ կը խրքին
Յաղք հետկերն իր լեցուած ամբողջ ալիքով,
Եւ կարծակուռ ժանիքին մէջ գազանին
Թուրն իր յանկարծ կը կոտրի կրակ՝ ցայտելով:
Երբ կը մընայ անգէն ի գօ՛ւր կը ջանայ
Հեծնել օտոխն եւ ընդողնել վիզն հրակայ:

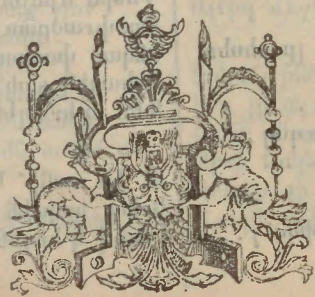
Կ'ոստու գազանն ու առած մէջն երախին
Գետն կ'հանէ ջրաքարախ Հայուհին .
Կոյսին ճերմակ ձեռքը, շուշան սարփալի,
Կ'իլնայ՝ մեռած՝ կենդանիին բաւերուն, —
Առիւծին վեհ գլխուն վրայ կը փայլի
Նրբանաձին մասնին աստղի մը հանգոյն:

Ա՛յ ընդունայն է մախառիլ . — Վեւ արեան
Ո՛չ ասին մէջ նիզալ ունի, ո՛չ հրացան,
Որ սեզ օտոխն իր ճամբուն ըսլ ընկրկէ,
Երկ անոր արիւն կաթոյ մըռքներէն
Դոհար աղջիկն այն աչքերով կրակի՛
Որանց բոցերն հանգած դեռ սիրք կ'այրեն:

Արգ կը զարնէ, կը փրքէ հոն խարակին
Թուրին մացած կեան անպէտ, սիրն իր վրհաս .
Ու կարգալով հազար նրզով՝ Դրժոխիին
Կը դառնայ իր վըրաններուն յուսահաս:

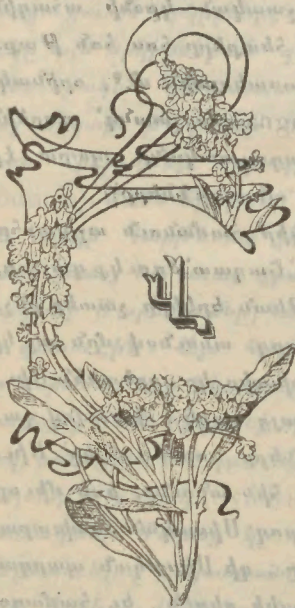
Առիւծն անբիծ կոյսը առած կը սանի
Լեռներն ի վեր, աւերակ բերդն հայրենի . . .
ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

25 Դեկտ. 07, Կանն

Հայ նախարարութիւնները

(Շար.)

**Ա. Հ. Ե. Ի. Ո. Ի. Ն. Ի. Ք. }
 Ա. Հ. Ո. Ի. Ն. Ի. Ք.**

Երկիր՝ Տարօն, ոստան՝
 անձանօթ :

Առանց երկբայութեան՝ այս նախարարութիւնը ծագում առած է Հայաստան, Չըրաղաշտական կրօնի սիրած ասեմ, քրմութեան՝ մեհենական պաշտամանց նուիրուած ընտանիքէ մը: Բայց անունին ստուգաբանութիւնը խնդիրներ կը յարուցանէ: Նախ, Վահեուունիք է ուղիղ ձեւը թէ Վահունիք, կամ թէ երկուքն ալ կային իրարմէ անկախ: Բիւզանդ ոչ մէկը ոչ միւսը կը յիշէ, նոյնպէս եւ Ազաթանգեղ: Եղիշէ ունի գունդ Վահեուունեաց (էջ 173), Ղազար Փարպեցի գարձեալ՝ Վահեուունի, «Տէրն Վահեուունեաց Գիւտ», Բարգէն կաթողիկոսի թուղթին մէջ ուղղեալ Հայոց Ի Պարսս (Չ. գարու սկիզբները) կը յիշուի Բաշխէն Վահեուունեաց Տէր: Այս կշռաւոր վկայութեանց դէմ ունինք միայն Վոսմական գահնամակին նախարարաց ցուցակին մէջ Վահունի որուն տրուած է ութերորդ գահ, նոյնպէս Անսնիա Շիրակացիի վերագրուած Արքունի Բանակին զօրք տուող նախարարական տուներու աղիւսակին մէջ կը գտնենք Վահունի Միայն Խորենացի կ'աւելցնէ Վահունի ձեւը զոր թերեւս ճարտարած է կապելու համար Մեծն Տիգրանի որդի երեւակայեալ Վահագնի հետ, որմէ սերած կ'աւանդէ (եւ իրօք ալ Վահագնի զը կորսուելով, ինչպէս Հագմատանաի մէջ որ

եղած է Համատան, կ'ունենանք Վահան, որկէ աք զեղջմամբ Վահն-ունի): Ինչ որ ալ ըլլայ Վահունիի ծագումը, չկրնար ընդունուիլ ստուգութիւնը միւս բոլոր յիշումներուն դէմ: Կը մնայ որոշել Վահեուունիի եւ Վահունիի մէջ: Պէտք է ընդունիլ թէ երկու անուններն ալ կ'ազնարկեն միեւնոյն նախարարական տան, քանի որ մէկը յիշող պատմիչը միւսը բնաւ չիշեր եւ Վահեուունի անուան կը ստիպուինք տալ նախապատուութիւն՝ երբ նկատենք թէ կարելի չէ նոյն կշիռը ընծայել հոս հոն մեր դէմը ելլող պարզ նախարարական ցուցակներու որոնք ազատ չեն տառասխալներէ, որքան նախարարին անձնական անունը հետը նշանակուած յիշումներուն Փարպեցիի նման պատմիչէ մը, ինչպէս նաեւ կաթողիկոսէ իր պաշտօնական թուղթին մէջ որ պատմական կարեւոր դէպքի առթիւ գրուած է: Արդ՝ Վահեուունի կամ Վահունի, առանց տարակոյսի բնաւ գործ չունի վահ=վեհ (բարի, բարձր) բառի հետ, ինչպէս կը պնդէ Գարագաշեան, այլ պարզապէս է Վահէ (ոչ բնաւ Վահագն), եւ Վահէ պահլաւիկ Ս. Գրոց մէջ խիստ յաճախ յիշուած Vayô կամ Vaen(1) է (հի յաւելուածը երկու ձայնաւորներու մէջ անսովոր երեւոյթ չէ): ասի հրեշտակն է որ համար տալու կը տանի հոգին երբ կապուած է Աստուծոյ տօտուէ (Vendidad, Ծ. 25-31), Կայ Վաէ բարին, եւ Վաէ չարն (Dinâi Mainôgi Khirad Բ. 115), առաջինը վերին օդոց հրեշտակը որ յաճախ բարի կը կոչուի, եւ երկրորդը՝ ստորին ապականեալ օդոց հրեշտակը որ չար կը կոչուի: Վահեվահեան մեհեանը այս հրեշտակներուն նուիրեալ մեհեանն ըլլալու է, ամենայն զուարթնոց նուիրեալ տաճարի պէս: Խորենացիի ստուգաբանական մեկնութիւնը իբրեւ Վահագնի սերունդ՝ կը մնայ տարակուսական Վահունիի հետ, եւ բոլորովին մերժելի Վահեուունիի նկատմամբ:

(1) Տես Bundahisn, ԻԸ. 35: Shayast la-Shayast, ԺԱ. 4: Dadistani Dinik, Լ. 4, Լէ. 44, 52, Իէ, ԼԱ, ԼԶ և ԽԻ գլուխները:

ՎԱՐԱԺՆՈՒՆԻՔ = Երկիր՝ համանուն գաւառը Արարատի մէջ, ոստան՝ անծանօթ. Այս նախարարութեան նախահայր կը զնէ Խորենացի Վարժ (Բ. 7) կամ Վարաժ (Բ. 11) անուն մէկը, Գեղամի որդի Գառնիկի սերունդէն, հաւանօրէն ուրիշ լաւագոյն հիմ չունենալով իր հաստատումին բայց միայն Վարաժնունեաց գաւառին մօտ գտնուիլը Գեղամայ լէին: Բայց Խորենացիի ստուգաբանութիւնը անգամ մը եւս համոզիչ չերեւիր մօտանց զննուելով. Վարժէն կամ Վարաժէն չելլեր Վարաժնունիք. Ա գիրը արդելք է ատոր: Սակայն առարկութիւն մը չկայ Խորենացիի աւանդածին թէ «յաւուրս Արտաշիսի» կարգ եւ պաշտօն ստացաւ այս նախարարութիւնը, ինչպէս իրօք ամենամեծ մասը մեր նախարարութեանց: Իսկ Վարաժնունիի արմատին գալով, մեր կարծիքով՝ Վարաժն՝ Աւետայի մէջ յիշուած Vareghna, Varenjina պատերազմական թռչունին անունէն ելած է: Այս թռչունին թեւերէն փետուր մը կը գործածէին Պարթեւ պատերազմողները իբր բժժանք: Այս թռչունը հաւանօրէն նոյն է Հնդկա-Սկիւթական դրամներուն վրայ Վահագնի նշանը եղող թռչունի հետ(1): Անտիզի չէ ենթադրել թէ մեր Վարաժնունիք ալ իրենց դրօշին նշանը զայն ընելով կոչուեցան Վարաժնունիք: Ինչպէս որ ալ ըլլայ այն, անտարակուսելի է թէ մարական-պահլաւական ծագում ունեցող անուններ, կոչումներ լեցուն են մեր հնութեանց մէջ, յիշենք Ակոռի (Hukairya սարը Էլթուրդ լերան), Արազած (Uracaza-parna Ասարհադդոնի արձանագրին մէջ մարական երկիր), Վանանդ (Vanand պահլաւիկ անուն նուիրական աստղի), Վարագ (Varak պահլաւիկ անուն ագուաւի, տես Bundahisn, ԺԴ. 23), Մանայար (Manahar Տապարիսթանի մէջ աւան) որ մանեայ այրի աղաւազուած է, եւայլն: Եւ ասի շատ բնական պէտք է թուի երբ նկատուի թէ Հերոդոտոսի համեմատ, Պարսկաստանէն հիւսիս մինչեւ Սասպերացոց երկիրը տարածուող ընդարձակ երկիրները Մարերէ բընակուած էին: Հնումն Մարաց գերիշխանու-

թեան տակ, յետոյ անոնց հետ խառն եւ դրացի ապրող, եւ անկէ ետքը Պարթեւներու գերիշխանութեան տակ, եւ անոնց թագաւորական հարստութիւնէն թագաւորներու յաջորդութիւն ընդունող Հայոց մէջ պէտք էր սպասել մարական-պահլաւական փոխառիկ անուններ, կոչումներ, թողլով Զրադաշտական կրօնի անագին ազդեցութիւնը, որուն հետքերը հոս հոն թաքնուած կը մնան հայ բառակոյտին մէջ, օրինակ՝ խոշտանգ-իլ (khrasthagna=խոշտանգ՝ գործին որով բարեպաշտ Զրադաշտականը պարտ էր սատկեցնել մնասակար անասունները):

ՍԻՆԻՔ } = Երկիր՝ համանուն աշխարհը, **ՍԻՍՍԿԱՆ** } ոստան՝ Շաղաւձ դուկք գաւառի մէջ: Այս նախարարութեան երկիրը շատեր ինչպէս Ալիշան(1), երկրորդ անունով մըն ալ կը յիշեն՝ Սիսական, ու անխտիր կը գործածեն Սինիք կամ Սիսական: Բայց հարկ է խնամով զանազանը երկու անունները, որոնց մէկը՝ Սինիք՝ է երկրին բուն եւ հին անունը, իսկ միւսը՝ Սիսական՝ երկրին տիրող Սիսական նախարարական տոհմին անունը, զի Սիսական պարզապէս կը նշանակէ Սիսակի ցեղէն, եւ համազօր է Սիսակ—ունիի, ինչպէս Պապական=որդի Պապակի, Արչական=Արչակունի. Կորին գեղեցիկ կերպով կ'ընէ ընտրութիւնը երկու անուններուն մէջ « Հասանէր 'ի գլուխ իշխանութեան Սինեաց քաջն Սիսականն Վասակ »: Բայց առ հասարակ մեր պատմիչները Սիսեաց Տէր կը կոչեն այս նախարարական տան նահանգետը, ուրկէ յայտնի է թէ աշխարհին անունն էր Սինիք: Այդ աշխարհի տիրացած էր Սիսակ անուն իշխան մը, որուն ցեղին ժառանգութիւնն եղաւ: Շատ կարեւոր չէ յիշել թէ Սիսակ իր առանձնական ուժով տիրացած էր երկրին, ինչպէս հաւանական է, թէ Խորենացիի խոսքով (Բ. Ը) Վաղարշակ Սիսակեան տոհմէն կողմնակալ մը զրօն « զեղերը հայկական խօսից »: Կարեւորը սա է թէ Սիսակ անունը յայտնապէս կը մատնանչէ պարթեւական (հիւսիս-երթնեան) ծագում (համեմատել Սիլակ ծանօթ Պարթեւ նախարարի անունն հետ): Թէ Սիսակունի չէ կոչուած տոհմը (ինչպէս Մանդակէ Մանդակունի) այլ Սիսական՝ կը թուի ցուցնել թէ այնքան խոր

(1) Steu Stein, Zoroastrian Deities on Indo-Scythian Coins, Indian Antiquaryի մէջ, էջ 207, Լոնտոն 1877:

(1) « Յաշխարհիս Սիսական », զգիրս Սիսական նահանգի Սիսակուն մէջ 1—2)

հնութենէ չէ հասած անունը: Հաւանօրէն 66ին Հայաստանի գահին վրայ հաստատուած պարթեւ հարստութեան օրով Սիսակիչիսան մը եկած տիրացած էր երկրին: Աւելի հին ատեններ՝ Սիւնիք Մարաց ձեռքն էր: Արդարեւ գիտենք որ Սիւնիք մեծ Հայաստանի հետ ամենէն ուշ միացուցուած երկիրներէն մէկն է, հաւանօրէն մէկը այն երկիրներուն զոր Արտաշէս՝ նախկին զինուորական հրամանատար Անտիօքոսի եւ յետոյ անկախ թագաւոր՝ Մարացմէ յափշտակեց (տես Հիւրչմանի սրբագրութիւնը Phaulitish Soutinis): Մեծն Տիգրանի իր գահ ելլելու ատեն առ հարկի Պարթեւաց թողած 70 հովիտները (զորս յետոյ ետ առաւ գրաւելով նաեւ Ատրպատականի Մարաստանը) հաւանօրէն Սիւնիքի մէջ կը գտնուէին: Այս հաւանականութիւնը շատ կը զօրանայ երբ նկատուի թէ 33ին երբ Հոովայեցիք Մեծն Տիգրանի որդին Արտաւազդը դաւով բռնեցին եւ գրաւեցին Հայաստան, նոր դաշամբ Սիւնրակ (Symbace) որ կանխաւ Ատրպատականի Մարաց կը պատկանէր, վերստին անջատուելով Հայաստանէ ետ տրուեցաւ Մարաց: Ակներեւ է Սիւնրակ անունի նմանութիւնը նոյն —բակ վերջաւորութեամբ Սիւնեաց տեղական ուրիշ անուններու հետ, ինչպէս Համամափակ, Վարդանաբակ, Սահակաբակ, Գեղամաբակ եւ այլն:

Սիւնիք երկրանունը՝ մեր կարծեօք՝ Նախերանեան ժամանակէ մնացած՝ Երանեան չէ բնաւ, այլ հանգիտութիւն կը ցուցնէ մանաւանդ Խալտեան ժամանակի անուններու հետ ինչպէս Տիգլաթպիլէսէր Ա.ի Նաիրիի մէջ (Հայաստանի ամենահին անունը) նուաճած 23 երկիրներէն մէկուն անունը Abar-siuni: —նի վերջաւորութիւնը՝ որ սովորական է Խալդեան ժամանակի ցեղանուններուն ու երկրանուններուն (օրինակ Sinibirni, Adhurgini եւն.) համազօր է Երանեան —եան վերջաւորութեան, եւ կը նշանակէ, Բրօֆ. Սէյսի համեմատ, « վերաբերող » (belonging to): Այս կերպով Սիւնիք պէտք է վերլուծուի Սիւ-նի-ք, եւ ո՛չ Սիւն-ի-ք գրուելով համեմատութեան դրուի Պարթեւ Սիննակ (Sinaces) նախարարի անունն հետ: Հաւանական է ուրեմն որ երկրին այս յորջորջումը կը մնայ այն օրերէն երբ Խալդեան թագաւորները Մեծուատ, Արգիտտիս եւ յաջորդները հարաւ-Արեւ-

մուտքէն դէպի հիւսիս-Արեւելք կը տանէին իրենց բանակները աշխարհակալութիւններ ընելու այն տեղերու մանր արքայիկներու երկիրներէն, եւ արձանագիրներ կը թողէին իրենց յաղթական արշաւանքներուն՝ որոնցմէ շատեր գտնուած են Գեղամայ լճին եզերքը: Այդ հինօրեայ նախահայական բնակիչները յետոյ Երանեան ժողովուրդներու մեծ հոսանքի ատեն՝ ընդունեցին անշուշտ մեծ բաժին մը Արեւելքէն եւ հիւսիս Արեւելքէն խուժող Սկիւթական, մարական եկւորներու, այնպէս որ Հերոդոտոս՝ Կողքիսէն հարաւ դէպի Պարսկաստան տարածուող երկիրներուն նկարագրութիւնը ըրած ատեն կրնայ հաստատել թէ Կողքիսէն հետու չէ եւ շուտով կ'անցնի Մարաստան — այնքա՛ն մեծ տարածութիւն մը կը ծածկէր Մարական եկւոր ժողովուրդներուն հոսանքը: Ասոր վկայ են Գեղամ, Գեղաքունի անունները (արմատ Գեղաք = Ghilak, ուստի սխալ է գրել Գեղարֆունի) որոնք կապ ունին Կասպից ծովի Հարաւ-Արեւմտեան ափի բնակիչ Գեղ ցեղի անունն հետ: Ստրաբոնի վկայութեամբ Կասպից ծովի այս եզերքը կը բնակէին Գեղք, Կատուշք, Ամարդք կամ Մարդք, Անարեակք (արգեօք Նարեկ կապ ունի՞ ասոր հետ) եւ ուրիշ վայրենաբարոյ ցեղեր որոնք աւազակութեամբ կ'ապրէին եւ շարունակ ասպատակութիւններ կ'ընէին դէպի Արեւմուտք Ատրպատականի ու Հայաստանի շէն երկիրները: Ասոնցմէ մէկը իր անունը տուած է Վանայ լճին արեւելեան կողմը գտնուող Մարդաստան գաւառին:

ԱՐՇԱՐՈՒՆԻՔ = Այս նախարարութեան երկիրն է համանուն գաւառը: Ծագումը Կամսարականներուն Արշաւիր Նահապետին անունէն ըլլալը ակներեւ է, սակայն կայ առարկութիւն մը թէ պէտք էր ըլլար Արշարունիք, ի՞նչ եղած է ը գիրը: Առ այս կրնանք ցուցնել համանման կորուստ մը ը գրի Տարուբերան նահանգին մէջ, (որ չմոռնանք բուն ուղիղ անունն է նահանգին ինչպէս կը գրէ Եղիշէ, « Եպիսկոպոս Տարբերունոյ » եւ ոչ Տուրուբերան, ինչպէս ունի Խորենացի): Տարուբերան յայտնապէս ելած է է Տաւրու բերանէ, (Տաւրոսի բերան), ինչպէս իրօք ալ նահանգին դիրքն է, Տաւրոս լեռնաշղթային բերանը: Այս օրինակը ամէն երկրա-

յութիւն կը վերցնէ , եւ Արշարունիք անունին ծագումը Արշարէն կը մնայ անվիճելի :

ԱՄՍՏՈՒՆԻ = Բուն գիւղ՝ Օշական : Երկիր՝ Արագածոտն գաւառ : Այս նշանաւոր նախարարութիւնը որ արեւելեան սահմանապահի կարեւոր դերը ունեցած է , շատ հաւանական է , ինչպէս կ'աւանդէ Խորենացի , թէ եկաւ Հայաստան հաստատուեցաւ «յաւուրս Արտաշիսի» , վասն զի մեր հաստատ համոզումն է թէ 66ին Հռովմայեցոց եւ Պարթեւաց մէջ համաձայնութեամբ Հայաստանի գահին Տրդատ-Արտաշէսի թողուիլը որ Հայաստանի պահպանուածը յառաջ

բերաւ , չէր կրնար իբր հետեւանք չունենալ կարեւոր թուով պահպան ոստանիկներու , պահպան ազատականներու Հայաստան մուտքը : Սակայն Ամստունի անունը « ամատ » (պարսկերէն գալ բային կատարեալ եզակի երրորդ դէմքը՝ եկաւ) բառէն հանել Խորենացիի ստեղծագործ մտքին միայն վերագրելի է : Հաւանականութիւնը բոլորովին Ինճիճեանի վարկածին կողմն է , որ Ամատան (Համատան) քաղաքին անունէն ելած կը համարի , ուրկէ Ամատունիք եկած կ'աւանդուին Հայաստան :

(Շարունակելի)

Գ. ՓԱՌՆԱԿ

ՀԱՅ ԷԶԵՐ

ՅԵՏԱԳԱՅ քերթուածը օրինակած եմ վենետիկ , Հ. Ալիշանի ձեռքով օրինակուած տաղերու հաւաքածուէ մը . ըստ Հ. Ալիշանի , այդ կտորը կը գտնուի ձեռագիր Մաշտոցի մը մէջ (Մաշտոց նոտր , Ս. Ալ. 14) : Զմայլելի բանաստեղծութիւն մըն է , ապահովապէս Ակնայ ծընունդ , քուչակաձեւ ներշնչմամբ : Կարծեմ թէ անտիպ մնացած է ցարդ , եւ արժանի է ամենէն ճանչցուելու եւ իր տեղը գրաւելու՝ Ակնայ ժողովրդական քերթութեան հոյակապ շարքին մէջ :

ՈՂԲ Ի ՎԵՐԱՅ ՄԱՆԿԱՆՑ

Զայս ի՞նչ խոր խոցեցայ որ գլխակա իսկի խելք չըկայ .
Ոչ խօսք մի խօսել կարեմ , զիմ ամէն բանքըս մոռացայ .
Մարիկ , եկ զիմ հա՛լըս տես , որ կըրակ ինկեր սիրտս
ի ներս .
Իմ հեքիմքն դո՛ւ եղիր , որ զիմ ցաւըս լաւ դո՛ւ գիտես :
Ա՛յ իմ սիրելի մարիկ , բեր ձեռքդ սրտիս խոցըն տես .
Լաւնալու՞ ճար մի արէ , որ չե՛նեմ մանուկ արեսէս :
Կիսակը ի ծնկանդ առնես , պահ մի լսա պահ մի հա-
ւաջես .
Մի՛ լար , մի՛ ե՛նէր յաջիցդ , գամ յերազդ որ զիս տե-
սանես .

Կուլամ ես , ըզիս կուլամ , որ չըկայ խղճուկ ինձ նը-
ման ,
Շատ հասրէժ կայր իմ սըրտիս , յամենէն մահրում
կու մընամ :
Հայի՛ք իմ կէ՛նճ արեւուս , որ շուտով ելայ յաշիարիէս ,
Ներքեւ հողերուն մըտայ , զատվեցայ հօրէս ու մօրէս :
Ափսո՛ս որ խղճուկ մեռայ , չըհասայ սըրտիս մուրախին .
Ողորմ ու լալի եղայ , հեռացայ յամէն սիրելեացս :
Ա՛յ իմ սիրական մարիկ , նըշանել զիս կու կամէիլ .
Այսօր հարսանեաց փոխան գերեզման բերիր իշուցիք .
Ա՛յ իմ լալագին մարիկ , հասրէժիդ գրեզ չի հասուցին .
Այսօր զիս ձեռացդ առին , զքո սրտիկ ի խոր խոցեցին :
Մա՛րիկ , ինձ հե՛լալ արէ , որ կերայ աղուհաց հետ քեզ .
Այսօր քեզնէ կու զատիմ , այլ գերեսըս ոչ տեսանես :

Զայս մայրն ասէ

Ա՛յ իմ սիրելի որդեակ , արդ ո՛րպէս ցաւ դիպաւ քեզի .
Գեղեցիկ գոյնն երեսիդ դեղնեցաւ որպէս մեռելի .
Այդ ծով ծով աջերըդ քո՛ որ լուսով էր խիտ ցանկալի .
Այսօր ի՞նչ եղեր , որդեա՛կ , չես նայիր մէկիկ մի ինձի :
Այդ սիրուն բերանըն քո եւ լեզուդ նըման պիւլպիւլի ,
Հիմիկ ի՞նչ եղաւ , որդեա՛կ , մէկ մի չես խօսիր հետ
ինձի :
Ա՛յ իմ գեղեցիկ որդի , փեսութեան էիր արժանի .
Այսօր հարսանեաց փոխան կըտաւով ըզքեզ պատեցի :
Ա՛յ իմ սիրական ձագուկ , գեղեցիկ ոսկի՛ աղանիկ ,
Այսօր խոցեցաւ սրտիկս , որ ըզքեզ յափուցըս թուոցի :
Ա՛յ իմ սիրական որդեակ , դո՛ւ էիր ուսնտ իմ սրտիս ,
Այսօր զքեզ ձեռացս առին , զիս առանց որդի թողու-
ցին .
Սրտիկս արունով լըցիր եւ պողկատ սըրով խոցեցիր :
Ինձնէ հեռացար , որդեա՛կ , զիս քե՛նէ կարօտ թողուցիր :

ես ըզքեզ ի նշ պահեցի, նա շողոյն ցրտոյն ծածկեցի, Այլոց նազելի ցուցի, միե՛տ՝ ա՛յս առուրս պահեցի. Ո՛վ Մայր Աստուծոյ ԲՅՈՒՆ, հոռ. միջնորդ ես մարդկան յագգի, Իմ որդեակս ի քեզ յանձին, պրսակաց արա՛ արժանի :

Չայս իբրու քե մեռեալն կ'ասե

Ա՛յ խեղճ ողորմած մարիկ, քանի՛ լսա ողորմ ու գերի, Գրեա իմարեր տուր սրտդ, Թէ չէ քեզ դիժար կուսիկի, Բայց ես աղաւթմ ըզքեզ, հարազատ մարիկ ցանկալի, Բանիկ մի խնդրեմ ի քէն, Թէ խօսկունքս քեզ անցանի :

Չաղբատս ես զօտարս երկրի կերակրես անձանձրանալի, Եւ տքրօք ողորմութեան տաս յիշել ի պատարագի : Յոյս զԱստուածածին ունիմք, բարեխօս է նա մեզ բարի, Ըզիւր միածին Որդին աղաչէ որ մեզ ողորմի :

ՕՍՄ. ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ՀԱՅԵՐԸ

Երբ Թրքահայ հասարակութեան մէջ սահմանադրական բեժիմի մը հաստատումէն տաստասնհինգ տարի յետոյ, մեր Ազգային Սահմանադրութեան հիմնադիրներէն մէկուն՝ Գրիգոր Օտեանի՝ կարեւոր աջակցութեամբ, Միտհաթ փաշա փորձեց եւ յաջողեցաւ Օսմանեան Պետութեան միապետական կառավարութիւնը փոխել սահմանադրականի, Հայերը, որ միշտ ցանկացող եւ օժանդակ եղած են իրենց բնակակից ազգերու յառաջդիմութեան, արտակարգ ուրախութեամբ ողջունեցին Օսմանեան Սահմանադրութեան հաստատումը, անոր մէջ յուսալով զսոսնել ամբողջ երկրին այլ եւս անարգել յառաջխաղացութիւնը դէպ ի ազատ Քաղաքակրթութիւնը, ու նոյն ատեն իրենց մասնաւոր ցաւերուն դարման բերող նոր թուականի մը բացումը :

Տաճկահայ մամուլը այդ միջոցին խանդավառ յօդուածներով լեցուն է եղած՝ ի պատիւ Օսմ. Սահմանադրութեան : Մեր վարպետ-բանաստեղծ Թովմաս Թերզեանը հետեւեալ քերթուածին մէջ (Մասիս, 1876, թիւ 1847) նուրբ ու քնքուշ տողերով հայկական հրճուանքը երգած եւ մեծարանքի քերթողական հարկ մը մատուցած է թուրք վերանորոգչին .

Ա Ռ Ա Չ Ա Տ Ա Ր Ս Ր Ն

Միտհաթ՝ Գրումէլ մրտք՝ հողով Ուօշինդոն Չոր լուստուք աշխարհիս՝ քորք երկնային՝ ձշմարտութիւն՝ և ազատութիւն՝ Յամանեան Անդնդակոր գահուն պատուար կանգնեցին :

Ինձ՝ ինքնանուէր Բրմիս ամեն սրաշալեաց, Ոչ անտարբեր բընաւ անուն քո հընչեց : Քեզի յիտրեան ուղիսց ցնփրպտն յորձանուտ Գո լուսնափուռ շաւղէդ իմ սիրտս ուղեկցեց :

Տեսայ զքեզ՝ յայդ արդարութեան շանձ՝ յահեակ Չահ՝ յառաջել է — Գոյին ճակտէդ անպամած, Շողս արձակէր յոյս : — Ի ի մըժին նըպատակ Վերականգման հայրենեաց՝ էր աչքդ յառած :

Հիւսիսաշունչ Թէպէտ մրրիկք յուզէին Ձեւերոպ շուարեալ ի դրդելոյ Հսկային Արեւ լից՝ ու սպառնականք յածէին Մեռելադէմ ձիւաղք՝ վիժած ք Անցեալին :

Ալեացն համար գլխով չափ վեր . գու զմրրիկ Փարտեցիր եւ զսին ուրուս, և բացաւ Շունչ քո շիրմաց ըզկափարիչս ի նոր կեանս, Նոճեաց մէջէն մահիկն անդրէն ցոլացաւ :

Թող քո արդիւնքն իսկ քեզ ըլլան մրցանակ, Եւ նըմանի երգս ինքնաբոյս մէի ծաղկի, Չոր ծըլեցոյց արփենի շող մը մոլրած Ի դար դալար լերանցամէջ ծըմակի :

Թ. ԹԵՐԶԵԱՆ

Յունիս 29/11 Յուլիս

Ու մեր նրբիման Հայրիկը հրատարակած է Ժառանգակ եւ Խորհուրդ ախողոսով գրքոյկ մը, ուր գուրգուրանքով, յափշտակութեամբ կը տարփողէր Օսմ. Սահմանադրութեամբ բացուած դարաշրջանը .

« . . . Հասա՛ւ, հասա՛ւ այն ազատաբեր ժամանակ . քեզ աւետիս կուտամ, ժողովո՛ւրդ. լռած լեզուդ եւ փակուած բերանդ բա՛ց այսուհետեւ, խօսի՛ր եւ գրէ՛ որչափ սահմանադիր Օրէնք քեզ ազատութիւն կուտայ . խօսի՛ր երբ կը զրկուիս, խօսի՛ր դատաւորաց առաջ երբ ապիրատ ձեռք զքեզ կ'ապտակեն, խօսի՛ր եւ իրաւունք խնդրէ՛ . . . »

« Ո՛վ բարեգուշակ ժամանակ, դու բարի եկիր մեր աշխարհ. քեզ կ'ակնկալէր եւ կ'սպասէր Թուրքաստանի հինաւուրց Մայր, որ ամուլ էր եւ հրաշիւք ծնաւ. ցաւ երկունք կալաւ զինքն

իբրեւ ծննդականի . երկնեց երկնեց եւ այսօր ծնաւ մեզ համար մի նոր մանուկ՝ Սահմանադրութիւն : Ծնծացէք, ստրուկ ժողովուրդ, ցնծացէք, եւ ողջունեցէք այս նորածին մանուկ, եւ միանգամայն աղօթեցէք որ կայտառ մնայ, ապարի, զօրանայ եւ զարգանայ ի կատարեալ հասակ :

« . . . Ահաւասիկ այդ զարգացած Մանուկն է որ Եւրոպիոյ քաղաքակրթութիւն կը ներմուծէ մեր հին աշխարհ, հին ժողովուրդ նոր օրէնքով կը վերանորոգի եւ Օսմանեան կայսրութեան տան ազատ գաւազան յայնժամ սահմանադրական թագով կը փառաւորի : »

Բայց այդ բոլոր խանդավառութիւնը յանգեցաւ դժբաղդաբար անողորմ յուսախաբուութեան մը : Խրիմեան իր քնարերգական աւիւնին մէջէն՝ արդէն իսկ կասկածանքի ու երկիւղի նօթ մը սպրդեցուցած էր մէկ քանի հատուածներու մէջ .

« . . . Ո՛վ դուք որ նորածին Սահմանադրութեան իբրեւ իմաստուն դայեակ կը հանդիսանաք աշխարհի առաջ, աւագ աչքով հսկեցէք այդ մանկան վերայ, պինդ գրկեցէք եւ գուրգուրալով պատասպարեցէք զինքն որ սառնամանեաց հովէն չդողայ եւ հարաւոյ կիզիչ արեւէն չտագնապի :

« Եւ գիտէ՞ք ու կը տեսնէ՞ք քաջ որ թէ՛ օտար եւ թէ՛ նոյն իսկ մեր աշխարհին մէջ դորա թշնամիներ շատ կան, որ կը չըջին ամենուրէք : Գուցէ դարան գործեն տգէտ ու խաւարագնաց մարդիկ, անտեսանելի մթութեան մէջ գողնան այդ մեր սիրական մանուկ եւ կամ անդէն իւր խանձարուրին մէջ ձնչելով ու նեղելով խեղդեն : Եւ ի՛նչ կը լինի յայնժամ, գիտէ՞ք դուք, ո՛հ, Յետինն չար քան զառաջինն . . . »

Իսկապէս ալ, Սահմանադրութիւնը, արուեստականօրէն զետեղուած՝ քանի մը յառաջարէմ խիզախ եւ ազնիւ մտքերու բարի կամեցողութեամբը միայն՝ դեռ ստուար մեծամասնութեամբ անպատրաստ հասարակութեան մը խախուտ հիմունքին վրայ, շուտով փլաւ ու իրեն յաջորդեց ընծիմ մը աւելի բռնապետական, աւելի վայրագ, կործանարար ու մոռլլ քան երբէք եղած ըլլար հին ընծիմը Օսմ. Պետութեան մէջ :

Այսօր, Սահմանադրութիւնը կը հիմնուի աւելի լուրջ պայմաններու մէջ : Օսմ. Պետութեան ժողովուրդներուն մեծագոյն մասը շատ աւելի հասուն է այժմ զայն ըմբռնելու, պակասելու եւ նոյն իսկ անոր աւելի լայն ու ազատ ձեւ մը տալու համար : Ազատութեան ծարաւը եւ ազգասիրութեան ձգտումը տասն անգամ աւելի զօրացած են տին ցեղերուն մէջ ուր արդէն իսկ գոյութիւն ունէին եւ թափանցած ամրացած են միւս ցեղերէն շատերուն ալ մէջ : Այլպէս ասիկա կը ցանկան ալպանական լեզու, գրականութիւն ձաղկեցնել, ազգայնութիւն մը ձեւացնել . Արաբները տարիներէ ի վեր կը մաքառին՝ իրենց ցեղային ինքնութիւնը պաշտպանելու համար . ու թուրք նոր սերունդները, Տառապանքի մեծ ու բարեբար զպրոցին մէջ վերանորոգուած ու եւրոպական ազատ ըմբռնումներով տոգորուած, կ'ուզեն Օսմանեան Պետութեան մէջ հաստատել ընծիմ մը իսկապէս ազատական՝ եւրոպական քաղաքակրթութեան պահանջներուն համաձայն : Ինչքան ալ հակասական թուին այլազան ցեղերու ձգտումները, այդ հակասութիւնները կը հաշտուին այդ ձգտումներուն հիմքը կազմող էական զգացման մէջ, որ է մաքուր ըզձանք մը դէպ ի Ազատութիւն : Կը բաւէ որ այդ Ազատասիրութիւնը մնայ անեղձ ու տաք իր մաքրութեան մէջ, եւ Օսմանեան նոր Խորհրդարանը պիտի յաջողի գործնականապէս ներդաշնակել այդ մասնական հակասութիւնները, ու ամէն անհատի՝ ինչպէս ցեղային անհատականութեան՝ իրաւունքները ճանչնալով ու ապահովելով՝ զարձնել Օսմանեան Պետութիւնը մեծ Տուն մը նահապետական, ուր մէկէ աւելի ընտանիքներ համախմբուած են, իւրաքանչիւրը իր ուրոյն նկարագիրն ու անձնականութիւնը պահպանելով, ամենքը սիրով կապուած համրապատկան Տանը ընդհանուր Շահերուն :

Փարիզ, Սեպտեմբեր, 1908

Le Gérant : FRÉDÉRIC MACLER
Imp. D. DOGHRAMADJIAN
18, Rue des Gobelins, Paris.